

М. МЕТЕРЛИНКЪ

МЪДРОСТЪ

И

СЪДБА

ПРЕВОДЪ ОТЪ ФРЕНСКИ

НА

СТ. ГЕОРГИЕВЪ

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО ЯСНАЯ ПОЛЯНА

НА ВЕЛКО АНГЕЛОВЪ — СОФИЯ

5965
956
956
956

Книги отъ Левъ Толстой,

издадени на български:

	лев
Война и миръ	30
Ана Каренина	30
Възкресение	160
Моята вѣра	50
Пжтьтъ на живота	200
Хаджи Муратъ	35
Крайцеровата соната	21
Холете въ свѣтлината	11
Четиридесетъ години	11
Опомнете се	11
Дяволъ	10
Отецъ Сергии	17
Изповѣдь	15
Що е религия	15
Едно е нужно	10
Голѣмиятъ грѣхъ	7
Следъ бала	8
Къмъ политическитѣ дейци	8
Къмъ дохувенството	8
Детска мждрость	8
Изъ дневника на Л. Толстой	8
Плодоветѣ на просвѣщението	20
Силата на мрака	20
Половитѣ отношения	20
Казаци	40
Нима така трѣбва да бжде?	8
Трима сина и пр.	3
Тримата отшелници и пр.	3
Ягоди и др. разкази	3
Унищожението на ада и възобновяването му	5
Противъ войнитѣ	2
Войнишки другарь	2

М. МЕТЕРЛИНКЪ

МЪДРОСТЪ

И

СЪДБА

ПРЕВОДЪ ОТЪ ФРЕНСКИ

на

СТ. ГЕОРГИЕВЪ

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО ЯСНАЯ ПОЛЯНА
НА ВЕЛКО АНГЕЛОВЪ — СОФИЯ.

1926

ка
еал
ста
тви
мо
но
дум
киво
сам

Печатница Б. А. Кожухаровъ — София.

Подполк. Мещу

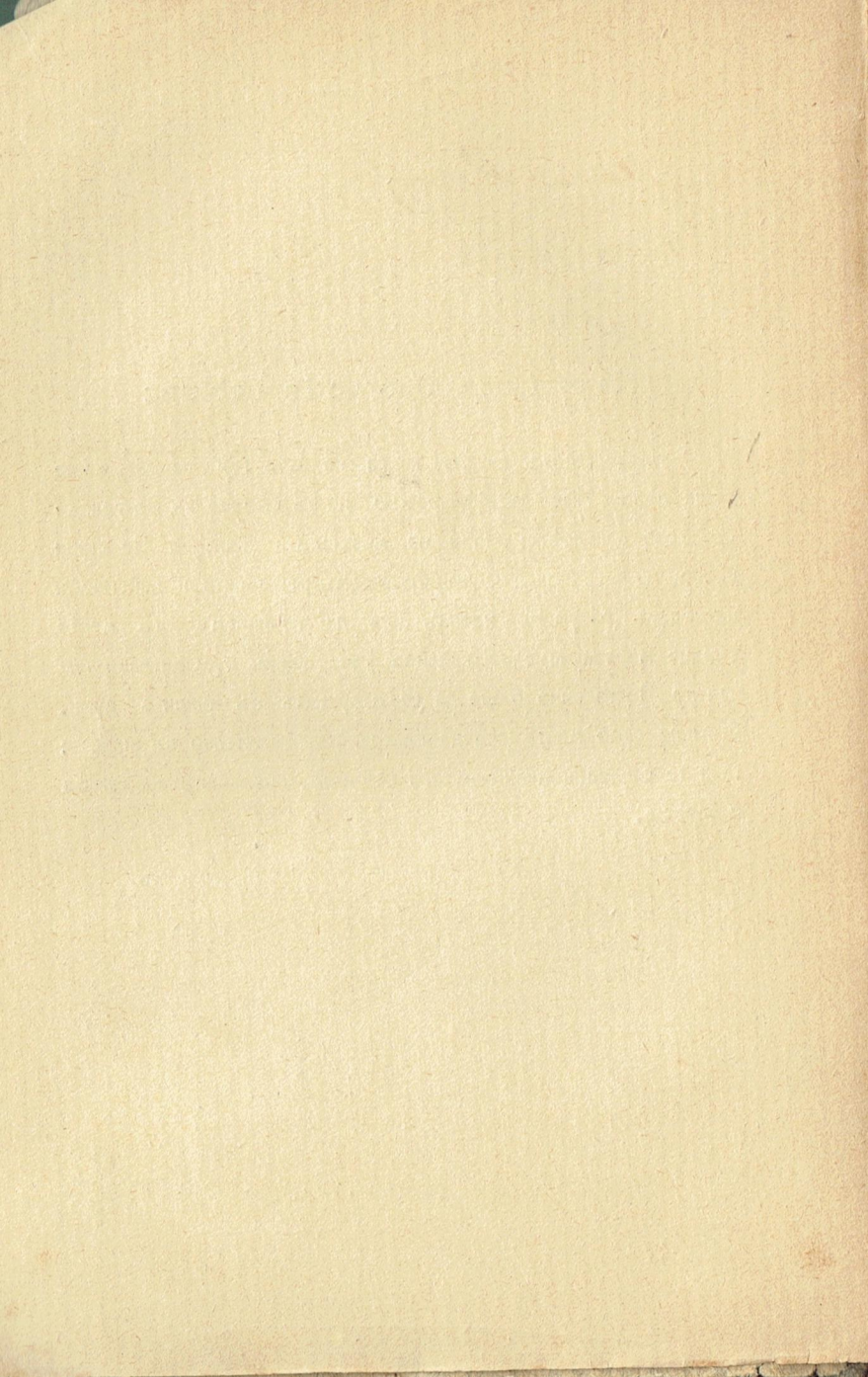
10. 10. 1930 год.

Е. Мещулая

На мадамъ Georgette Leblanc

Посвещавамъ ви тази книга, която е тъй да се каже
ваше дѣло. Има сътрудничество по-възвишено и по-реално
отъ това на перото: онова на мисълта и примѣра. Не стана
нужда мъчително да си въобразявамъ решенията и действията
на единъ разуменъ идеалъ или да извличамъ отъ моето
сърдце морала на едно красиво съзерцание, чувствително по-
неясно. Достатъчно бѣше да се вслушамъ въ вашитѣ думи.
Стигаше само моитѣ очи да ви следятъ внимателно въ живота;
така те следватъ движенията, жестоветѣ, привычкитѣ на самата
мъдрость.

Метерлинкъ.

Мждростъ и сждба.

Въ тази книга ще се говори често за мждростъ, за сждба, за справедливостъ, за щастие и за любовъ. Изглежда, че има нѣкаква ирония въ подобно говорене за едно едвамъ видимо щастие срѣдъ твърде действителнитѣ нещастия, за една може би идеална справедливостъ въ недрата на една, уви, крайно материална несправедливостъ, за една любовъ, която мжно би могла да се долови срѣдъ толкова очевидна умраза или равнодушие. Сѣкашъ би било съвсемъ неудобно да търсимъ презъ свободното си време въ потайнитѣ гънки на човѣшкото сърдце нѣкакво упование или ведрина, нѣкакъвъ случай да се усмихнемъ, да се развеселимъ и да заобичае, нѣкаква причина за благодарностъ и възхищение, когато по-голѣмата частъ отъ това човѣчество, въ чието име се повдига гласъ, не само че не се занимава съ тѣй тежко достижимитѣ вжтрешни радости и дълбоки утехи, които задоволениятъ мислителъ възвеличава, но нѣма дори сигурността и времето да вкуси до край самитѣ житейски неволи и бедствия.

Хвърляло се укоръ на моралиститѣ, а между другитѣ и на Епиктета, че тѣ винаги се занимавали само съ мждреца. Има истина въ този укоръ, както я има почти въ всички укори, що могатъ да се правятъ. Въ сщностъ, ако човѣкъ имаше смѣлостъта да слуша само наи-простия, най-близкия, най-настоятелниятъ гласъ на своята съвестъ, то едничката му безспорна длъжностъ би била да облекчи страданията на колкото се може повече нещастници около себе си. Би трѣбвало да стане баничаръ, да посещава беднитѣ, да утешава опечаленитѣ, да основава образцови фабрични заведения, да бжде лѣкаръ, земеделецъ или поне да се стреми, както човѣкътъ на науката чрезъ лабораторията, да открие най-необходимитѣ материални тайни на природата. Обаче свѣтътъ, гдето

въ даденъ моментъ биха сжществували само хора, които си помагатъ взаимно, не би могълъ да издържи за дълго въ това благочестиво дѣло, ако никой не би използувалъ необходимото свободно време, за да се занимава и съ нѣщо друго. Само на нѣкои хора, които изглеждатъ без-полезни, ние имаме да благодаримъ за това, че всѣкога ще има известенъ брой човѣци, безспорно полезни.

Най-хубавата частъ отъ доброто, що се твори наоколо ни въ този моментъ, е родена първомъ въ душата на единъ отъ онѣзи, които сж пренебрегнали може би повече отъ една непосредствена и належаща длъжностъ, за да могатъ да размишляватъ, да проникнатъ въ себе си и да говорятъ. Значи ли това че тѣ сж направили онова, що е било най-добро да се направи?

Кой би се осмѣлилъ да отговори на този въпросъ? Въ очитѣ на смирената и честна душа, каквато трѣбва да се стремимъ да бждемъ, изглежда, че най-доброто, що има да се прави, е въ изпълнението на най-простата и най-близката ни длъжностъ; но все пакъ не по-малко бихме съжалявали когато всички биха изпълнявали винаги само своята най-близка длъжностъ. Въ всички времена сжществували хора, които сж могли съ право да си въобразяватъ, че изпълняватъ своитѣ настоящи длъжности съ самото това обстоятелство, че мислятъ за длъжноститѣ, които ще имъ се наложатъ въ бждаще. Болшинството мислители твърдятъ открито, че тѣзи човѣшки сжщества не сж се лъгали. А добре е когато мждрецътъ потвърди нѣщо. Истина е — нека кажемъ мимоходомъ — че мждростъта се намира понѣкога въ противното на онова, което най-мждриятъ твърди. Но какво отъ това? — Безъ това твърдение не бихме я забелязали, а мждрецътъ е изпълнявалъ поне своята длъжностъ.

II

Днесъ неволята е една болестъ за човѣчеството, тѣй както болестъта е една неволя за човѣка. И както за болестъта има лѣкари, тѣй сжщо би трѣбвало да ги има и за човѣшката неволя.

Но отъ това, че болестъта е за нещастие общо състояние, следва ли да не се занимаваме никога съ здравето? И нима онзи, който преподава напримѣръ анатомия, единствената физическа наука, която най-точно отговаря на морала, е длъженъ да изучава само обезобразяванията, които нѣкаква малка или голѣма повреда предизвиква въ човѣшкото тѣло? Важното е, щото той да изхожда отъ едно здраво и добре развито тѣло, сж-що тѣй както е важно моралистътъ, който се стреми да хвърли погледъ отвѣдъ днешното време, да има щастлива душа или поне, освенъ достатѣчна съвестъ, да има онова, което му е потрѣбно да бжде щастливъ.

Ние живѣмъ всрѣдъ една велика неправда, но мисля, че нѣма нито равнодушие, нито жестокость въ това, ако се говори понѣкога тѣй, като че ли тази неправда не сжществува, защото иначе не би могло никога да се излѣзе отъ нейния кржгъ.

Потрѣбно е, щото нѣкои да си позволятъ да мислятъ, да говорятъ и да действуватъ така, като че-ли всички сж щастливи; ако това не имъ се допустне, какво щастие, каква справедливость, каква любовъ, каква красота биха намѣрили всички останали хора въ онзи день, когато сждбата би имъ отворила градинитѣ на обетованата земя? Нанстина може да се каже, че трѣбва да се занимаваме преди всичко съ онова, което е най-наложително. Но да се занимаваме съ „най-наложителното“, не ще рече винаги, че вършимъ най-мждрото.

Често пжти по-голѣмо значение има да се върви веднага къмъ „най-вишето“. Ако водата нахлуе въ жилището на холандския селянинъ, следъ като морето или съседната рѣка е проникнала презъ насипа, що брани полето, най-наложително за този селянинъ би било да спаси добитѣка, зимовището и покжщивната си, но най-мждрото би било, ако той отиде да се брани противъ вълнитѣ отъ върха на насипа и да зове въ тази борба всички онѣзи, които живѣятъ подъ закрилата на разколебания пласть.

Човѣчеството е било до сега като нѣкой болникъ, който се свива и превива на леглото си, за да намѣри спокойствие, но не пречи нищо обстоятелството, че единичитѣ истински утешителни думи сж му били казвани

отъ онѣзи, които сж му говорили така, като че ли то никога не е било болно. Защото човѣчеството е създадено за да бжде щастливо, както и човѣкътъ е създаденъ за да бжде здравъ; и когато му се говори за неговата неволя, макаръ всрѣдъ най-общата и постоянна неволя изглежда, че му се говори само случайно и привременно. Не е никакъ неумѣстно да се обрѣщаме къмъ него така, като че ли то се намира винаги въ надвечернето на нѣкакво велико щастие или нѣкаква велика известностъ. Въ действителностъ то се намира въ това надвечерие по силата на своя инстинктъ, макаръ и да не дочака утрешния день.

Винаги е добре да се вѣрва, че малко повече мисль, малко повече смѣлость, малко повече любовъ, малко повече любопитство, малко повече жизненъ пламкътъ ще бжде достатѣченъ, за да ни се отворятъ нѣкога дверитѣ на радостъта и истината. Можемъ да се надѣваме, че единъ день цѣлнятъ свѣтъ ще бжде щастливъ и мждъръ; и ако този день не дойде никога, не ще бжде престжплнене, че сме го очаквали.

Въ всѣкой случай потрѣбно е да се говори на нещастнитѣ за щастieto, за да се научатъ да го познаватъ. Тѣ обичатъ твърде много да си мислятъ, че щастieto е нѣщо необикновено и почти непостижимо! Но ако всички онѣзи, които се смѣтатъ щастливи, кажеха ясно и просто причинитѣ на своето задоволство, би се видѣло тогава, че между скръбъта и радостъта нѣма никаква разлика, освенъ разликата между едно по-весело и по-ясно схващане отъ една страна и едно враждебно и мрачно робуване отъ друга или иначе казано, разликата между едно тѣсно и твърдоглаво обяснение на нѣщата и едно обяснение хармонично и широко.

Тѣ биха извикали тогава: „има е само това? Но ние сжщо имаме въ сърдцата си зачатъцитѣ на подобно щастие!“

Наистина вие ги имате въ него. Всички ги иматъ повече отъ голѣмитѣ физически нещастия. Но не говорете презрително за това щастие, защото друго нѣма. Най-щастливъ човѣкъ е този, който най-добре познава своето щастие, а най-добре го познава онзи, който най-дълбоко знае, че щастieto се раздѣля отъ бедствието

само чрезъ една висока, неуморна, човѣшка и смѣла мисль.

Спасително е да се говори за тази мисль колкото се може по-вече, не съ цель да наложимъ онази, която имаме, но да събудимъ полека-лека въ сърдцата на онѣзи, които ни слушатъ, желанието да иматъ и тѣ на свой редъ своя. Тази мисль е различна за всѣкиго отъ насъ. Вашата не ми се допада: вие можете колкото искате да ми я повтаряте съ най-голѣмо красноречие, но тя не ще докосне скрититѣ органи на моя животъ. Трѣбва да намѣря моята мисль въ мене самия, съ собствени сили. Макаръ и да говорите само за вашата мисль, вие все пакъ несъзнателно ще ми помогнете да постигна моята. Ще се случи може би, че онова, което ви нажалява, ще ме ободри, онова, което ви утешава ще ме наскърби, но нищо; всичко хубаво въ вашето утешително видение ще влѣзе въ моята тѣга, а всичко велико въ скръбта ви ще премине въ моята радостъ, ако тя е достойна за вашата скръбъ. Преди всичко е потрѣбно да приготвимъ на повърхността на душата си, така да кажемъ, известно възвишение, гдето да приемемъ тази мисль, тѣй както жрецитѣ на старитѣ религии оголваха и освобождаваха отъ трънаци и капини върха на планината, за да приематъ отъ тамъ небесния огънь.

Възможно е още утре отъ предѣлитѣ на планетата Марсъ да ни бжде изпратена въ окончателната си форма истината за устройството и цельта на вселената — безпогрѣшната формула на щастието.

Тя не ще измѣни, не ще подобри нищо въ нашия мораленъ животъ, тѣй като ние живѣемъ вече отдавна въ очакване и копнежъ за подобрене. Всѣки ще се ползува и ще се наслаждава отъ благодаренията на тази неизмѣнна формула съразмѣрно съ безкористното, очистено и вече освѣтлено мѣсто, което тази формула ще мамѣри въ душата му. Цѣлиятъ моралъ, цѣлата наука за справедливостта и щастието би трѣбвало да бжде само едно очакване, едно по възможность по-обширно по-вѣщо, по-добро приготвление. Нѣма никакво съмнение, че най-желаниятъ отъ всички дни е деньтъ, когато ще живѣемъ най-после въ известность, въ пълната и необорима научна истина; но

въ очакване на този денъ нложено ни е да живѣемъ въ една още по-важна истина — въ истината на нашата душа и нашия характеръ; а нѣкои мждреци сж ни доказали, че този животъ е възможенъ дори и срѣдъ най-голѣмитѣ материални заблуждения.

III

Безполезно ли е да се говори за мораль, за справедливостъ, за щастие и за всичко що спада къмъ тѣхъ, преди онзи краенъ часъ на науката, която може да преобърне всичко наопаки? Може би се намираме срѣдъ временна тъмнина, а знае се, че много нѣща не се извършватъ еднакво въ мрака и въ свѣтлината на деня.

При все това обаче съществениѣ факти на нашия физически и мораленъ животъ ставатъ съ еднаква необходимостъ и пълнота въ тъмнината, както и въ свѣтлината. Трѣбва да живѣемъ като чакаме загадъчното слово и само като живѣемъ колкото се може по-щастливо и по-благородно, ние ще живѣемъ по-силно и ще ямаме повече смѣлость, повече независимостъ повече яснovidство въ желанието и диренето на истината. А после каквото и да се случи времето, що сме посветили на самоизучване, не ше бжде загубено. Както и да разглеждаме нѣкога този свѣтъ, къмъ който принадлежимъ и ние, въ него все пакъ ще има винаги много повече чувства, страсти и неразгадани тайни, непромѣнливи въ човѣшката душа, отколкото звезди, които спжтствуватъ земята или загадки, освѣтени отъ науката.

Човѣкътъ ще се възмогне несъмнено подъ крилото на най-необоримата и най-наложителна истина, но той ще се възмогне само съгласно съ неизмѣнната посока на човѣшката душа; може да се твърди, че колкото повече силна и утешителна бжде всеобщата известностъ, толкова повече проблемитѣ на справедливостта, на морала, на щастиято ще взематъ въ очитѣ на всички властния и изразителенъ видъ, какъвто сж имали винаги въ очитѣ на мислителя.

Трѣбва да се живѣе така, като че се намираме всѣкога въ надвечериято на великото откритие и да се гот-

вимъ да го възприемемъ възможно по-пълно, съ по-голѣма задушевностъ и по-голѣмъ пламъкъ.

И най-добриятъ начинъ, по който можемъ единъ день да го дочакаме, въ каквато форма да се прояви то, е да му се надѣваме още отъ сега тъй възвишено, тъй пространно, тъй съвършено, тъй благородно, както можемъ само да си го представимъ. Не бихме могли да му дадемъ премного ширина, премного красота, премного величие. Известно е, че то ще бжде по-добро отъ нашитѣ най-добри надежди, защото, ако то се различава отъ тѣхъ, ако дори имъ противоречи, все пакъ отъ самия фактъ, че ни носи истината, то ще ни донесе и нѣщо най-велико, нѣщо най-възвишено, нѣщо, което повече отговаря на човѣшката природа, отколкото всичко онова, що сме очаквали. За човѣка, който е трѣбвало да загуби всичко що е обожавалъ, най-божественото и най-възвишено ще бжде съкровената тайна на вселената. Да предположимъ, че въ деня, когато тази истина се прояви, се разпръсне и най-дребниятъ пепель на нашитѣ надежди, то все пакъ ще ни остане нашето приготвление за това божествено, а божественото ще проникне въ душата ни на по-силни или по-слаби вълни споредъ ширината и дълбочината на руслото, що нашето очакване е издѣлбало.

IV

Потрѣбно ли е да се мислимъ по-добри отъ вселената? Колкото и да мждруваме, цѣлиятъ нашъ разумъ ще бжде винаги само единъ твърде слабъ лжчъ на природата една безкрайна малка частица отъ онова цѣло което той си присвоява правото да сжди; трѣбва ли тогава единъ лжчъ, за да изпълни своя дългъ, да пожелае да измѣня лампата, отъ която произлиза.

Върхътъ на нашето същество, отгдето мислимъ да простимъ или осјдимъ цѣлокупността на живота е, несъмнено, само една неравностъ, що едничко нашето око забелязва на безпредѣлната повърхностъ на живота. Разумно е да се мисли и действува така, като че ли всичко, що се случаваше съ човѣчеството е необходимо. Неотдавна — нека си послужимъ само съ една отъ проблемитѣ, що

инстинктът на нашата планета е призванъ да разрешава — неотдавна се намѣрявало, изглежда, да се питатъ европейскитѣ мислители, да ли трѣбва да се смѣта за щастие или нещастие, че едно енергично, упорито и могъщо племе, което споредъ насъ е арийцитѣ — по силата на нѣкакви слѣповъзприети предрасждѣци — стоятъ на по-низко стѣпало по душа и сърдце, съ една дума — еврейското племе — ще изчезне или ще получи надмощие надъ всички други? Убеденъ съмъ, че мждрецътъ би могълъ да отговори на този въпросъ, безъ да има въ отговора му нито отрицание, нито осждително равнодушие:

„Онова, което се случи, ще бжде щастие“. Често ни се струва, че е грѣхъ онова, което се случва, но какво по-полезно впрочемъ е могълъ да направи човѣшкиятъ разумъ до сега, освенъ че е открилъ единъ разумъ, който стои надъ грѣшкитѣ на природата? Всичко що ни крепи, всичко що ни помага въ физическия и мораленъ животъ, иде отъ нѣкакво бавно и постепенно оправдание на непознатата сила, която отъ начало ни се виждала безпощадна. Изчезне ли едно племе, което напълно отговаря на нашия идеалъ, то значи че нашиятъ идеалъ съвършено не отговаря на идеала *par excellence*, което е, както преди малко казахъ, съкровената истина на свѣта.

Вече отъ опитъ узнахме и видѣхме, какъ действителността потвърждава нашитѣ прекрасни блѣнове, нашитѣ великолепни желанія, нашитѣ велики идеи и чувства за любовъ, красота и справедливостъ. Ако има въ въображението ни още по-обширни и по-утешителни замисли, но които не биха понесли изпита на действителността, т. е. безименната и тайнствена сила на живота, това само значи, че тѣ трѣбва да бждатъ други, но въ никой случай не по-малко красиви, велики и уютителни. Очаквайки действителността да се прояви, ще бжде може би спасително да хранимъ въ душата си единъ идеалъ, който си представляваме по-хубавъ отъ действителността, но щомъ като последната най-после се появи, ще бжде потрѣбно шото идеалниятъ пламъкъ, подхранванъ отъ нашитѣ най-добри желанія, да служи вече

само за хармоничното озаряване на красотитѣ, които сж по-малко крѣпки; по-малко приятни отъ импозантната маса, що ломн тия наши желаня.

Не вѣрвамъ, че въ всичко това има нѣкакво рабско схващане, нѣкакъвъ заспалъ фатализъмъ, нѣкакъвъ пасивенъ оптимизъмъ. Възможно е въ нѣкои случаи мждрецътъ да загуби частъ отъ упоритата, необуздана и слѣпа горещина, съ която нѣкои създаватъ така да се рече свръхчовѣшки дѣла по силата на самото това обстоятелство, че тѣ не притежаватъ човѣшкия разумъ въ неговата пълнота.

Но сжщо така е известно, че не е позволено на никоя честна душа да търси енергия, добра воля, илюзии или слѣпъ пламъкъ въ една областъ, която стои по-ниско отъ областъта на мислитѣ, родени въ нейнитѣ най-добри часове. Защото, въ сжщностъ ние изпълняваме длѣжността си въ своя вжтрешенъ животъ само тогава, когато я вѣршимъ винаги съ всичката пълнота на душата си, съ всичката сила на собствената си истина! И ако е по нѣкога позволено на човѣка въ всѣкидневния практиченъ животъ да се съобразяваме съ обстоятелствата — тѣй като не винаги е умѣстно да отиваме до края на собствената си природа, подобно на Сень-Жустъ напр., който отъ пламенна любовъ къмъ всеобща правда, миръ и щастие, изпращаше на ешафода самоувѣрено хиляди жертви — то въ областъта на нашия мисловъ животъ сме длѣжни да отиваме безусловно до крайнитѣ предѣли на мисълъта си. Прочее съзнанието, че работимъ само въ очакване на истината, ще попречи единствено на онѣзи, които и преди — въ незнание — не сж работили. Мисълъта що се възмогва, дава смѣлостъ на оногова, на когото я отнима. За онѣзи, които гледатъ на всичко и се възхищаватъ предварително отъ онова, което ще разруши тѣхното дѣло, изглежда съвсемъ естествено да правятъ всичко възможно, за да подобрятъ онѣзи ценности, що не е забранено да се наричатъ разумъ, справедливостъ, красота на земята, инстинктъ на планетата. Тѣ знаятъ, че да подобримъ, да поправимъ тукъ значи въ сжщностъ да откриемъ, да разберемъ, да почитаме. Преди всичко тѣ нѣматъ довѣрие въ „идеята на всемира“. Тѣ сж убедени,

че всѣко усилие къмъ по-доброто ги приближава до тайната воля на битието, но тѣ привикватъ сжщевременно да извличатъ отъ неуспѣха на най-благороднитѣ си усилия и отъ съпротивата на този грамаденъ свѣтъ нова храна за своитѣ възгързи, за своята жажда, за своитѣ надежди.

Ако нѣкога привечеръ се качвате по нѣкоя висока планина, ще забележите, какъ постепенно намаляватъ и се губятъ най-последъ въ настѣпващия мракъ на долината дърветата, камбанарията, ливадите, овощнитѣ градини, шосето, па и самата рѣка. Но малкитѣ и свѣтли точки, които се виждатъ и срѣдъ най-мрачнитѣ ноци въ човѣшкитѣ поселения, не ще отслабватъ колкото повече вие се издигате. Напротивъ, при всѣка нова крачка къмъ висината, ще откривате все по-голъмъ брой сияния въ селата, заспали подъ вашитѣ нозе. Свѣтлината, колкото и малка да е тя, е може би единственото нѣщо, което не губи почти нищо отъ своето значение предъ необятността. Сжщо така е и съ нашитѣ морални свѣтлини, когато погледнемъ на живота отъ известна височина. Добре е, щото съзерцанието да ни научи да се откъсваме отъ всички наши долни страсти, но то по никой начинъ не трѣбва да отслаби или сломи и най-скромното отъ нашитѣ желанія за истина, справедливостъ и любовъ.

Отъ кжде произлиза това правило, което опредѣлихъ по този начинъ? Азъ самъ не зная. То ми се струва обаче човѣшко и необходимо — ето всичко; и азъ не бихъ могълъ да посоча тукъ други основания освенъ такива отъ сантиментално естество. Но и тѣзи основания понѣкога не сж ни най-малко за пренебрегване. И ако достигна нѣкакъвъ върхъ, гдето вече този законъ нѣма да ми се струва полезенъ, азъ ще се вслушамъ въ тайния инстинктъ, който ще ми шепне да не страдамъ, а да се изкачвамъ още по-нагоре, докато забележа пакъ всичката му полезностъ.

V

Следъ като направихме този общъ уводъ, нека поговоримъ малко по-подробно за влиянието, което мж-

дростъта може да има върху нашата сждба. И понеже се представя удобенъ случай, може би ще бжде добре, ако се изтъкне предварително, че читателътъ напраздно ще търси въ тази книжка нѣкаква стара метода. Тя е съставена отъ прекжснати размишления, които се движатъ малко или много правилно около два-три предмета. Тя нѣма за задача да убеди нѣкого, нито пъкъ се стреми да докаже нѣщо. Впрочемъ нека споменемъ и това — книгитѣ съвсемъ нѣматъ въ живота тази важностъ, каквато имъ приписватъ повечето отъ хората, които ги пишатъ или четатъ. Достатъчно би било тѣ да бждатъ слушани само въ духа, въ който единъ отъ моитѣ приятели, твърде мждъръ човѣкъ, е слушалъ нѣкога разказа за последнитѣ минути на императора Антоний Пий. Антоний Пий, когото можемъ съ по-голѣмо право, отколкото Маркъ Аврелий, да смѣтаме за най-добрия и най-съвършения човѣкъ, що земята е носила, защото той, заедно съ своята мждростъ, доброта, дълбочина и съ всички добродетели на своя синъ-храненикъ, ималъ още и нѣщо по-мжжествено, по-силно, по-практично, по естествено и самостоятелно, което още повече го приближавало до всѣкидневната истина, — Антоний Пий, прострѣнъ на легло, очаквалъ смъртъта съ очи по-мжжествени отъ неволни сълзи, и съ членове, що се кжпѣха въ бледния потъ на предсмъртната борба. Въ този моментъ влиза въ стаята му началникътъ на дворцовата стража, за да му иска по обичая, парола. *Aeganimitas, хармония на душата*, отговорилъ той и обърналъ глава къмъ страната на вѣчния мракъ. Хубаво е да обичаме тази дума и да се възхищаваме отъ нея, рече моятъ приятелъ. Но още по-хубаво е, прибави той, да можемъ да посветимъ, — безъ нѣкой да забележи, безъ ние дори да мислимъ, че може нѣкой да забележи — времето, що случаятъ ни го дава за да се дивимъ на първото отъ онѣзи малки полезни и живи дѣла, предлагани безспирно отъ сжщия този случай на добрата воля на нашето сърдце.

VI

„Безъ съмнение, тѣхната сждба искаше, щото тѣ да бждатъ потиснати отъ хората и събитията, навредъ

гдето биха се посеяли“, казва единъ авторъ за героитѣ на своята книга. Сжщото нѣщо става и съ повечето хора. Така е и съ всички онези, които не сж се научили да отдѣлятъ своята външна сждба отъ своята морална. Тѣ приличатъ на онзи малъкъ слѣпъ потокъ, що наблюдавахъ една сутринъ отъ върха на единъ хълмъ. Пипнишкомъ, въ постоянна борба, въ блъсканици и колебания по дѣното на тъмната долина, той търсѣше своя пжть къмъ голѣмото езеро, що сиѣше отвѣдъ гората подъ мирното сияние на зората. Тукъ нѣкаква базалтова грамада го принуждаваше да направи четири дълги завоя, тамъ — коренитѣ на старото дърво се изпрѣчваха, по нататъкъ — простиятъ споменъ за нѣкакво навѣки изчезнало препятствие го караше да се връща съ напразенъ ропотъ, къмъ своя изворъ и да се отдалечава безкрайно много отъ своята целъ, отъ своето щастие. Но въ друга посока, почти отвесно съ лудия, нещастенъ и безполезенъ потокъ, нѣкаква по-голѣма отъ инстинктивнитѣ сили, бѣше издълбала презъ полето, презъ нападалитѣ камъни, презъ подчинената отъ нея гора, нѣщо като дългъ каналъ, силенъ, зеленикавъ, безгриженъ, миренъ, който идѣше безъ колебание, съ спокойствие и отмѣрена крачка, отъ глбини нѣкакъвъ другъ изворъ, скритъ далеко въ хоризонта къмъ сжщото лжчезарно и тихо езеро.

И азъ имахъ предъ носетѣ си образа на дветѣ велики сждбини, отредени за човѣка.

VII

Покрай онѣзи, които сж потиснати отъ хората и събитията, има наистина и други сжщества, надарени съ нѣкаква вжтрешна сила, на която се подчиняватъ не само хората, но и самитѣ събития, що ставатъ наоколо имъ. Тѣ съзнаватъ тази сила, а тя впрочемъ, не е нищо друго, освенъ едно самочувствие, което е могло да надмине границитѣ на обикновената човѣшка съвестъ.

Човѣкъ се чувствува у дома си запазенъ отъ ударитѣ на случая, щастливъ и силенъ само тогава, когато е подъ закрилата на собствената си съвестъ. Впрочемъ, тѣзи нѣща сж казвани твърде често и ние се спираме на

тѣхъ само съ цель да опредѣлимъ изходната си точка. Всѣко сжщество расте въ онази степенъ, въ която расте неговата съвестъ, а съвестъта му расте толкова, колкото расте и самото то. Тукъ сжществуватъ чудесни взаимно-отношения: както любовта не се насища съ любовъ, тѣй сжщо и всѣка съвестъ не се насища на разширение, на морално издигане, а всѣко морално издигане отъ своя страна не се насища никога на съвестъ.

VIII.

Но това самочувствие, тѣй както се схваща обикновено, се ограничава твърде често до познанието на нашитѣ недостатъци и достойнства. Между това то може да се разшири до тайни, безкрайно по-полезни. Да се самопознаемъ, не ще рече да се познаемъ само презъ време на почивка или повече или по-малко въ настоящето и миналото. Човѣшкитѣ сжщества, за които говоря, иматъ въ себе тази сила само за това, че тѣ се познаватъ сжщо така и въ бъдащето. Да се самосъзнаватъ, това за най-великитѣ хора значи да съзнаватъ до известна степенъ своята звезда или своята сждба. Тѣ познаватъ часть отъ своето бъдаще, защото и тѣ самитѣ сж вече часть отъ самото това бъдаще. Тѣ иматъ вѣра въ себе си, понеже знаятъ отъ сега, какъ събитията ще се отразятъ въ душата имъ. Събитието само по себе си е чиста вода, която сждбата налива върху насъ и обикновено то самото нѣма нито вкусъ, нито цвѣтъ, нито миризма. То става хубаво или тжжно, сладко или горчиво, смъртоносно или животно, споредъ качеството на душата, що го възприема. На всички около насъ се случватъ безспирно хиляди и хиляди премеждия, които сѣкашъ носятъ въ себе си зародиша на героизма, но щомъ премеждието отминне, не се случва нищо героично. Обаче, когато Исусъ Христосъ срещне на пжтя си група деца, жена прелюбодейка или самарянка, човѣществото тогава трикратно по редъ се издига наравно съ Бога.

IX

О, да бихме могли да кажемъ, че на хората се случва само това, което тѣ искатъ да имъ се случи! Нанстина, ние можемъ да упражняваме само слабо влияние върху известень брой външни събития; но за това пъкъ можемъ да окажемъ силно въздействие надъ онова, що тѣзи събития ставатъ въ насъ, сиречь — надъ тѣхната духовна часть, която е свѣтлата и безсмъртна часть на всѣко събитие. Сжществутатъ съ хиляди човѣшки сжщества, въ които тази духовна часть, която се поражда въ всѣка любовъ, въ всѣко нещастие или въ всѣко сблъскване, не е могла да живѣе нито мигъ; и тѣзи сжщества отминаватъ, като разнебитени останки по течението на рѣката. Но има и други хора, въ които тази безсмъртна часть поглъща всичко; и тѣ сж подобни на острови въ морето, защото сж намѣрили твърдата точка, отгдето заповѣдатъ на вътрешната сждба, а истинската сждба е само вътрешната сждба. За повечето отъ хората онова, което имъ се случва, затъмнява или освѣтлява живота имъ; но въ хората, за които говоря, единствено само вътрешниятъ животъ освѣтлява всичко, що имъ се случва.

Ако любите, не тази любовъ съставя часть отъ вашата сждба, а едничко самосъзнанието, що бихме намѣрили въ тази любовъ, ще измѣни живота ви. Ако сте измамани, не измамата е важна, а опрощението, което тя е предизвикала въ душата ви. И малко или много общиятъ характеръ на това опрощение, което ще насочи живота ви къмъ тихата и ясна страна на сждбата, гдето ще се почувствувате по-добре, отколкото ако ви бѣха останали вѣрни. Но ако измамата не е уголѣмила скромността на душата ви и подигнала самоувѣреността и любовта ви, тогава напраздно ви сж измамили и вие можете да кажете, че нищо не се е случило.

X

Нека не забравяме, че нищо не ни се случва, което да не бжде отъ сжщото естество, отъ каквото сме ние. Всѣко преживяване, което ни се случи, се проявява въ

душата ни подъ форма на нашитѣ обикновени мисли и никога единъ героиченъ случай не се представя на онѣгова, който не е билъ мълчаливъ и незнаенъ герой въ продължение на много години. Възкачете се на планината или слѣзте въ селото, идете накрай свѣта или разходете се около кжщата си, винаги вие ще срещнете само себе си по пжтищата на сждбата. Ако довечера излѣзе Юда, той ще иде при Юда и ще има случай да издаде нѣкого, но отвори ли Сократъ вратата си, той ще намѣри Сократа заспалъ на прага и ще има случай да бжде мждъръ. Нашитѣ прежеждия блуждаятъ около насъ, както пчелитѣ въ момента на роенето се въртятъ около кошера. Тѣ очакватъ да излѣзе най-после идеята — майка отъ душата ни, а щомъ излѣзе, тѣ се натрупватъ около нея. Лъжѣте, и лъжитѣ ще надойдатъ; любете и гроздѣтъ на прежеждията ще затрепти отъ любовь. Изглежда, че всичко чака нѣкакъвъ вжтрешенъ знакъ, и ако душата ни стане помждра надвечеръ, то и нещастieto, предизвикано отъ нея заранѣта, ще бжде по-мждро.

XI

Великитѣ вжтрешни събития не се случватъ никога на онѣзи, които съ нищо не сж ги призовали въ себе си; а между това и най-незначителнитѣ случай въ живота носи въ себе си семето на велико вжтрешно събитие. Но тѣзи събития сж роби на справедливостѣта, та затова всѣкой човѣкъ има частица отъ плякката, що откриваме въ щастieto и нещастieto, които ни сполетяватъ; и най-неочакванитѣ прищевки на сждбата взематъ форма сродна на нашитѣ мисли. Облѣклото, оржжието и украшенията на сждбата се намиратъ въ нашия вжтрешенъ животъ. Ако Сократъ и Терезъ изгубятъ въ единъ и сжщи день своя едничкъ синъ, то Сократовото нещастие не би било еднaкво съ нещастieto на Тереза. И самата смъртъ дори, която смѣтаме за неизмѣнна, има по-други навици, по-други жестове, по-други сълзи въ кжщата на добритѣ, отколкото въ онази на злитѣ хора. Като че ли щастieto

или нещастieto се изчиства преди да почука на вратата на мждреца и сѣкашъ то навежда глава, когато влиза въ една посрѣдствена душа.

XII

Колкото повече ставаме мждри, толкова повече избѣгваме понѣкога отъ нашитѣ инстинктивни сждбини. Въ всѣко човѣшко сжщество има желание за мждрость, което би могло да стане съвестъ въ повечето случаи на живота. А онова пѣкъ, което се е промѣнило въ съвестъ, не спада вече къмъ неприятелскитѣ сили. Стрaданието, що вашата душа е превърнала въ приятность, въ снизхождение или тѣрпелива усмивка, не ще се върне никога вече безъ духовни накити.

А грѣшка или недостатѣкъ, който сте гледали лице въ лице, сж грѣшка и недостатѣкъ, неспособни вече да вредятъ нито вамъ, нито на другитѣ.

Сжществуватъ постоянни отношения между инстинкта и сждбата, тѣ се крѣпятъ взаимно и блуждаятъ ржка за ржка около невнимателния човѣкъ.

Но всѣкой, който може да намали въ себе си слѣпата сила на инстинкта, намалява сжщевременно около себе си силата на сждбата. Сѣкашъ той създава нѣкакво прибѣжище, неприкосновено съразмѣрно съ мждростята му и тѣзи, които минатъ случайно въ областята, освѣтена отъ неговата придобита съвестъ, нѣма защо да се боятъ отъ сждбата, до като се намиратъ въ тази областъ.

Поставете Сократа и Исуса Христа между атридитѣ и нѣма да се дойде до орестията, дакато тѣ се намиратъ въ двореца на Агамемнонъ; а ако седнатъ тѣ на прага на Иокастиното жилище, Единъ не би помислилъ да си вади очитѣ. Има нещастия, които сждбата не смѣе да предприеме въ присжтствието на душа, която я е побеждавала неведнѣжъ, и мждрецътъ, който преминава, прексва съ хиляди драми.

XIII

Велика истина е, че присжтствието на мждреца унищожава действието на сждбата, че нѣма може би нито една драма, въ която да влиза истински мждрецътъ и че

щомъ той се появи събитнето се спира само по себе си преди сълзитѣ и кръвта.

Не само че никога нѣма драма между мждритѣ, но тя е твърде рѣдка и въ самата околностъ на мждреца. Почти е невъзможно да се помисли, че нѣкакво трагично събитие може да се развие между хора, които сериозно се занимаватъ съ укрепване на своята съвестъ. Героитѣ на великитѣ трагедии никога не изследватъ дълбоко своитѣ души. За това трагичниятъ поетъ би могълъ да ни покаже само една малко или много окована красота, защото, щомъ като героитѣ му се издигнатъ така високо, както би трѣбвало да се издигнатъ истински герои, тѣ биха изпуснали оржието отъ ржка и драмата би станала тогава една почивка въ свѣтлината. Единствената драма на мждреца се намира въ *Федона*, въ *Прометей*, въ страданията на Христа, въ убийството на Орфея и въ жертвата на Антигона. Но като оставимъ на страна тази драма, която е едничката драма на мждростъта, нека забележимъ, че трагичнитѣ поети се осмѣляватъ твърде рѣдко да допустнатъ мждреца поне мигъ на сцената. Тѣ се страхуватъ отъ една велика душа, защото и самитѣ събития се страхуватъ отъ нея; едно убийство, извършено въ присѣтствието на мждреца, нѣма сжщия видъ както убийството, станало въ присѣтствие на онѣзи, чиято душа още не се самопознава. Ако Едипъ имаше една отъ онѣзи сигурности, що всѣки мислителъ би могълъ да добие, ако имаше той онава винаги отворено прибѣжище, шо Маркъ Аврелий, напримѣръ е успѣлъ да съзида въ собствената си душа, какво би направила тогава сждбата и шо би уловила въ своитѣ примки, ако не само чистата свѣтлина, която една велика душа разлива около себе, като става още по-хубава въ нещастнето?

Кой е мждрецътъ въ трагедията *Едипъ*? Терезий ли? Той познава бждащето, но не знае, че добротата и опрощението стоятъ надъ това бждаще. Той знае священната истина, но не знае човѣшката. Той не знае мждростъта, която взема въ обятията си нещастията, за да му даде своята сила. Знаещитѣ не знаятъ нищо, ако тѣ не владѣятъ силата на любовта, защото истинскиятъ

мждрецъ не е онзи, който вижда, а този, който виждайки по-далече, обича хората по-дълбоко. Да гледаме безъ любовъ, това значи да гледаме въ мракъ.

XIV

Твърдятъ, че всички велики трагедии не представятъ никакви други зрѣлища, освенъ борбата на човѣка противъ сждбата. Напротивъ, азъ мисля, че нѣма нито една трагедия, въ която сждбата действително да властвува. Макаръ и да проследя всички трагедии по редъ, азъ не ще намѣря нито една, гдето героиятъ да се бори съ чистата и проста сждба. Въ сжщностъ, героиятъ въ драмата никога не напада сждбата, а винаги само мждростѣта. Истинска сждба има само въ известни външни нещастия, каквито сж болеститѣ, произшествията, неочакваната смъртъ на любими сжщества и т. н., обаче *вътрешна сждба* не сжществува. Волята на мждростѣта има силата да поправи всичко онова, което не засѣга смъртно нашето тѣло. Често дори тя успѣва да проникне въ тѣсната областъ на външнитѣ сждбини. Наистина, потрѣбно е да натрупаме въ себе си тежко и търпеливо съкровище, за да може тази воля въ тържествения случай да намѣри необходимитѣ сили.

XV

Статуята на сждбата хвърля огромна сѣнка надъ долината, която тя сѣкашъ потопява въ мракъ, но тази сѣнка има твърде ясни очертания за онѣзи, които я гледатъ отъ склоноветѣ на планината. Наистина, ние се раждаме въ нея, но на мнозина отъ насъ е позволено да излѣзатъ отъ тамъ; и ако нашата слабостъ или нашитѣ неджгавости ни свържатъ до смъртъ съ тъмнитѣ предѣли, то все пакъ е понѣкога отъ значение самото желание и самата мисль да се отдалечимъ отъ тѣхъ. Възможно е, щото сждбата да владѣе по-строга надъ нѣкого отъ насъ, по силата на наследственостѣта, на инстинкта или на други още по-неумолими, по-дълбоки и по-незайни закони; но и тогава дори, когато тя ни при-

тиска съ незаслужени и неочаквани злощастия; тогава дори, когато тя ни принуждава да правимъ това, що никога не бихме направили, ако тя не бѣше изнасила рж-цетѣ ни; тогава дори единствено отъ насъ зависи случилото се нещастие, готовото събитие да нѣма вече никакво влияние надъ онова, което ще се извърши въ душата ни. Сждбата, когато удари едно добро сърдце, не може да попречи, щото прѣтърпяното нещастие или признатата грешка да не отвори въ това сърдце единъ изворъ на свѣтлина. Тя не може да възпрепятствува на душата да превърне всѣко отъ своитѣ изпитания въ мисли, въ чувства, въ неунищожаеми блага. Каквото и да бжде нейното могѣщество вънка, тя се спира винаги, когато намѣри на прага единъ отъ тѣзи мълчаливи стражи на вжтрешния животъ.

И ако ѝ се допустне да влѣзе въ това скрито жилище, тя ще може да проникне тамъ само като благотворенъ гостъ, за да оживотвори неподвижната атмосфера, за да обнови мира, да увеличи светлината, да разпрѣстне ведрина, да озари хоризонта.

XVI

Още веднажъ питаме: какво би направила сждбата, ако се излъжеше въ избора на душата и поставѣше на Епикура, на Маркъ Аврелия или на Антоний Пий прим-китѣ, каквито бѣше поставила на Едипа? Допущамъ дори, че тя е успѣла да подтикне, напр. Антония да убие баща си и да оскверни несъзнателно, като Едипа, леглото на собствената си майка. Какво би произвела тя въ душата на благородния владетель? Краятъ на всичко това не би ли билъ еднакъвъ съ разврѣзката на всички драми, които нападатъ мждреца, т. е. едно, наистина дълбоко страдание, но сжщо така и една силна светлина, родена отъ самото това страдание и вече наполовина победила своята сѣнка? Антоний би плакалъ както всички хора плачатъ; но и най-изобилнитѣ сълзи не биха угасили нито единъ лжчъ въ душата, която нѣма чужди, заети лжчи. За мждреца отъ страданието до отчаянието има дълъгъ пжтъ, що мждростъта никога още не е пропжту-

вала. Но онази морална висота, до която е стигналъ Антоний, както животътъ му показва, мислитъ които растатъ, чувствата които се облагородяватъ, правятъ сълзитъ свѣтли. Той би възприелъ нещастieto въ най-пространната и най-чиста частъ на душата си; а нещастieto, подобно на водата, получава всички форми на сжда, въ който е затворено. Антоний, ще кажемъ ние, би падналъ въ резигнация, би се предалъ на волята на случая. Да, но трѣбва да забележимъ още, че тази дума крие твърде често онова, що се случва въ великото сърдце. Леко е за всѣка душа да си помисли, че и тя сжщо пада въ резигнация. Уви! не резигнацията ни утешава, изчиства и възвишава, но мислитъ и добродетелитъ, въ името на които ние се отдаваме на случая, ние резигнираме, а тука именно мъдростъта награждава своитъ вѣрни споредъ заслугитъ имъ. Има мисли, които никаква катастрофа не може да засегне. Достатъчно е обикновено една мисль да се издигне надъ всѣкидневната суета, равнодушие и егоизъмъ, за да може онзи, който я носи въ душата си, да бжде сжщо така неповредимъ. И за това въ щастие или нещастие най-щастливиятъ човѣкъ ще бжде винаги онзи, въ когото нащ-великата мисль живѣе съ най-силенъ жаръ. Ако сждбата бѣ поискала, щото Антоний Пий да бжде кръвосмѣшителъ или отцеубиецъ, то неговиятъ вътрешенъ животъ не само би се унищожилъ, както животътъ на Едипа, но би укрепналъ отъ самитъ тѣзи бедствия, а сждбата би побѣгнала, оставяйки около императорския палатъ разкъсани примки и разнебитено оржие; за щото както победата надъ консулитъ и диктаторитъ не е могла да стане на друго мѣсто, освенъ въ Римъ, сжщо така и истинската победа надъ сждбата би била възможна само въ душата.

XVII

Кжде е сждбата въ *Хамлетъ*, *Кралъ Лиръ* и *Макбетъ*? Не е ли помѣстенъ нейния тронъ срѣдъ лудостъта на стария кралъ, върху низкитъ стѣпала на въображенieto на младия принцъ или на върха на болезненитъ желанія на Каударския благородникъ? Да не говоримъ

за последния, нито пъкъ за бащата на Корделия, чието явно очевидно несъзнание никой нѣма да отрече; но нима Хамлетъ — мислителтъ е мждрецъ? Гледа ли той на Елсанорскитѣ престѣпления отъ достатъчно голѣма висота? Изглежда, че той ги наблюдава отъ върха на разума, но върховетѣ на известни чувства, върховетѣ на добротата, на довѣрието, на снизхождението и любовта не надминаватъ ли въ светлата планинска верига на мждростта върховетѣ на разума? Какво би се случило, ако той гледаше на Елсанорскитѣ престѣпления отъ височинитѣ, отъ които напр., Маркъ Аврелий и Фенелонъ бяха ги разгледали? И преди всичко не се ли случва често щото изнестно престѣпление, като усети че надъ него висне погледа на една силна душа, да спре своя ходъ въ мрака, тъй както пчелитѣ спиратъ своята работа щомъ слънчевъ лжчъ проникне въ кошера имъ?

Въ всѣки случай истинската сждба, на която Клавдий и Гертруда се бѣха предали—защото човѣкътъ се предава на сждбата, когато прави зло — истинската т. е. вътрешната сждба би извършила своя пжтъ въ душата на престѣпницитѣ; но би ля могла тя да излѣзе отъ тамъ, би ли се осмѣлила да прескочи ясната и обвинителна преграда, която простото присѣтствие на единъ отъ тѣзи мждреци би поставила за постоянно предъ дверитѣ на двореца? Ако сждбинитѣ на онѣзи, които сж по-малко мждри, участвуватъ неволно въ сждбата на мждреца, когото срещнатъ, то сждбата на последния бива твърде рѣдко докосвана отъ тѣзи по-ниши сждбини. Въ царството на сждбата, както и на земната повърхнина, рѣкитѣ не се връщатъ къмъ своитѣ извори. Но нека се повърнемъ къмъ първата мисль; представете си на мѣстото на Хамлетъ, въ Елсаноръ, една мошна и властна душа, както тази на Исуса; би ли имало въ такъвъ случай четире мъртви въ края на трагедията, ако тя се развиеше по своя естественъ пжтъ? Изглежда ли ви това възможно? И най-вѣщото престѣпление, въ присѣтствието на една дълбока мждростъ, не прилича ли нѣкакъ си на онѣзи зрѣлища, които се представятъ вечеръ на малкитѣ деца и чиято голота и лжжа изпъква при първия слънчевъ лжчъ? Виждате ли Исуса Христа или просто който и да било

мждрецъ срѣдъ своеволнитѣ мракове на Елсаноръ? Що движи Хамлета, ако не слѣпата мисль за отмъщение, която му говори, че отмъщението е неговиятъ единственъ дългъ? Повтарямъ: Хамлетъ, наистина мисли много, но той съвсемъ не е мждъръ. Той сѣкашъ не подозира, где се намира слабото мѣсто въ бронята на сждбата. Не винаги е достатъчно да се въоржжимъ съ високи мисли, за да победимъ сждбата, защото тя знае да противопоставя на високитѣ мисли още по-високи; но коя сждба е успѣла нѣкога да се бори съ благитѣ, простя, добри и честни мисли? Единствениятъ начинъ, по който бихме могли да подчинимъ сждбата, се състон въ това — да правимъ противното на онова зло, що тя би искала да направимъ. Нѣма неизбежна драма. Нещастията въ Елсаноръ ставатъ поради това, че всички души се отказватъ да виждатъ, а само една жива душа принуждава всички други да полуотварятъ очи. Где е било писано, че Лаертъ, Офелия, Гертруда, Хамлетъ и Клавдий трѣбва да умратъ, ако не въ дребнавото заслепление на Хамлета? Но какво неизбежно имаше въ това заслѣпление? Нека не търсимъ намѣсата на сждбата тамъ, гдето само една мисль може да разоржи убийственитѣ сили. За нея остава все пакъ значителенъ дѣлъ въ живота.

Властьта на сждбата споредъ менъ е въ камъка, който пада на главата ми отъ нѣкой зидъ, въ бурята, която сломява нѣкой корабъ, въ епидемията, която отнема живота на любимитѣ ми сжщества. Но тя никога не влиза въ душата на човѣка, който не я зове. Хамлетъ е нещастень, защото се движи въ страшенъ мракъ, и само неговото невѣденне му донася нещастие. Въ свѣта нѣма нищо, което да се покорява тъй дълго, както сждбата на всички онѣзи, които се осмѣляватъ да ѝ заповѣдватъ. И самъ Хораций би могълъ да ѝ заповѣдва до последния моментъ, но не е ималъ достатъчно енергия да излѣзе отъ сѣнката на господаря си. Достатъчно би било една душа да има смѣлостта да прогласи въ Елсаноръ истината и тогава цѣлата елсанорска история не би се развила отъ началото до края въ сълзитѣ на омразата и ужаса. Но лошата сждба, която въ ржцетѣ на мждреца е гвѣка, като на току-що отрѣзана трѣстъ, става въ ржцетѣ на

несъзнателнитѣ една убийствено твърда бронзова пръчка. Още веднажъ : тукъ всичко е зависило не отъ сждбата, а отъ мъдростта на най-мъдрия, защото Хамлетъ бѣше най-мъдриятъ и за това той съ самото си присѣствие ставаше центъръ на елсанорската драма — а неговата мъдростъ зависѣше единствено отъ самия него.

XVIII

Ако нѣмате довѣрие въ измисленитѣ трагедии, то задълбочете се въ една или друга отъ великитѣ драми на действителната история; ще видите, че сждбата и човѣкътъ иматъ сжщитѣ отношения, сжщитѣ навици, сжщитѣ нетърпеливости, сжщитѣ подчинености и сжщитѣ негодувания; ще видите, че и тукъ най-деятелната частъ на онова, което обичаме да наричаме „сждба“ е сила, създадена отъ самитѣ хора. Наистина, тя е грамадна, но рѣдко непреодолима. Тя не излиза въ опредѣленъ часъ изъ нѣкаква неумолима, непрестѣнна и непроницаема бездна. Тя е съставена отъ енергията, желанията, мислитѣ, страданията, страститѣ на нашитѣ братя и ние трѣба да познаемъ тѣзи страсти, защото тѣ сж еднакви съ нашитѣ. Нѣщо повече: и въ най-необикновенитѣ моменти, въ най-тайнственитѣ и неочаквани нещастия ние почти никога нѣма да се боримъ противъ невидимъ или съвсѣмъ непознатъ неприятель. Нека не разширяваме своеволно областта на неизбежното! Истински силнитѣ хора знаятъ, че не имъ сж известни всички сили, що се противопоставятъ на намѣренията имъ, но тѣ се борятъ противъ познатитѣ имъ сили съ такава смѣлость, като че ли други не сжществуватъ, та често побеждаватъ. Въ деня, когато нашето незнание и небрежностъ престанатъ да наричатъ сждбоносно всичко онова, що нашата енергия и разумъ би трѣбвало да наричатъ естествено и човѣшко, въ този день ние ще утвърдимъ съ необикновена крепкостъ нашата безопасностъ, миръ и щастие.

XIX

Ето ви една позната жертва на сждбата: Людовикъ XVI. Никога сѣкашъ сждбата не е искала тъй неумолимо смъртѣта на единъ нещастенъ, честенъ, добъръ, кроткъ и добродетеленъ човѣкъ. Но, като погледнемъ историята отъ по-близо, ще видимъ, че всичката отрова на тази сждба е произлѣзла отъ слабоститѣ, колебанията, дребнавата двуличность, непоследователността, суетата и заслѣпението на жертвата. Истина е, че нѣкакво предопредѣление управлява всички обстоятелства на живота, но това предопредѣление би могло да се намѣри само въ нашия характеръ, а характерътъ не е ли такова нѣщо, което би трѣбвало да подлежи на най-леки промѣни въ човѣка съ добра воля. Въ сжщность, не е ли той онова, що се мѣни въ повечето хора? Имате ли вие на 30 години характера, що сте имали на 20? Той е по-добъръ или по-лошъ споредъ това, дали сте гледали да побеждава лжжата и омразата, безчестието и злобата или пъкъ истината, любовта и добротата. А пъкъ вамъ е изглеждало, че побеждава омразата или любовта, истината или лжжата споредъ онази малко или много възвишена мисль, която сте си създали постепенно за щастieto и целѣта на живота. Съ това именно се занимава нашето тайно желание, което сѣкашъ естествено го превъзмогва. Ако насочите погледъ къмъ злото, побеждава навсѣкжде злото, но ако сте научили очитѣ си да се придържатъ въ простотата, въ искреностѣта и въ истината, вие ще видите въ основата на всѣко нѣщо могщѣта и мълчалива победа на онова, което обичате.

XX

При все това, нека не сждимъ Людовика XVI отъ гледището, на което стоимъ ние. Да застанемъ на негово мѣсто, посрѣдъ неговитѣ неизвестности, въ неговото смущение, срѣдъ неговитѣ трудности и неясности. Много леко е да се предвиди, какво е трѣбвало да прави следъ като знаемъ вече какво се е случило. И насъ самитѣ, въ нашитѣ смущения, въ нашитѣ колебания, въ нашето не-

знание на дълга, ще трѣбва да ни сждятъ, като потърсятъ следата на последнитѣ ни стѣпки по пѣсѣка на малкото възвишение, отгдето сме се мѣчили да откриемъ бждащето. Знаемъ ли ние по-добре отъ Людовика XVI, какво трѣбва да правимъ въ този часъ? Какво би трѣбвало да изоставимъ и какво да отбраняваме? Ще можемъ ли ние по-мѣдро отъ него да се ориентираме между правата на човѣшкия разумъ и правата на обстоятелствата? Колебанието на съвестъта нѣма ли често всичкитѣ особености на нѣкакъвъ дългъ. Примѣрътъ на нещастния кралъ би могълъ, впрочемъ, да ни научи на едно важно нѣщо, а именно: въ едно велико и благородно съмнение трябва винаги да се върви смѣло, направо и неизмѣримо повисоко надъ онова, което ни се струва разумно, осъществимо и справедливо. Понятието, което имаме за дълга, справедливостъта и истината, колкото и да ни изглежда ясно, напредничаво и независимо, все пакъ никога не е такова каквото ще бжде, съвсемъ естествено, следъ нѣколко години или нѣколко вѣка по-късно. За това мѣдро е да се върви поне, колкото се може по-бърже, наравно съ последната точка на онова, що виждаме и на което се надѣваме. Да бѣше Людовикъ XVI направилъ това, което бихме направили ние на негово мѣсто сега, когато знаемъ, що е трѣбвало да направи той, т. е. да се е отрекълъ искрено отъ всички кралски предрасждѣци, да е възприелъ покорно новата истина и по-вишата правда, която се представяше предъ очитѣ му, ние днесъ бихме се възхищавали отъ силата на неговия гений. Впрочемъ, вѣроятно е, шото Людовикъ XVI, който не бѣше нито лошъ, нито глупавъ човѣкъ, да е съглеждалъ поне за моментъ своето положение съ окоето на нѣкой безпристрастенъ философъ — нѣщо въ всѣки случай съвсемъ възможно исторически и психологически. Въ нашитѣ тържествени съмнения знаемъ твърде често, где се намира опредѣлената точка, непромѣнливиятъ върхъ на дълга, но струва ни се, че отъ нашия сегашенъ дългъ до този крайно самотенъ и блѣскавъ върхъ има толкова голѣмо разстояние, че не би било благоразумно да се прескочи веднага. И при все това не доказва ли ни цѣлата човѣшка история, цѣлиятъ опитъ на собствения ни животъ, че

винаги най-високиятъ върхъ има право, и че трѣбва да се качимъ силомъ на него, следъ като сме изгубили по пжтя толкова скъпоценно време за други междинни възвишения? Какво е, въ сжщностъ мждрецътъ, героятъ, великиятъ човѣкъ, ако не едно сжщество, което съвсемъ само, по-рано отъ другитѣ, е стигнало на самото плато, що могатъ всички хора малко или много ясно да съгледатъ.

XXI.

Ние не твърдимъ, че и Людовикъ XVI е трѣбвало да бжде човѣкъ отъ този видъ, гениаленъ човѣкъ, макаръ че е почти дългъ да има гений онзи, който държи въ ржцетѣ си сждбата на голѣмъ брой отъ своитѣ братя. Нито пъкъ твърдимъ, че най-добритѣ отъ насъ биха избѣгнали грѣшкитѣ му, а следователно и нещастията му. Не; но едно е известно: че никое отъ тѣзи нещастия не е имало сврѣхчовѣшки произходъ, не е било неизбѣжно поради нѣкакви сврѣхестествени или тайнствени причини. Тѣ не сж произлѣзли отъ другъ свѣтъ, не сж били изпратени отъ нѣкакъвъ чудовищенъ, непонятенъ и капризенъ богъ. Родила ги е мисълта за една непозната справедливостъ, мисълта за една справедливостъ, която неочаквано се пробуждаше въ недрата на живота, но която никога не е спала въ човѣшкия разумъ. А какво въ свѣта е по-успокоително, по-близко до насъ, по-човѣшко въ сжщността си отъ идеята за справедливостъ? Отъ гледището на мирния и благъ характеръ на Людовика XVI е за съжаление, че тази идея се пробужда тъкмо по време на неговото царуване; това е почти всичко, въ което би могла да се укори сждбата; а сжщото значение иматъ и всички укори, които ние обикновено ѝ правимъ.

Впрочемъ, твърде справедливо можемъ да предпологаме, че единъ само енергиченъ актъ, актъ на пълна честностъ, на безпристрастна и благородно предвидлива мждростъ, би могълъ да промѣни хода на събитията. Ако бѣгството въ Варенъ — което Впрочемъ бѣше дѣло на двулчие и престжлна слабостъ, се организираше малко по-зрѣло, малко по-разумно, както би могълъ да го организира човѣкъ напълно опитенъ въ действителния животъ,

нѣма съмнение, че Людовикъ XVI не би свършилъ днитѣ си на гилотината. Дали нѣкакъвъ богъ или просто неговото слѣпо угодничество спрѣмо Мария Антоанета го е тласкало да повѣри на глупавия, суетенъ и несржченъ Ферсенъ приготовленията и ржководството на злополучното пжтешествие? Дали нѣкаква сила, пълна съ велики тайни, или пѣкъ просто нейното лекомислие, безгрижие, несъзнание, онова апатично и сжщевременно предизвикателно спрямо звездата си пренебрежение, свойствено често на немарливитѣ и слабитѣ при опасностъ, я караше при всѣка смѣна на конетѣ, да подава главата си извънъ колата, така че два-три пжти да бжде позната отъ публиката? Не виждате ли вие въ този решителенъ моментъ, предъ тази зловеща и задъхана нощъ въ Варенъ, която е една отъ тѣзи нощи въ историята, когато сждбата е трѣбвало да царствува надъ хоризонта като непоколебима планина, не виждате ли какъ тази сждба се колебае на всѣка крачка, подобно на дете, което проходва за пръвъ пжтъ и не знае, дали това бѣло камъче или онзи буренакъ ще го събори въ дѣсно или лѣво на пжтечката? А сетне, когато колата се спрѣла, въ онази черна нощъ, при страховития викъ на единъ юноша, младия Друе: „въ името на народа“. . . — една само кралска заповедъ въ колата, единъ ударъ съ бичъ, едно дрѣпване на юздитѣ и нито вие, нито азъ не бихме били може би, родени, защото историята на свѣта не щѣше да бжде сжщата. И после предъ смутения, почтителенъ и колебливъ кметъ, който е чакалъ една само повелителна речъ, за да отвори всички врати; сжщо и въ гостилницата и въ дюгеня на Господинъ Сось, добриятъ селски бакалинъ; най-после и при дохождането на Гогела и Шеазьола, окржженъ съ хусари, които му даваха почестъ и въ двадесетъ други случаи не зависѣше ли всичко само отъ едно „да“ или „не“, отъ една крачка, едно движение, единъ погледъ? Поставете десетъ души, които познавате като достатъчно безстрашни въ положението на френския кралъ и вие съ положителностъ ще знаете, какъ биха свършили тѣхнитѣ десетъ нощи. Ахъ, тази именно е срамната нощъ, въ която сждбата е показала своя истински ликъ! Нимѧ се е виждало нѣкога по-ясно зависимостъта и цѣлата мизерна голота на тази голѣма и тайнствена сила, която

въ нашитѣ крайно безгрижни часове сѣкашъ виси надъ живота ни ? Нима сте я виждали нѣкога по-пълно лишена отъ своитѣ заети отъ другаде одежди, величествени и лъжливи, какъ тя снове стотина пжти по редъ и цѣла въ сълзи, отъ смъртѣта до живота, отъ живота до смъртѣта и се хвърля най-подиръ като уплашена жена въ обятията на единъ нещастенъ човѣкъ, който е билъ малко повече немощенъ и нерешителенъ отъ нея, за да го преклони до заранѣта на едно решение, на нѣщо, което тя би намѣрила само въ дълбочината на човѣшкия разумъ и воля.

XXII.

И все пакъ не е въ това цѣлата истина. Добре е да се гледа на нѣщата по този начинъ, да се намалява така ролята на сждбата, да се разглежда тя като колеблива и смутена жена, която трѣбва да се успокои и ржководи. Това ще ни даде, въ очакване на нашия опасенъ часъ, нѣкакво упование, починъ и смѣлость, безъ които не бихме направили нищо полезно ; но то не значи, че нѣма нищо друго и че ние трѣбва винаги да разчитаме само на своята воля и своя разумъ. Разумътъ и волята, както победоноснитѣ войници, трѣбва да привикнатъ да се хранятъ на смѣтката на онова, което воюва противъ тѣхъ. Тѣ трѣбва да се научатъ да се хранятъ съ непознатото, що е надъ тѣхъ. Отъ крайно едностранчивото щастие на хората се излиза само съ задача ; отъ обикновенитѣ дѣла се излиза, само ако ние вървимъ съ произволна сигурность по позната пжтека, като мислимъ безспирно за неизследваното пространство, презъ което се вие тази пжтека. Нека привикнемъ да работимъ така, като че ли всичко ни е подчинено ; но нека все пакъ отхранимъ въ душата си една мисль, склонна да се подчини благородно на великитѣ сили, които ще срещнемъ. Необходимо е, ржката да смѣта, че сме предвидили всячко, но нека тайната, непреодолимата и неподкупна мисль не забравя никога, че всичко велико е почти винаги непредвидено. Непредвиденото и неизвестното извършватъ често онова, което не бихме се решили да опитаме ; но тѣ ще ни помогнатъ само тогава, когато намѣрятъ въ сърдцето ни жертвеникъ, посветенъ на тѣхъ.

Погледайте само онази частъ, що хората, надарени най-много съ воля, като Наполеонъ, умѣятъ въ свонтѣ необикновени дѣла да запазятъ за сждбата. Онѣзи, които нѣматъ никаква благородна надежда, затварятъ сждбата, като мъртво дете, докато пъкъ други ѝ даватъ всички огромни и безпредѣлни полета, които човѣкъ нѣма още сила да пропжтува, но все пакъ не ги изпуща отъ погледъ.

XXIII.

Въ историята има часове на болезнени гърчения, които приличатъ на буритѣ въ морето. Принждатъ хора отъ край равнината, затърчаватъ се на морския брѣгъ, гледатъ отъ висинитѣ на скалистото крайбрѣжие, очакватъ нѣщо, питатъ грамаднитѣ вълни съ нѣкакво детско страстно любопитство. Ето една вълна трикратно по-силна и по-бѣсна отъ останалитѣ. Тя се приближава като нѣкое чудовище съ прозрачни мускули и се търкаля бързо отъ края на хоризонта, като че ли носи нѣкакво наложително и сждбоносно откровение. Следъ себе си тя издълбава една тѣй дълбока брѣзда, която сигурно ще открие нѣкоя отъ тайнитѣ на океана; и както между най-небрежитѣ и дребни вълни на тихитѣ и безоблачни дни се движатъ бистри и бездѣнни талази, тѣй и сега бистри и бездѣнни вълни се носятъ надъ други бистри и бездѣнни талази. Нѣма жива душа, на брѣга не се явява нито тревица, нито камъкъ.

Ако нѣщо можеше да убие смѣлостъта на мждреца, — който не може да бжде мждъръ докато нѣкакъвъ не очакванъ поводъ на загрижване не освѣтли неговото очудване и не събуди любопитството му — би се намѣрило въ сжщата тази френска революция безкрайно по-мрачни, по-съкрушителни и по-необясними сждбини, отколкото тази на Людовика XVI. Мисля за жирондиститѣ, особено дивия онази Вернйо. Дори днесъ — когато знаемъ всичко онова, що е криело за него бждащето и когато почти се досѣщаме до кжде е искала да отиде инстинктивната мисль на единъ изключителенъ вѣкъ — би ни било вѣроятно невъзможно да действуваме по-мждро и по-благородно отъ него. Въ всѣки случай ще бжде мжно за

всѣки човѣкъ, хвърленъ отъ сждбата въ разгара на една драма, станала вече безгранична, да спои съ по-голѣмия духъ и по-силенъ характеръ. Хубавиятъ призракъ безъ петна на позоръ, хубавото сжщество безъ страхъ, безъ задни мисли, безъ грѣшки, безъ слабости, сжщество което ние понѣкога си го създаваме въ глѣбинитѣ на сърдцето отъ всичкитѣ наши най-чисти сили, отъ цѣлата наша мждрость и любовъ,—това сжщество е поискало да седне недалечно отъ него върху опустѣлитѣ вече чинове на конвента, „гдето като че ли витаеше сѣнката на смъртъта“, за да мисли, да говори и да действува като него. Това сжщество — Вернио — забелязва онова, що бѣше вѣчно и непогрѣшимо отъ другата страна на трагичния часъ, то съумѣ да остане вѣрно на хуманността и търпимостта по време на онѣзи ужасни дни, когато хуманността и търпимостта се смѣтаха за най-лошитѣ врагове на идеала за справедливостъ, на който Вернио бѣ посветилъ всичко; и той, „въ велико и благородно съмнение, тръгна напредъ смѣло; направо и безкрайно по-нататѣкъ отъ онова, което изглежда разумно, осжществимо и справедливо“. Суровата но очаквана смъртъ го посрещна, преди още той да бѣше извървѣлъ половината отъ пътя си, за да ни научи съ това, че твърде често, въ тѣзи чудни борби на човѣка и сждбата, не е въпросъ да се спаси живота на нашата плътъ, но този на нашитѣ най-хубави чувства и най-добри мисли.

За какво ми сж моитѣ най-добри мисли, ако азъ не живѣя? — казватъ едни; какво ще остане отъ мене, ако за да запазя живота си, трѣбва да почине въ сърдцето и духа ми всичко онова, що обичамъ? — имъ отговарятъ други. Нима не въ избора на тѣзи две начала се свежда почти винаги цѣлиятъ човѣшки моралъ, цѣлата добродетель и цѣлиятъ героизъмъ?

XXIV

Но въ какво се състои най-после тази мждрость, за която говоримъ толкова много? Нека не се опитваме да я опредѣляме много строго, защото това би значило да я затворимъ. Онѣзи, които настояватъ за това опредѣление,

напомнятъ човѣкъ, който би угасилъ свѣтлото, за да изучва самото естество на това свѣтило. Той ще намира винаги само почернѣлъ фитилъ и пепель. „Думата мждъръ, казва Обертъ, казана на едно дете, е думата която то винаги разбира и която никога не му се тълкува“. Да я възприемемъ, както я възприема детето, та да расте заедно съ насъ. Нека кажемъ за мждростъта това, що сестра Хадевикъ, тайнствената неприятелка на Рюйсеброгъ Дивиний, казва за любовта: „нейната най-дълбока бездна е нейниятъ най-хубавъ видъ“. Мждростъта не трѣбва да има видъ, не трѣбва да има форма; нейната красота трѣбва да бжде тѣй промѣнлива, както красотата на огненитъ пламъци. Тя не е нѣкаква неподвижна богиня, която вѣчно седи на своя тронъ. Тя е Минерва, която ни сплътствува, която възхожда и слазя, която плаче и се весели съ насъ. Вие сте истинския мждъръ само тогава, ако вашата мждростъ се измѣнява безъ спиръ отъ детинство до смъртъта ви. Колкото по-хубаво и по-дълбоко става чувството, което свързвате съ думата мждъръ, толкова помждъръ ставате вие; и всѣка степенъ, която възлѣземъ, издигайки се къмъ мждростъта, увеличава въ очитъ на душата пространството, що мждростъта никога не ще успѣе да премине.

XXV

Да бждемъ мждри, значи да имаме самосъзнание; но като натрупаме едно доволно обширно самосъзнание, ще забележимъ, че истинската мждростъ е нѣщо много по-дълбоко отъ съзнанието. Ние трѣбва да желаемъ да се увеличи самосъзнанието само заради постоянно растящото несъзнание, което то открива; въ сжщностъ, на височинитъ на това ново несъзнание, се намиратъ изворитъ на най-чистата мждростъ. Всички хора иматъ еднакво наследство отъ несъзнание, но една частъ отъ тази областъ се намира отсамъ, а другата — отвждъ нормалното съзнание. Повечето хора не излизатъ отъ първия поясъ; но онѣзи, които обичатъ мждростъта, не намиратъ спокойствие, докато не отворятъ нови пжтища къмъ втория. Ако азъ любя и ако чрезъ своята любовъ съмъ постигналъ най-пълното съзнание, което човѣкъ може да постигне,

тази любовъ ще бжде освѣтена отъ едно несъзнание, съвсемъ различно отъ несъзнанието, що помрачава обикновената любовъ. Последната окръжава само животното, а първата — Бога. Но тя окръжава чувствително Бога само тогава, когато загуби чувството на първата. Ние никога не излизаме отъ несъзнанието, но можемъ безспорно да подобряваме качеството на несъзнанието, що ни облива отъ вси страни.

XXVI

Да бждемъ мждри, това не ще рече, да обожаваме само своя разумъ и да го изучимъ да тържествува безъ мжка подъ нашия инстинктъ. Би било твърде безплодна победа, ако не научехме разумътъ да се покорява все повече и повече на единъ инстинктъ отъ другъ видъ — на инстинкта на душата. Тѣзи всѣкидневни победи трѣбва да се търсятъ само за това, че тѣ позволяватъ на единъ все повече и повече божественъ инстинктъ да се прояви колкото може по-свободно. Тѣ не сж самоцель. Тѣ служатъ само да отворятъ и изчистятъ пжтя на сждбата, опредѣлена за нашата душа — сждба, която винаги е сждба на пречиствае и свѣтлина.

XXVII

Разумътъ отваря вратата на мждростъта, но най-живата мждростъ не се намира въ разума. Разумътъ затваря вратата за лошитѣ сждбини, но нашата мждростъ отваря на хоризонта друга врата за добритѣ сждбини. Разумътъ се брани, отблъска, отстранява, отлжчва, унищожава; мждростъта пъкъ напада, заповѣдва, настжпва, прибавя, увеличава и създава. Мждростъта е по-скоро нѣкаква жажда на душата, отколкото плодъ на разума. Тя живѣе надъ разума, и за това характерната особеностъ на истинската мждростъ е да създава съ хиляди нѣща, които разумътъ не признава или ги признава съ течение на времето. Така именно мждростъта е казала единъ день на разума, че трѣбвало да се връща добро за зло и да обичаме неприятелитѣ си. Разумътъ, като се дигналъ този день надъ това, което е най-високо въ царството му, го е допустналъ най-после. Но мждростъта не е още задоволена; макаръ съвсемъ сама, тя търси още по-нататъкъ.

XXVIII

Ако сждбата бѣше слушала само разума и ако ѝ бѣше достатъчно да властвува само надъ съветитѣ на истинкта, тя би била винаги еднаква съ самата себе си. Тогава би съществувала само една мждростъ и човѣкътъ би я преминалъ, както разумътъ е преминалъ вече много пжти своята областъ.

Но макаръ че мждростъта има нѣколко постоянни особености, все пакъ нищо не е тѣй разнолико както атмосферата, която я окръжава у Сократа и Исуса Христа, у Аристида и Маркъ Аврелия, у Фенелона и Жанъ-Поль. Нищо не би се промѣнило толкова много, както едно и сждо събитие, което би паднало презъ единъ и сжди день въ живитѣ води на мждростъта на тѣзи хора, вмѣсто да падне въ застоелата вода на тѣхния разумъ и да остане напълно еднакво съ онова, каквото е то самото по себе си. Представете си, че Исусъ Христосъ и Сократъ срещнатъ жената — прелюбодейка; разумътъ имъ ще каже приблизително сждитѣ думи, но мждростъта имъ, покрай тѣхнитѣ мисли и думи, ще има движения, които нѣма да принадлежатъ на сждитѣ свѣтове. Самниятъ животъ на мждростъта иска тѣзи различия. Всички мждерци трѣгватъ отъ една и сжда изходна точка — прага на разума. Но тѣ започватъ да се отдалечаватъ едни отъ други въ онзи часъ, когато победитѣ на разума не се колебаятъ вече, а то ще рече въ онзи часъ, когато мждрецитѣ влизатъ свободно въ областъта на висшето несъзнание.

XXIX

Голѣма е разликата между тѣзи две творения: „Това е разумно“ и „това е мждро“. Онова, което е разумно, не трѣбва непременно да бжде и мждро, а онова което е твърде мждро, не е почти никога разумно въ очитѣ на крайно хладния разумъ. Разумътъ ражда, напимѣрь, справедливостъта, но мждростъта ражда добротата, която — както казва стариятъ Плутархъ — се простира много подалече отъ разума. Дали отъ разума или отъ мждростъта зависи героизмътъ? Би могло да се каже, че мждростъта е само чувство на безконечностъта, приложено въ нашия

мораленъ животъ. Наистина и разумътъ има чувство на безконечността, но въ него това чувство е сама едно мъртво признание. Той дължи почти на самия себе си това, че въ живота не дължи никаква смѣтка за тази безконечность, когато пъкъ мждростъта е толкова по-мждра, колкото повече влияние и надмощие е добила безконечността върху всичко онова, което първата ни кара да вършимъ.

Въ разума нѣма любовь, но тя е твърде много въ мждростъта; и най-възвишената мждростъ не се различава ни най-малко отъ онова, що е най-чисто въ любовта. А пъкъ любовьта е най-божествената форма на безкрайността и въ сжщото време — сигурно за това, че е най-божествената — тя е и най-човѣшката въ най-дълбокия смисълъ на думата. Не би ли могло да се каже, че мждростъта е победата на божествения разумъ надъ човѣшкия.

XXX

Човѣкъ никога не би могълъ да бжде твърде много разуменъ, но само мждростъта има право да се позовава на разума. Не е мждъръ онзи, чийто разумъ не е свикналъ да се покорява на първия знакъ на любовьта. Какво би направилъ Исусъ Христосъ, какво биха направили геронтъ, ако разумътъ имъ не бѣше се покорилъ? Нима всѣко героично дѣло не надминава винаги границитъ на разума? А между това кой би се осмѣлилъ да каже, че героятъ не е по-мждъръ отъ онѣзи, които не се помръдватъ, понеже слушатъ само своя разумъ. Трѣбва да повторимъ още веднажъ; не разумътъ, а любовьта трѣбва да бжде сжда, въ който се отглежда истинската мждростъ. Истина е, че разумътъ се намира въ корена на мждростъта, но мждростъта не е цвѣтъ на разума. Защото тукъ не е въпросъ — нека си послужимъ съ друго сравнение — за логическата мждростъ, която е внучка на разума, но за една друга мждростъ, която е възлюбената сестра на любовьта.

Разумътъ и любовьта се борятъ отъ началото силно въ една душа, която се издига, но мждростъта се ражда

отъ мира, настаналъ между любовта и разума. И този миръ е толкова по-дълбокъ, колкото повече е отстѣпилъ разумътъ на любовта.

XXXI

Мждростта е свѣтилникъ на любовта, а любовта е храна на този свѣтилникъ. Колкото повече любовта е дълбока, толкова повече тя става мждра, а колкото повече мждростта се въздига, толкова повече тя се приближава до любовта. Любете и вие ще станете мждри, станете мждри и вие ще трѣбва да любите. Защото само тогава истински любиме, когато станемъ по-добри, а да станемъ по-добри значи да станемъ по-мждри. Въ свѣта нѣма сжщество, което не би подобрило нѣщо въ душата си, щомъ като то залюби друго сжщество, макаръ тукъ да има само обикновена любовъ; а онѣзи, които не прекжсватъ да любятъ, правятъ това, защото не прекжсватъ да ставатъ по-добри. Любовта храни мждростта, а мждростта храни любовта — това е единъ кръгъ отъ свѣтлина, въ чийто центъръ тѣзи, които любятъ, прегръщатъ онѣзи, които сж мждри. Мждростта и любовта не могатъ да се отдѣлятъ една отъ друга, затова и въ Сведенборговия рай съпругата е само „любовта на мждростта на мждрия“.

XXXII

„Нашиятъ разумъ, казва Фенелонъ, се състои само отъ нашитѣ ясни мисли“. Но нашата мждростъ — бихме могли да прибавимъ ние — т. е. онова, което е най-добро въ нашата душа и нашия характеръ, се намира най-вече въ мислитѣ, които не сж още напълно ясни. Ако се оставѣхме да ни водятъ въ живота само нашитѣ ясни мисли, ние бързо бихме станали хора, достойни за малко любовъ, за малко почитание. Защото въ сжщностъ нищо не е по ясно отъ разсжжденията, съ които се убеждаваме, че трѣбва да бждемъ добри, справедливи, великодушни и че въ всичко трѣбва да имаме най-благороднитѣ чувства и мисли, достижими за насъ. За щастие, колкото по-мнѣ

мисли има човѣкъ, толкова повече той се научава да почита онѣзи, които не сж още ясни. Трѣбва да се стремимъ да имаме колкото се може повече и по-ясни мисли, за да можемъ да пробудимъ въ душата си по-голѣмъ брой такива, които сж още тъмни. Понѣкога изглежда, че яснитѣ мисли водятъ нашия външенъ животъ, но безпорно е, че другитѣ се намиратъ на чело на нашето вътрешно битие, а видимото битие се покорява винаги на невидимото. И тъй отъ броя, отъ качеството и силата на нашитѣ ясни идеи зависи броя, качеството и силата на нашитѣ неясни идеи; и съвсемъ е вѣроятно, че болшинството отъ крайни истини, които търсимъ съ толкова жаръ, чакатъ търпеливо своя часъ срѣдъ множеството на нашитѣ неясни мисли. Трѣбва да съкратимъ тѣхното чакане. Една хубава ясна мисль, която пробуждаме въ себе си, не ще пропустне никога да събуди на своя редъ една хубава неясна мисль, а когато тая неясна мисль стане ясна, като остарѣе — защото съвършената яснота не е ли обикновено знакъ на умората на мислитѣ? тя сжщо ще извлѣче отъ съня ѝ една друга неясна мисль, по-красива и по-възвишена, отколкото тя самата е била въ своята сѣнка, па може би пипайки така последователно, безъ отчаяние, по заспалитѣ пжтища, една отъ тѣхъ ще сложи нѣкой день случайно своята малка, още почти невидима ржка на нѣкаква велика истина.

XXXIII

Ясни мисли, тъмни мисли, сърдце, разсждѣкъ, воля, разумъ, душа: всичко това сж само думи, които въ сжщностъ значатъ приблизително едно и сжщо, а именно — душевното богатство на едно човѣшко сжщество. Душата несъмнено не е нищо друго, освенъ най-хубавото желание на нашия разсждѣкъ, а Богъ е може би най-хубавото желание на душата ни. Въ всичко това има толкова мракъ, че бихме се опитали най-добре да отделимъ този мракъ съ помощта на дебели черти, често още по-тъмни отколкото равнинитѣ, които тѣ сѣкатъ. Да се самопознаемъ е може би единствениятъ възприемливъ идеалъ, който ни остава, но това самопознание, което на

пръвъ погледъ изглежда че зависи само отъ нашия разумъ — до каква степенъ то наистина зависи отъ него? Не би ли билъ най-добриятъ, най-справедливиятъ, най-истинскиятъ, съ една дума — най-моралниятъ човѣкъ онзи, който си е далъ най-точна смѣтка за своето положение въ вселената? Но кой може да повѣрва тъй леко, че е на чисто по този въпросъ? Нима и най-позитивниятъ мораль не простира всички свои корени въ нѣкакво мистично несъзнание? Най-хубавото желание на нашия разждѣкъ може само да премине презъ нашия разждѣкъ, а ние криво мислимъ че жетвата, понеже мянава по пжтя, е събрана на пжтя. И най-чистиятъ разумъ дори, когато изследва своята областъ, излизв всѣки часъ отъ тази областъ.

Между това съ помощта на разждѣка ние почваме да разхубавяваме това желание, а останалото не зависи съвсемъ отъ насъ; но и този остатъкъ се раздвижва само когато разждѣкътъ му даде тласкъ. Разумътъ, който е стариятъ синъ на нашия разждѣкъ, трѣбва да седне на прага на нашия мораленъ животъ, следъ като е отворилъ подземнитѣ врати, задъ които като затворници спятъ животѣ и инстинктивни сили на нашето сжщество. Той чака съ свѣтлинникъ въ ржката си и съ самото си присжтствие прави този прагъ недостжпенъ за всичко онова, което не е още съобразно съ природата на свѣтлината. По-нататкъ въ областитѣ, гдето лжчитѣ му не проникватъ, продължава тъмниятъ животъ. Той не се безпокои отъ това, а напротивъ — весели се. Знае той, че въ очитѣ на Бога, за когото копнѣе, всичко онова, което още не е прескочило свѣтлата арка: нито сънь, нито мисль, нито дори дѣло — не може нищо нито да прибави, нито да отнеме на идеалното сжщество, което той образува. Длъжността на неговия пламкъ е да бжде колкото се може по-свѣтъль и по-пространенъ и да не напуща своя постъ. Той не се колебае, когато има да се бори съ низки инстинкти и съ тъмнината. Но случва се, че между пробуждащитѣ се затворници, се приближаватъ до входа сили, които и отъ него самия сж по-силни. Тѣ разпрѣскатъ свѣтлина по-нематериална, по-прозрачна, по-непонятна отъ чистия и постояненъ пламкъ, който крепи той въ ржцетѣ си. Това

сж силитѣ на любовъта, на необяснимото добро и нѣкои други, оше по-тайнствени и безкрайни и тѣ искать да минать. Какво да се прави? Ако е седналъ на прага — макаръ че оше не е получилъ право да сѣда тамъ, защото не е ималъ оше смѣлостъта да научи, че не е единствениятъ въ свѣта — той се смушава, уплашва се и затваря вратитѣ; ако пъкъ нѣкога се реши да ги отвори, той ще намѣри въ долния край на тъмнитѣ стѣпала само шепя лекъ пепелъ. Но ако неговата сила не изнемогне — защото макаръ той да не е научилъ всичко, все пакъ е разбралъ, че никоя свѣтлина не е опасна и че въ живота на разума, зарадъ нѣкоя по-силна свѣтлина, може да се изостави и самиятъ разумъ — тогава ще настанатъ на прага, отъ свѣтликъ до свѣтликъ, неописуеми размѣни: Капки отъ непознато масло ще се смѣсятъ съ маслото на човѣшката мждростъ и, когато бѣлитѣ чужденки преминать, пламъкътъ на неговия свѣтликъ за винаги промѣненъ, ще се издигне оше по-високо, по-силенъ и почистъ между стѣлбоветѣ на увеличеното предверие.

XXXIV

Да оставимъ тукъ усамотената мждростъ и да се върнемъ къмъ онази, която върви къмъ гроба между голѣмото множество човѣшки сждбини. Можемъ ли да кажемъ, че сждбата на мждрия не се мѣси никакъ съ сждбата на лошня човѣкъ или съ тази на лудата душа? Напротивъ, всички сжществувания се сплитатъ безспирно, така че златнитѣ жици се овиватъ около конопенитѣ втъканъта на повечето събития. Има нещастия по-бавни и не тѣй страшни, както Едиповитѣ или както онѣзи на Елсанорския принцъ и които не свалятъ очи подъ погледитѣ на справедливостъта, любовъта или истаната. Онѣзи, които говорятъ за преимуществата на мждростъта, никога не сж по-мждри, освенъ когато тѣ доброволно, безъ горчевина и надменность признаватъ, че мждростъта не позволява на своитѣ вѣрни почти нищо, което не биха могли да презрятъ невежитѣ и злитѣ хора. Понѣкога се случва, че дохождането на мждреца не промѣня много нѣщо въ онова, що хората виждатъ, било за тава, че е донелъ

много късно, че е преминалъ много бърже, та не е могъл да има истинско съприкосновение съ нѣщата; било пъкъ за това, че е ималъ да се бори противъ сили, натрупани отъ много голѣмъ брой човѣшки сжщества въ продължение на много дни. Той не прави външни чудеса, нито пъкъ спасява нѣкога нѣщо друго, освенъ онова, което би могло да бжде спасено по обикновенитѣ закони на живота, а и самия него би могълъ да обгърне голѣмиятъ и неуморимъ вихъръ. Но и тогава дори, когато загива, той може да си каже, че загива безъ да е билъ дълги седмици, дълги години преди катастрофата, немощенъ и безнадежденъ свидетелъ на разорението на собствената си душа. И после — нека разберемъ това добре — да спасимъ нѣкого чрезъ живота, който съдържа два живота, това не ще рече непременно да го изтръгнемъ отъ смъртта и външитѣ злостастия, а — безъ всѣко съмнение — да го направимъ щастливъ, като го направимъ малко по-добъръ. Да го спасимъ морално — това е всичкото, но то изглежда, както всичко що става по върховетѣ на битието, твърде незначително нѣщо. Добриятъ разбойникъ не е ли билъ спасенъ не само въ християнското, но още и въ най-свършеното значение на тази дума. Наистина той е трѣбвало да умре още сжщия часъ, но е умрѣлъ вѣчно щастливъ, защото е билъ обичанъ въ последния си часъ и защото едно безкрайно мждро сжщество е съумѣло да му покаже, че неговата душа не е била безполезна, че и тя сжщо е била добра и че не е минала незабелязана по тази земя.

XXXV

Колкото повече слизае по стъпалата на живота толкова повече навлизаме въ тайната на единъ по-голѣмъ брой скърби и безсилия. Виждаме тогава, че много души живѣятъ мърцина около насъ, защото се смѣтатъ излишни, мислятъ си, че никой не ги е забелязалъ нѣкога и че нѣматъ въ себе си нищо, което би накарало хората да ги обичатъ. Но не ще ли удари часътъ за мждрия, когато той ще види, ще одобри и обикне всѣка сжществующа душа само за това, че тя владѣе тайнствения даръ на жи-

вота? Не ще ли удари часътъ, когато той въ основата на всички слабости, на всички пороци и лъжи ще види самитѣ сили, добродетели и истини? Не ще ли удари тоя свѣтълъ и благословенъ часъ, когато злобата ще бжде самата доброта, изгубила своя вождъ; измѣната ще бжде вѣрността, която сама не може да намѣри пѣтя къмъ щастieto, а умразата — любовта, която съ мъжа отваря вратата на своя гробъ. Тогава именно историята на добрия разбойникъ става безспорно история на всички онѣзи, които окръжаватъ справедливия човѣкъ; въ най-последното сжщество, което единъ погледъ, една речъ, едно мълчание е спасило по този начинъ, истинското щастие, недосегаемо за сждбата, ще забрави докато дойде нощта — както е било въ душата на Сократа, — че смъртоносната чаша е била изпита преди залѣзъ слънце.

XXXVI

Впрочемъ, вътрешниятъ животъ не е може би онова, което ние си мислимъ. Има толкова видове вътрешенъ животъ, колкото и външенъ. И най-незначителнитѣ човѣшки сжщества проникватъ въ тѣзи спокойни области, както и най-великитѣ; не винаги се влиза тамъ презъ вратата на разсждка. Твърде често се случва, че този, който знае всичко, напраздно хлопа на тѣзи врата, докато му отговаря отъ вътре онзи, който нищо не знае. Разбира се, че най-сигурниятъ, най-хубавиятъ и най-трайниятъ вътрешенъ животъ е онзи, който съзнанието гради бавно въ себе си съ помощта на най-чиститѣ елементи на нашата душа. Мждъръ е онзи, който се научи да подхранва този животъ съ всичко, що случаятъ му донася всѣкидневно. Мждъръ е онзи, у когото измамата и предателството влизатъ само за да пречистятъ още повече мждростта му. Мждъръ е онзи, у когото и самото зло трѣбва да раздуха огнището на любовта. Мждъръ е онзи, който е навикналъ да вижда въ своето страдание само свѣтлина, която то е разлѣло въ сърдцето му и никога да не поглежда сѣнката, която то хвърля на онѣзи, които сж го предизвикали. А още по-мждъръ е онзи, у когото радоститѣ и страданията не само увеличаватъ съзнанието, но

му показватъ сжщевременно, че има нѣщо по-горе отъ самото съзнание.

Така се постигатъ върховетъ на вътрешния животъ, върхове, отгдето се властвуватъ най-после надъ пламъцитъ, що го освѣтляватъ. Но това е постижимо за малцина, а повечето отъ насъ могатъ да живѣятъ щастливо и въ по-малко свѣтлитъ долини, гдето трептятъ потъмнѣлитъ корени на тѣзи пламъци. Има и твърде окаяни сжщества, които все пакъ познаватъ своитъ прибѣжища. Сжществува инстинктивенъ вътрешенъ животъ. Има души безъ инициатива или безъ разсждѣкъ, които никога не ще намѣрятъ пжтеката, която води въ тѣхъ самитъ, не ще видятъ това, което тѣ владѣятъ въ тази съкровищница, но които все пакъ действуватъ по сжщия начинъ, както онѣзи, чийто разсждѣкъ е преценилъ всичкитъ богатства на тази съкровищница. Има сжщества, които, макаръ да не знаятъ, че доброто е единствената постоянна звезда на най-висшето съзнание, обичатъ само доброто, безъ да знаятъ защо. И тѣй, цѣлиятъ вътрешенъ животъ не започва толкова въ онзи часъ, когато разсждѣкътъ се развива, колкото тогава, когато душата стане добра. Доста е странно, че въ злото не е възможно да се постигне вътрешенъ животъ. Нито едно сжщество, което нѣма нѣкакво душевно благородство, не притежава вътрешенъ животъ. То ще се самопознава, ще знае, може би, защо не е добро, но не ще има нито тази сила, нито това прибѣжище, нито това сжкровище отъ невидими задоволства, които притежава всѣки човѣкъ, който може да проникне безъ страхъ въ сърцето си. Вътрешниятъ животъ е съставенъ само отъ известно щастие на душата, а душата е щастлива само тогава, когато може да обича въ себе си нѣщо чисто. Случва се, тя да се излъже въ избора си, но и тогава дори, когато се излъже, тя ще бжде по-щастлива отъ душата, която не е ямала случай да избира.

XXXVII

Сжщо така значи да спасимъ нѣкого, ако направимъ, той да е склоненъ къмъ злото по-малко, отколкото билъ иначе, защото това значи да му помогнемъ да съ-

зида въ глѣбинитѣ на душата си прибѣжище, о което сѣдбата ще чупи своето оржие. Това прибѣжище е наметникътъ на съзнанието или любовта ; малко важи на кое отъ тѣхъ, защото любовта е съзнанието, което още смѣтно се търси, а пъкъ истинското съзнание е любовта, която най-после се намира въ свѣтлината, Въ най-сѣкровената дълбочина на това прибѣжище душата запалва вътрешния огънь на своята радостъ. Радостта на душата, която отстранява скръбта, оставена отъ лошитѣ участии по сѣщия начинъ. както истинскиятъ огънь отстранява влиянието на болеститѣ, що върлуватъ по земята, не прилича на другитѣ радости. Тя не произлиза нито отъ нѣкакво външно щастие, нито отъ нѣкакво задоволяване на самолюбието. Защото подъ радостта на себелюбието, която намалява, колкото по-вече душата става по-добра, сѣществува радостта на чистата любовъ, радостъ, която расте колкото повече се облагородява душата. Не, тази радостъ не се ражда отъ гордостта, и душата се чувства щастлива не за това, че може да се усмихне на своята хубостъ. Всѣка душа, постигнала нѣкакво самосъзнание, има право да знае, че е хубава ; но всичко, което тя много произволно прибавя къмъ съзнанието на своята красота, отнема го, може би, отъ несъзнанието на своята любовъ. И първата длъжностъ на съзнанието, което ни се открива е да ни научи да почитаме несъзнанието, което още не иска да се открие. Но радостта за която говоря, не отнема на любовта онова, що дава на съзнанието. Напротивъ, въ нея именно става това, което не се случва другаде : тамъ съзнанието се храни отъ любовта, докато пъкъ любовта се увеличава отъ съзнанието. Духътъ, който се издига, познава щастие, което щастливото тѣло никога не познава ; но душата, която става по-добра, изпитва радости, които не винаги ще познае духътъ, който се издига. Истинна, духътъ който се издига и душата, която става по-добра, обикновено работятъ заедно, за да затвърдятъ вътрешната сграда. Но случва се да работятъ и отдѣлно и да не свързва нищо дветѣ сгради, които тѣ строятъ. Ако работата бжде така и ако сѣществото, което обичамъ най-много на свѣта, ме попита, какъвъ изборъ трѣбва да направи и кое е най-дълбокото, най-непристъпното и най-

тихото прибъжище, азъ ще му кажа да приюти своята сждба въ прибъжището на душата, която става по-добра.

XXXVIII

Нима мждриятъ никога не ще страда? Нима никаква буря не ще помрачи небето на неговото жилище? Нима нему никой не ще постави примки? Дали жена му и приятелитъ му не ще му изневърятъ никога? Дали онова, което той е смѣталъ за благородно, не ще се превърне въ низко? Не ще ли умира баща му, майка му, синъ му, братята му, както всички други хора? Нима всички пж-тища, по които ще прониква въ насъ страданието, се бранятъ при него отъ ангели? Не плака ли и Исусъ Христосъ предъ гроба на Лазаря? И Маркъ Аврелий не е ли страдалъ заради своя синъ Комодъ, въ когото се проявяваше вече изродътъ и заради жена си Фостина, която той любѣше, а не бѣше никакъ обичанъ отъ нея? А Польш-Емилъ, мждъръ като Тимолеона, не е ли ридаль подъ суровата ржка на сждбата, когато е умрѣлъ първиятъ му синъ петъ дни преди неговата победа въ Римъ, а вториятъ три дни следъ нея? Нима такова е прибъжището, което мждростъта дава на щастиего. Трѣбва ли да изличимъ всичко, което казахме до сега и да впишемъ мждростъта въ числото на онѣзи илюзии, съ които човѣшката душа се опитва да оправдава въ очитѣ на разума желанията, които опитътъ почти винаги е обявявалъ за неразумни?

XXXIX

Въ действителность и мждриятъ страда. Той страда и страданието е единъ отъ элементитѣ на мждростъта. Той страда, може би, много повече отъ другия човѣкъ, защото е по-съвършенъ. Той страда още и за това, че колкото е човѣкъ по-малко самъ, толкова повече страда и че колкото повече е разуменъ, толкова по-малко му се струва че е самъ. Той ще страда съ тѣлото си, въ сърдцето си и отъ духа, който никаква мждростъ не може да оспорва на сждбата. Но тукъ не е въпросъ да се избегне страданието, а само отчаянието и оковитѣ, които то носи

за оногова, който го посрѣща като господарь, вмѣсто като предвестникъ на най-важната личностъ, закрыта още за нашия погледъ само отъ единъ завой на пътя. Наистина и мѣдриятъ, както съседътъ му, ще се стресне отъ ударитѣ, съ които удобниятъ предвестникъ ще разклати видоветѣ на жилището му. Ще трѣбва да слѣзе той и да говори съ него. Но, докато му говори, той ще поглежда много пъти надъ рамото на утринното нещастие, за да търси въ прахоляка на хоризонта великата идея, на която той може би е предтечтъ. Въ сжщностъ, когато си помислимъ за това срѣдъ щастнето, струва ни се, че злото, съ което сждбата може да ни изненада, е твърде малко. Признавамъ, че когато това зло дойде, размѣритѣ му ще се измѣнятъ, но еднакво сигурно е, че ако поиска то да угаси въ насъ постоянното огнище на смѣлостта, ще трѣбва най-напредъ съ успѣхъ да унижи окончателно въ сърдцето ни всичко, що обичаме, що обожаваме и на което се очудваме. А коя чужда сила би смогнала да унижи чувството и мисълта, ако ние самитѣ не ги свалимъ отъ престола? Извънъ физическитѣ страдания, има ли нѣкое друго страдание, което би могло да ни докосне иначе, освенъ чрезъ нашитѣ мисли? И кой ще достави на нашитѣ мисли оржието, съ помощта на което тѣ ще ни нападнатъ или бранятъ? Ние страдаме малко отъ самото си страдание, но безкрайно много отъ начина, по който го възприемаме. „По своя вина той бѣ нещастенъ — казва Анатоль Франсъ, като говори за единъ отъ онѣзи, които никога не гледатъ надъ раменетѣ на грубия предвестникъ, — по своя вина бѣше нещастникъ, защото всички истински неволи сж вътрешни и предизвикани отъ самитѣ насъ. Погрешно мислимъ, че тѣ дохождатъ отъ вънъ. Ние ги създаваме въ нашата вътрешностъ, отъ собственото наше битие“.

XL

Дееспособната сила на едно събитие се намира само въ начина, по който разглеждаме това събитие. Съберете десетина души, които подобно на Полъ-Емиль, сж изгубили своитѣ двама сина въ най-сладостния часъ на живота си и вие ще имате десетина страдания, които никакъ не

ще си приличатъ. Нешастието влиза въ насъ, но то може да направи тамъ само това, което ние му наложимъ да направи. То сѣе, опустошава или жъне споредъ заповедта, която е намѣрило написана върху нашия прагъ. Ако двамата сина на моя съседъ, който е обикновенъ човѣкъ, загинатъ въ сжщия онзи часъ, когато щастието на баща имъ е осжществило всичкитѣ му желанія, то всичко ще отминне въ мрака, никаква искра не ще проблесне и нешастието, почти дотегнало на себе самото, ще остави следъ себе си само нѣкаква безцвѣтна пепель. Нѣма нужда да гледамъ съседа си. Още предварително знамъ всички дреболни, що му е дало страданieto, защото последното ни връща винаги само онова, което нашата душа му е заела презъ щастливитѣ дни.

XLI

Но сжщото нешаствие е сполетѣло Полъ-Емилъ. Изплашениятъ Римъ очаква, гърмящъ още отъ марша на победитѣ. Какво ще стане? Прелизвикватъ ли боговетѣ мждреца и какъ той ще имъ отговори? Какво ли е направилъ този герой отъ страданието, а какво е направило страданието отъ този герой? Въ такива часове именно човѣчеството вѣроятно мисли, че сждбата иска още единъ пътъ да опита силата на своята ржка и че трѣбва нѣщо да му се случи, ако тази ржка не поколебае онова, що е нападнала.

И ето, виждаме съ каква тревога то дири при такива случаи въ очитѣ на своитѣ господари заповедъ противъ невидимия.

Но Полъ-Емилъ крачи напредъ срѣдъ римския народъ, призованъ отъ него. Той е сериозенъ и говори така: „никога не съмъ се страхувалъ отъ онова, което иде отъ хората, но отъ божественитѣ работи винаги ме е плашило крайното непостоянство на сждбата и неизчерпаемото разнообразие на нейнитѣ удари, особено презъ тази война, въ която тя като попжтенъ вѣтъръ, ми помагаше въ всички начинания. Наистина, азъ безспирно очаквахъ да я видя, какъ ще свали щастието ми и ще

раздуха нѣкаква буря. Да, само въ единъ день азъ преплавахъ Йонийското море отъ Бриндизия до Корсаръ, за петъ дни стигнахъ отъ Корсиръ въ Делфе, гдето пренесохъ жертва на Аполона. Следъ още петъ дни, ние — войската ми и азъ — стигнахме въ Македония, гдето, по обичайнитѣ обреди, очистихъ войската си. Веднага следъ това започнахъ военитѣ си действия, а петнадесетъ дни покъсно завършихъ тази война съ най-славна победа. Тоя бързъ развой на благоприятни за мене събития ми вдъхваше нѣкакво справедливо недовѣрие въ сждбата. Съвсемъ спокоенъ откъмъ враговетѣ и невиджайки никаква опасностъ, която да буди страхъ, страхувахъ се отъ непостоянството на богинята именно когато се връщахъ обратно, когато водѣхъ съ себе си войската, толкова щастлива въ победитѣ, съ грамадна плячка и съ пленени царе. Стигналъ безъ никакви промеждия между васъ и видѣлъ града въ веселия, праздненства и жертвоприношения, азъ все пакъ не можехъ да се довѣря на сждбата, защото знаехъ, че тя никога не дава своитѣ блага безъ горчивини и че завистьта винаги съпжтствува голѣмитѣ успѣхи. Душата ми, изпълнена отъ тази мъчителна тревога и цѣла въ трепетъ предъ нѣщо, което бждащето ѝ готвѣше въ Римъ, се освободи отъ своя страхъ само тогава, когато видѣхъ, какъ моятъ домъ пропада въ това ужасно корабокрушение, гдето требваше презъ тѣзи тържествени и свещени дни да заровя съ собственитѣ си ржце единъ следъ други двамата си сина, пълни съ толкова хубави надежди и единствени мои наследници. Но ето ме сега запазенъ отъ голѣмитѣ нещастия и азъ имамъ твърда вѣра, че вашето благоденствие ще остане крепко и трайно.

Сждбата си отмъсти доста много за моитѣ успѣхи съ тѣзи злини, които разлѣ надъ мене. Тя показа, както въ лицето на победителя, тѣй и въ лицето на пленника, когото първиятъ влачи въ свята победа, единъ поразителенъ примѣръ за човѣшката крѣхкостъ, съ тая само разлика при това, че Персей, победениятъ, е запазилъ още децата си, а Поль-Емилъ, победителятъ, е изгубилъ своитѣ !.

XLII

Ето какъ римлянинътъ посрѣща най-голтмото страдание, което може да сполети човѣка въ момента, когато той е най-чувствителенъ къмъ него, т. е. въ момента на своето най-голтмо участіе. А има ли и други начини за това? Да, има толкова начини за посрѣщане на страданието, колкото благородни идеи или чувства има на тая земя; и всѣка отъ тия идеи, всѣко отъ тия чувства държи въ ржка чудотворната прѣчка, която ще измѣни при входа още облѣклото и лицето на страданието. Праведниятъ Йовъ би рекълъ: „Богъ даде, Богъ взе, нека бжде благословено святото му име“, а пъкъ Маркъ Аврелий може би, така: „ако не ми е позволено вече да обичамъ тия, които обичахъ надъ всичко друго, то е, безъ съмнение, за това, за да се науча да обичамъ ония, които не съмъ обичалъ още“.

XLIII.

И нека не мислимъ, че тѣ се утешаватъ само съ праздни думи и че всички тия думи слабо скриватъ раната, която е толкова по-болезнена, колкото повече тѣ биха искали да я скриватъ. Преди всичко много по-добре е да се утешавашъ съ праздни думи, отколкото да не се утешавашъ никакъ. А освенъ това, ако е потрѣбно да се допустне, че всичко е само илюзия, тогава трѣбва сжщевременно да се допустне и това, че илюзията е единственото нѣщо, което още може да притежава известна душа; а въ името на каква друга илюзия тогава си присвояваме правото да презреме горната?

Наистина, когато великитѣ мждреци, за които току-що говорѣхъ, се върнатъ надвечеръ въ празнитѣ си домове и потърсятъ край огнището столоветѣ, на които нѣма вече да сѣдатъ децата имъ, тѣ ще почувствуватъ частъ отъ страданието, що сж почувствували напълно ония, на които това страдание не е донесло нито една благодарна мисль. Защото погрѣшно е да се приписва на една хубава мисль или на едно хубаво чувство качество, каквото тѣ нѣматъ. Има външни сълзи, които тѣ не могатъ да из-

сушатъ, и свети часове, когато мъдростта още не утешава. Но — нека кажемъ още веднажъ — не е страданието това, което трѣбва да избѣгваме, — то ще бѣде винаги неизбѣжно. Въпросътъ е да се прави изборъ отъ онова, що страданието ни носи. Ще смѣтаме ли, че тоя изборъ, който окото ни би могло да види, е въ действителностъ нѣщо твърде малко, та не ще може да изличи страданието, чиято причина е постоянно предъ очитѣ ни? Всички наши нравствени радости, които сж много по-дълбоки отъ физическитѣ или интелектуалнитѣ, нима не сж съставени въ сжщностъ отъ подобни дреболии? Ако изразимъ съ думи чувството, което тласка героя да върши добро, то ще ни се стори твърде малка работа. Такава дреболия е била сжщо така идеята, която Катонъ Младий си съставилъ за дълга, ако я съпоставимъ съ грамадното сътресение на една империя и съ кървавата смъртъ, що тя докара; и все пакъ не е ли тя по-голѣма отъ тия вълнения и не надминава ли самата тая смъртъ, що е причинила? Нѣма ли Катонъ и днесъ право? И кой животъ — благодарение на тая идея, която човѣшкиятъ разумъ не може да измѣри на своитѣ везни, защото тѣй странна тя изглежда за него — кой животъ е билъ по-искрено и по-благородно щастливъ отъ живота на Катона?

Всичко, що облагородява нашето битие, всичко, що почитаме въ себе си, мотивитѣ на нашата добродетель и ония чувствени граници, що всѣки налага на своитѣ пороци, на дори и на своитѣ престѣпления, — всичко това изглежда, наистина, незначително нѣщо, когато разумътъ ни го подхвърли на изследване. При все това, тукъ именно се намиратъ жизненитѣ закони на всѣко човѣшко сжщество. А кой човѣкъ би могълъ да живѣе, безъ да се подчинява на нѣкои отъ тия истини, които стоятъ извънъ кръга на разума? И най-мизерниятъ човѣкъ се покорява на нѣкоя отъ тѣхъ, а колкото по-голѣмъ е броятъ на тия, на които се покорява, толкова по-малко той е мизеренъ. Онзи, който е убилъ, ще ви каже: „наистина, азъ убивамъ, но не крамъ. Онзи, който е открадналъ, краде, но не издава; а онзи, който издава, не издава своя братъ. И така, всѣки намира прибѣжище въ последната нравствена красота, която още му остава. И най-голѣмниятъ не-

годяй има винаги едно свето мѣсто, единъ видъ приближище въ душата си, гдето той ще намѣри малко чиста вода и ще почерпи потрѣбната сила, за да продължи живота си. И тукъ, както и другаде, не е разумътъ, който утешава, и той — тоя разумъ — трѣбва да се спре предъ приближището на крадеца или предателя, както се спира на прага на жертвата, направена отъ Антигона, на примирението съ сѣдбата, въ което пада Прозвездниятъ Иовъ, на любовта, що гори въ сърдцето на Маркъ-Аврелия. Той се спира, не изслѣдва и не доказва вече, не одобрява нищо и, при все това, чувствува, че ако се възмуцава противъ нѣщо, той би се възмуцавалъ противъ свѣтлината, отъ която е само видима сѣнка, защото той посрѣлъ тия нѣща е сжщото, каквото човѣкътъ, който стои подъ пълно слънце. Последниятъ вижда сѣнката си, прострѣна предъ краката му, той може да я движи напредъ или назадъ, да измѣня формата ѝ, като се навежда или издига, но тая сѣнка е единственото нѣщо, надъ което той господствува, което владѣе и на което може да заповѣда срѣдъ ослѣпителната свѣтлина, що го окръжава. Така нашиятъ разумъ се движи въ една по-висша свѣтлина, а сѣнката, която той хвърля тамъ, нѣма никакво влияние върху тоя неподвиженъ блѣсъкъ. Колкото и далечъ да се намиратъ единъ отъ другъ Маркъ Аврелий и предателятъ, тѣ все пакъ черпятъ отъ единъ и сжщъ изворъ тайнствената вода, отъ която живѣятъ душигѣ имъ, а тоя изворъ не е въ тѣхния разсѣдкъ!

Доста е чудно, че цѣлиятъ ни нравственъ животъ се намира на друго мѣсто, а не въ нашия разумъ, защото онзи, който би живѣлъ само съгласно съ тоя разумъ, би билъ най-окаяното човѣшко сжщество. Наистина, нѣма нито една добродетель, нито едно добро действие, нито една благородна мисль, чийто корени да не лежатъ покрай онова, което може да се разбере и протълкува. При все това, обаче, не би ли било човѣшка гордостъ да се вижда всѣка добродетель, всѣки вжтрешенъ животъ, всѣка радостъ въ единственото нѣщо, което хората истински владѣятъ, въ единственото нѣщо, въ което тѣ могатъ да иматъ довѣрие, т. е. въ своя разумъ? Но напразно е всичко това, защото и най-мал-

кото събитие ще покаже на човѣка, че не е тамъ винаги мѣстото, до което трѣбва да се прибѣгва — и това е толкова истина, колкото е истина, че ние сме и нѣщо друго, а не само разсѣдъчни същества.

XLIV

Но ако разумътъ ни не избира онова, що ни носи страданието, кое тогава го избира? Това е нашиятъ предмисенъ животъ, който е създалъ душата ни. Не се събиратъ отъ днесъ за утре плодоветъ на мъдростта. Ако не съмъ живѣлъ, като Полъ Емилъ, не ще ме утеши нито една отъ ония мисли, които сж го утешили, па макаръ да се събератъ всички мъдречи на тоя свѣтъ, за да ми я повтарятъ безспирно. Ангелитѣ, които дохаждатъ да ни изтриватъ сълзитѣ, приематъ точно вида и лицето на онова, що сме говорили, що сме мислили, а особено на онова, що сме вършили преди часа на страданието. Когато Томасъ Карлейлъ, който бѣне мъдъръ, но болезнено мъдъръ, изгубилъ следъ повече отъ четиридесетъ годишенъ общъ животъ жена си Джени Уелсъ, съществото, което най-дълбоко е обичалъ, неговата мъка съ невѣроятна точностъ взела формата на предишния животъ на любовта имъ. И ето защо тя била величествена, пространна, мъчителка и утешителка едновременно въ величието на своитѣ укори, нежности и угризения, като молитва или съзерцание на брѣга на нѣкакво мрачно море. То е нѣкакъ си съвокупниятъ образъ на всички наши, вече отминали дни, образъ, който съ една нежна или злобна вѣрностъ се отразява въ страданието на нашето сърдце. Ако въ своя животъ имамъ само спомени безъ великодушие и свѣтлина, то когато дойде часътъ, който винаги дохожда — часъ, въ който споменитѣ ще се превърнатъ въ сълзи, мойтѣ сълзи ще бждатъ безъ великодушие и свѣтлина. Нашитѣ сълзи сами по себе нѣматъ цвѣтъ, та да могатъ да отразятъ нашето минало; онова, що тѣ отразаватъ, е или наше наказание, или наша награда. Има само едно нѣщо, което не се измѣня въ страдание — то е доброто, що сме направили.

Онова, което, при изгубване на едно любимо същество, ни кара да плачемъ съ сълзи, отъ които ни става по-леко, това е споменътъ за часоветъ, когато не сме го обичали достатъчно. Ако се бѣхме винаги усмихвали на съществото, което не съществува вече, никога не бихме знали за дребнамото въ скръбта и бихме плакали съ сълзитъ, въ които е останало частица отъ сладостта на милувкитъ и отъ ония добродетели, за които тия сълзи си спомнятъ. Защото споменитъ за истинската любовъ, която като добродетель съдържа всички други, изтръгватъ отъ очитъ ни сжцитъ благотворни сълзи, както и ония най-хубави часове, отъ които тия сълзи произлизатъ. Нищо не е по-справедливо отъ страданието и, както калжпътъ очаква разтопения бронзь, тъй и цѣлятъ ни животъ очаква да удари часътъ на страданието, за да ни изплати заплатата.

XLV

И тукъ пакъ, гдето се намира, впрочемъ, най-тежкиятъ стълбъ на нейния тронъ, виждаме до каква степенъ силата на сждбата се ограничава спрѣмо ония, които ставатъ по-добри отъ самата сждба. Сждбата е останала варваринъ и не е на височината на всички хора. Тя взима всичкото си оржие отъ обикновения животъ, а то остава назадъ. Тя все още ни напада отвънъ, както ни е нападала презъ времето на Едина. Тя, като слѣпъ стрелець, стреля направо предъ себе си; но когато стрелитъ ѝ трѣбва да се дигнатъ малко, за да достигнатъ цельта си, тѣ падатъ безъ сила.

Страдания, съжаления, сълзи, скърби и всичко останало — ето еднакви имена, що означаватъ нѣща, които никога не си приличатъ. Проникнемъ ли въ душата на тия думи, ние ще видимъ, че съ тѣхъ назоваваме само следата на нашитъ грѣшки, и тамъ, гдето последнитъ сж благородни, — защото има и благородни грѣшки, както има и дребни добродетели — нашето нещастие ще бжде по-близко до истинското щастие, отколкото щастieto на ония, които сж щастливи. безъ да сж увеличили съзнанието си. Върватъ ли, че Карлейль би пожелалъ да промѣни нещастieto

си, което се разцъвняло като грамадно и нежно цвѣте въ душата му, съ брачното щастие, безъ кръгзоръ и свѣтлина, на който и да било отъ най-щастливитѣ му съседи въ Шелси? А скръбта на Ернестъ Ренанъ, когато изгубилъ сестра си Ханриета, не е ли за душата по-добра, отколкото отсъствието на такава скръбъ въ хиляди други, които не знаеха да любятъ сестра си? Трѣбвали да съжаляваме този, който плаче въ известни вечери на брѣга на нѣкое безкрайно море или оня, който се усмихва безпричинно презъ цѣлия си животъ въ жгѣла на малката си стаица? „Щастие“, „нешастие“; ако можехме за мигъ да излѣземъ отъ себе си и да вкусиме нещастieto на героя, колцина отъ насъ биха се върнали безъ съжаление къмъ своето тѣсно и дребно щастие?

Истина ли е, прочее, че щастieto или нещастieto, макаръ дори да идатъ тѣ отвънъ, съществуватъ само въ насъ самитѣ? Всичко що ни окръжава, става ангелъ или дяволъ споредъ състоянието на нашето сърдце. Жана д'Аркъ чува светцитѣ, а Макбетъ — вѣщницитѣ, но това е винаги единъ и сжщъ гласъ. Сждбата, противъ която обичаме тѣй много да се оплакваме, не е множе би, онова що сме мислили преди малко. Тя има само тия оржжия, които тие ѝ даваме. Тя не е нито справедлива, нито несправедлива и никога не изрича присяла. Онова, що смѣтаме за нѣкакъвъ Богъ, е само дегизиранъ предвестникъ. Въ известни дни на нашия животъ той само ни известява, че току-що е ударилъ часътъ, въ който ще трѣбва да сждимъ сами себе си.

XLVI.

Истина е, че сжществата отъ втори редъ не сждятъ сами себе си. А понеже тѣ отказватъ да се сждятъ сами, за това именно ги сжди случаятъ. Тѣ сж подчинени на една почти непромѣнлива сждба, понеже сждбата може да се измѣни единствено отъ присждата, която човѣкъ е направилъ надъ самия себе. Въмѣсто да преобразяватъ събитieto, съ което се сблъскватъ, преобразяватъ се тѣ самитѣ морално при първото съприкосновение съ онова, което

срѣщатъ. Тѣ взематъ веднага самата форма на нещастieto, отъ което се оплакватъ, и то най-мизерната и най-изтърканата му форма. Всичко, що имъ се случва, мирнише имъ на сѣдба. За одного — професията му, за друго — приятелството му, за трети — любовницата му. Споредъ тѣхъ, случай и сѣдба сж две еднакви думи, а случаятъ е рѣдко благоприятна сѣдба.

Бсичко, що е въ насъ, а не е въ властѣта на нашата душа, веднага попада подъ влиянието на враждебна намъ сила. Всѣка празнина въ сърдцето или въ разума става резервуаръ на сѣдбоносни влияния. Шекспировата Офелия и Гьотевата Маргарита сж подчинени на сѣдбата, защото сж тѣ слаби и крѣхки, че не може въ тѣхно пришествие да се направи нито едно движение, което да не се превърне въ движение на самата сѣдба. Но ако Маргарита и Офелия притежаваха поне частица отъ оная сила, съ която е била надъхана Софокловата Антигона, не биха ли тѣ промѣнили не само собствената си сѣдба, но и тая на Фауста и Хамлета? И ако венецианскиятъ мавъръ, вмѣсто Дездемона, бѣше взелъ за жена Корнелиевата Паулина, мислите ли вие, че сѣдбата на Дездемона би се решила поне мигъ да блуждае въ сжщитѣ обстоятелства около свѣтлата любовъ на Паулина? Дали въ тѣхното тѣло или въ тѣхната душа се бѣше скрила черната сѣдба? И ако е истина понѣкога, че тѣлото не може да получи повече сила, нимѣ душата не е въ състояние да получава такава винаги? Нека бждемъ внимателни: за повечето хора не бихме могли да си въобразимъ друга сѣдба, освенъ истинската, а тя би била оная, която би имъ казала: „отъ днешния день нататкъкъ твоята душа не може вече нито да се усили, нито да порастне“. Но има ли нѣкоя сѣдба правото да ни говори така?

XLVI.

Впрочемъ, добродетельта бива твърде често наказвана, а и самата сила на душата знае да ускори понѣкога нейното нещастие. Колкото повече любимъ, толкова повече просторъ даваме на благороднитѣ мъжи, а мъдрецтъ обича да разширява още повече тоя хубавъ просторъ.

Да, нека признаемъ, сждбата не остава винаги въ глжбинитѣ на своя мракъ; въ известни часове на нея догрѣватъ по-чисти жертви, които тя хваща, като движи голѣмитѣ си ледени ржце въ свѣлината. Често споменавахъ трагическото име на Антигона, та несъмнено ще ми кажете: „въпреки душевната ѝ мощь, ето ви жертвата на сждбата, що вие напраздно търсѣхте . . .“ Не може да се отрече: Антигона е ялъчка на хладния богъ, защото нейната душа има три пжти повече сила, отколкото душата на която и да било друга жена.

Тя пропада, защото сждбата я поставя въ такова положение, че тя е принудена да избира между смъртъта и онова, което смѣта за своя най-повелителна сестринска длжжностъ. Тя се вижда внезапно между смъртъта и любовта и то любовъ най-чиста и най-безкористна, защото се касае за любовъ къмъ една сѣнка, която тя нѣма да види никога на земята. А защо сждбата е могла да я постави така въ тоя смъртоносенъ жгълъ, образуванъ задъ нея отъ смъртъта и дълга? Единствено затова, че душата ѝ, по-висша отъ другитѣ, е видѣла оная непреодолима стена на дълга, която нейната клета сестра Исмена не вижда дори тогава, когато ѝ се посочва. Въ сжщия часъ, когато тѣ и дветѣ се намиратъ на прага на двореца, се разнасятъ около тѣхъ едни и сжщи гласове. Антигона чува само она, който иде отгоре — затова тя умира; Исмена не подозира дори, че би могълъ да сжществува другъ гласъ, освенъ она, който иде отдолу — затова тя не умира. Поставете въ душата на Антигона малко отъ безсилието, което се намира въ тая на Офелия и Маргарита, и сждбата би намѣрила за безполезно да даде на смъртъта знакъ въ часа, когато Едиповата дъщеря се показала въ предверието на Креоновия дворець. Единствено затова, прочее, че нейната душа е била силна, е могла сждбата да стане господарь надъ нея.

Това е истина и въ него е утехата на праведника, на героя и мждреца. Сждбата властвува надъ тѣхъ само чрезъ доброто, което ги заставя да правятъ. Другитѣ хора сж като градоветѣ съ стотина отворени врати, презъ които тя прониква; но праведникътъ прилича на затворенъ градъ, който има само една врата — врата за свѣтлина, — що

сждбата може да отвори само тогава, когато принуди любовта да почука на тая врата. Тя застава другитѣ хора да вършатъ всичко по нейна воля, а сждбата, когато е свободна, желае само злото; но ако помисли тя да владѣе надъ праведния човѣкъ, трѣбва да се реши да прави и самата тя добро. И тогава тя не напада вече съ помощта на мрака. Праведникътъ се намира подъ закрилата на своята свѣтлина и само една още по-силна свѣтлина може да го победи. Трѣбва, следователно, сждбата да стане похубава отъ своята жертва. Обикновенитѣ хора тя поставя между нѣкаква болка и нещастieto на другитѣ; но героя и мждреца тя може да хване само между едно лично страдание и щастieto на другитѣ. Тя напада първитѣ съ помощта на всичко грозно, докато пѣкъ налита на последнитѣ съ всичко онова, що е най-хубаво на земята. За единитѣ тя има съ хиляди оржжия, дори и самитѣ камъни по пжтя се промѣнятъ въ оржжие; но за да нападне другитѣ, тя има само единъ непреодолимъ мечъ — огнениятъ мечъ на жертвата и длъжността. Историята на Антигона изчерпва цѣлата история за властта на сждбата надъ мждрия Исусъ, който умира за насъ, Курций, който се хвърля въ бездната, Сократъ, който отказва да мълчи, милосърдната сестра, която гасне край възглавницата на болния, смирениятъ проходящъ, който загива, за да спаси другъ, който умира — всички тия сж били принудени да избиратъ и носятъ на сжщото мѣсто славната рана на Антигона. Наистина и въ свѣтлината има хубави онастности; опасно е да бждатъ мждри ония, които се боятъ да се жертвуватъ; но ония, които се страхуватъ да се жертвуватъ, може би, не сж достатъчно мждри, когато удари великодушниятъ часъ . . .

XLVIII.

Като кажемъ думата „сждба“, нѣма човѣкъ, който да не си мисли нѣщо мрачно, страшно и смъртоносно. Въ глѣбинитѣ на човѣческата мисль тя се представя като пжтъ, който води къмъ смъртта. Дори въ повечето време тя не е нищо друго, освенъ името, що се дава на смъртта, която още не е пристигнала. Сждбата е смъртта, гледана въ бждащето, и сѣнката на смъртта надъ живота. „Никой

не избѣгва сждбата си“, казваме ние, напр. като мислимъ за смъртъта, която очаква пѣтника при завой на пѣтя. Но ако пѣтникътъ срещне щастieto, ние не говоримъ вече за сждбата или не говоримъ така, като да се касае до сждния богъ. А между това не би ли могло да се случи, че оня, който пѣтува презъ живота, да срещне щастие по-голѣмо отъ нещастieto и по-важно отъ смъртъта? Нима не може да се случя да срещне той нѣкакво щастие, което не виждаме ние, а не е ли щастieto по самата си природа по-малко видимо отъ нещастieto и не става ли то все по-малко видимо, колкото повече се издига? Но ние не обръщаме внимание на това.

Случи ли се нѣкакво злощастно прежедие, цѣлото село, цѣлиятъ градъ се притърчи на мѣстопроизшествieto; но ако нѣкоя цѣлувка, нѣкой лжчъ на красота докосне погледа ни или нѣкой любовенъ зракъ озари сърдцето ни, никой нѣма да погледне на това. А при все това, една цѣлувка може да бжде сждно тѣй важна за радостъта, както една рана е важна за страдането. Ние не сме справедливи, защото почти никога не свързваме сждбата съ щастieto; и ако не я свързваме съ смъртъта, то е съ цель да я свържемъ съ нещастие още по-голѣмо, отколкото самата смъртъ.

XLIX.

Като ви говоря за сждбата на Единъ, на Жанна Даркъ и на Агамемнона, вие нѣма да видите живота на тия три сждества, вие ще видите само последнитѣ пѣтеки, които сж ги отвели къмъ тѣхния край. Ще си кажете, че сждбата имъ не е била щастлива, понеже смъртъта имъ не е била щастлива. Но вие забравяте, че смъртъта не е никога щастлива въ очитѣ на ония, които не умиратъ още, при все това ние по нея сждимъ за живота. Изглежда, че смъртъта поглъща всичко; и ако тридесетъ щастливи години се свършатъ съ една ненадѣйна смъртъ, то струва ни се, че всичитѣ тия тридесетъ щастливи години сж се изгубили въ мрака на единъ само скръбенъ часъ.

I.

Ние грѣшимъ, като свързваме така сждбата съ смъртъта или нещастieto. Кога ли ще напустнемъ тая

мисъл, че смъртта е по-важна от живота, а нещастieto по-голямо от щастieto? Защо винаги виждаме само сълзитѣ, когато сѣдимъ за сѣдбата на единъ човѣкъ, а никога — усмивкитѣ? Кой ни е казалъ, че трѣбва да оценяваме живота споредъ смъртта, а не смъртта — споредъ живота? Ние оплакваме сѣдбата на Сократа, на Дункана, на Антигона, на Жана Даркъ и на много други праведници, защото тѣхниятъ край е билъ неочакванъ или жестокъ и си казваме, че мъдростта и добродетельта не отниматъ оржжието на нещастieto. Но преди всичко вие не сте нито мъдрѣръ, нито справедливъ, ако търсите въ мъдростта и справедливостта нѣщо друго, освенъ мъдростъ и справедливостъ. И после съ какво право сме вмѣстили така цѣлото съществуване само въ часа на смъртта? Защо ми казвате, че мъдростта или добродетельта на Сократа и Антигона сѣ ги направили нещастни, защото тѣхниятъ край е билъ нещастенъ? Нима смъртта заема въ живота по-важно мѣсто отъ раждането? А между това вие не водите сметка за раждането, когато оценявате сѣдбата на мъдреца. Онова, което ни прави щастливи или нещастни, се намира въ туй, което вършимъ между раждането и смъртта ни; щастieto или нещастieto на едно човѣшко същество и неговата истинска сѣдба се намиратъ не въ смъртта му, а въ днитѣ и годинитѣ, които я предшествуватъ.

Ние разсѣждаваме така, като че ли мъдрецътъ, чиято история ни е запознала съ неговата страшна смъртъ, е прекаралъ живота си, предвиждайки злополучния край, що му подготвила неговата мъдростъ. Но, въ сжщностъ, мъдрецътъ се тревожи отъ мисълта за смъртта много по-малко, отколкото лошиятъ човѣкъ.

Сократъ не се страхува, като Макбетъ че всичко ще свърши зло. И ако, все пакъ, всичко е свършено лошо, това е било въпреки всѣко очакване и той не е изтъркалъ живота си като Кадуарския Танъ, умирайки предварително. Но въ глѣбинитѣ на нашитѣ мисли твърде често ни се струва, че известна рана, която се кървави нѣколко часа, унищожава спокойствието на цѣло едно съществуване.

LI.

Не казвамъ, че сждбата е справедлива, че тя въз-награждава добритѣ, а наказва злитѣ. И коя душа би могла да се нарече добра, ако наградата бѣше сигурна? Но когато сждимъ сждбата, ние сме много по-несправедливи отъ самата нея. Виждаме само нещастieto на мждреца, защото всички знаемъ, що е нещастие, но не видимъ неговото щастие, защото за да можемъ да познаемъ това щастие, трѣбва да бждемъ точно толкова мждри, колкото мждрецътъ, и точно толкова справедливи, колкото праведникътъ, чиято сждба оценяваме.

Когато нѣкой човѣкъ съ низка душа се опита да премѣри щастieto на нѣкой великъ мждрецъ, то това щастие ще бѣга като вода между прѣститѣ му; но въ ржцетѣ на другъ мждрецъ то става твърдо и блѣскаво като злато. Човѣкъ има само такава щастие, каквото е способенъ да разбере. Често се случва, нещастieto на мждреца да прилича на нещастieto на обикновения човѣкъ, но неговото щастие нѣма нищо общо съ това, що нарича щастие онзи, който не е мждрецъ. Има много повече непознати земи въ щастieto, отколкото въ нещастieto. Нещастieto има винаги единъ и сжици гласъ, докато пѣкъ щастieto, колкото по-дълбоко става, толкова по-малко шумъ прави около себе си.

Когато поставимъ нещастieto въ едното блюдо на везнитѣ, всѣки отъ насъ ще тури на другото блюдо понятието, което си е съставилъ за щастieto. Дивакътъ ще постави тамъ алкохолъ, барутъ и пера, цивилизованиятъ човѣкъ — малко злато и нѣколко дни на упоения, а мждрецътъ — хиляди нѣща, които ние не виждаме, може би цѣлата си душа, а и самото си нещастие, което предврително е пречистилъ.

LII.

Нѣма нищо по-справедливо отъ щастieto, нищо, което да приема по-точно формата на нашата душа, нищо, което да изпълва по-съвършено мѣстата, що ѝ отворила мждростъта. Но и нищо нѣма толкова слабъ гласъ, колкото него. Ангелътъ на страданияето говори на всички езици и

познава всички думи, докато пъкъ ангелът на щастието отваря уста само тогава, когато може да говори за щастие, което и дивакът е способен да разбере. Нешастието е излѣзло отъ своето детинство вече отъ стотина вѣка насамъ, но бяхме казали, че щастието още спи въ свонгѣ телени.

Нѣкои хора сж се научили да бждатъ щастливи, но где ли сж ония, които биха помислили въ щастието си да заематъ своя гласъ на нѣмия архангелъ, който освѣтлява душата имъ? Откъде иде това несправедливо мълчание? Да говоримъ за щастието не ще ли рече да учимъ хората на него? Да изговаряме всѣкидневно името му не чначи ли да го зовеме?

И за ония, които сж щастливи, не е ли една отъ най-красивитѣ длѣжности въ това — да учатъ другитѣ и тѣ да бждатъ щастливи? Извесно е, че човѣкъ може да се научи да бжде щастливъ и нищо не се учи тѣй драговолно, както щастието. Поживѣете ли между хора, които благославятъ живота си, скоро ще почнете и вие да благославяте своя. Усмивката е сжщо тѣй заразителна, както сълзитѣ; а времената, които наричаме щастливи, сж често пжти само времена, презъ които нѣкои хора сж умѣяли да се считатъ за щастливи. Обикновено не щастието ни липсва, а неговото познаване. Нищо не ни ползва, ако и да бждемъ и най-щастливи; и съзнанието за най-малкото щастие има много по-голѣмо значение за нашата радостъ, отколкото най-голѣмото щастие, на което душата ни не гледа внимателно. Безкрайно много хора си мислятъ, че щастието е нѣщо различно отъ онова, що иматъ, та ето защо е потрѣбно, щото ония, които владѣятъ щастието, да ни покажатъ, че тѣ владѣятъ само онова, що всички хора иматъ въ сърцата си.

Да бждемъ щастливи, ще рече да превъзмогнемъ тревогата на щастието. Би било необходимо, щото отъ време на време нѣкой човѣкъ, когото сждбата е надарила съ блестящо, завидно, свѣрхчовѣшко щастие, да ни казва просто: постигнахъ всичко, що вашитѣ желания зовятъ всѣки день, имамъ богатство, здраве, младостъ, слава, сила и любовъ. Днесъ мога да кажа, че съмъ щастливъ, но не зарадъ дароветѣ, но сждбата е благоволила да ми

даде, но затова, че тия дарове ме научиха да гледамъ по-горе отъ щастнето. Ако въ моитѣ чудни пѣтешествия, въ моитѣ победи, въ моята сила и любовъ намѣрихъ мира и блаженството, що търсѣхъ, то е затуй, защото тѣ ме научиха, че не въ тѣхъ лежи истинскиятъ миръ и истинското блаженство. Преди всички тия успѣхи и победи, мирътъ и блаженството бѣха само въ мене самия; следъ тѣхъ тѣ пакъ оставатъ тамъ и азъ знамъ, че съ малко повече мждростъ бихъ могълъ да владѣя всичко, що владѣя сега, безъ да е било потрѣбно да имамъ толкова щастие. Знамъ, че днесъ съмъ по-щастливъ, отколкото вчера, защото ми е известно най-после, че нѣмамъ вече нужда отъ щастие, за да освободя душата си, да успокоя мисълта си и да просвѣтля сърдцето си.

ЛШ.

Мждриятъ знае това, безъ да е потрѣбно нѣкакво свѣрхчовѣшко щастие, което да го научи. Праведниятъ сжщо така го знае, макаръ и да е по-малко мждъръ отъ мждреца и макаръ неговото съзнание да изглежда по-слабо развито, защото тукъ има нѣщо, достойно за отбелѣване: всѣко справедливо и добро дѣло носи съ себе си нѣкакво неясно съзнание, което често бива по-дееспособно, по-преданно, по-майчински искрено, отколкото онова, което се ражда отъ дълбока мисълъ. То ни носи особено нѣкакво специално съзнание за щастнето. И най-възвишенитѣ мисли сж почти винаги несигурни и промѣнливи, докато пѣкъ свѣтлината на едно добродетелно дѣло е постоянна и трайна. Една дълбока мисълъ е по-нѣкога само украшение на съзнанието, но едно благотелно деяние, изпълнението на една героична длъжност — това е истинско съзнание, т. е. щастие въ действие. Маркъ Аврелий, който е простилъ смъртна обида, Вашингтонъ, който се отказалъ отъ властта въ момента, когато неговата слава щѣла да стане изворъ на заблуда за народа му, и нѣкакво злобно и низко сжщество, открило случайно въ една невѣроятна хипотеза великия законъ на всемирното притежение, не ще да бждатъ еднакво щастливи.

Отъ задоволения умъ до задоволеното сърдце има дълъгъ пътъ, оградень отъ единственитѣ радости, които не се плашатъ отъ зимата. Щастието е растение повече на моралния, отколкото на умствения животъ. Съзнанието въобще, а особено съзнанието за щастието, не криятъ своето най-скъпоценно въ разсждъка. Дори би могло да се каже понѣкога, че най-възвишенитѣ и най-утешителни части на разсждъка не се превръщатъ въ съзнание, ако не сж преминали презъ едно добродетелно деяние. Не е достатъчно да се открие нова истина въ свѣта на идеитѣ или фактитѣ. За насъ истината не е жива до тогава, докато тя не е промѣнила, пречистила, умекчила нѣщо въ душата ни. Онова, което истински съставлява съзнанието, онова, което е неговъ сжщественъ актъ, — то е съзнанието за едно морално подобрене. Има твърде разсждливи сжщества, които никога не прилагатъ разсждъка си въ дирене на нѣкаква погрѣшка или въ насърдчение на нѣкакво великодушно чувство. Тоя случай се срѣща често у женитѣ. Отъ единъ мъжъ и една жена съ еднаква умствена сила, жената ще употрѣбява винаги много по-малка часть отъ тая сила за морално упознаване. И тѣй, изглежда, че разсждкъ, който не върви къмъ съзнание, се движи въ праздно пространство. Цѣлата сила на нашия мозкъ, ако не се влѣе непосредствено въ най-чиститѣ сждове на сърдцето ни, рискува да се повреди и изгуби. Въ всѣки случай тя остава чужда на щастието, па дори — напротивъ — дожда много леко въ съприкосновение съ нещастието. Може човѣкъ да има твърде високъ и могщъ разсждкъ, а все пакъ никога да не се приближи до щастието? Но не може той да има кротка, чиста и добра душа, а да познава само нещастието. Истина е, че границитѣ на разсждъка и съзнанието не сж винаги така ясно опредѣлени, както би изглеждало отъ нашето изложение, тѣй като често една хубава мисль е и добро дѣло. Но при все това, случва се, че една хубава мисль, която не е родена отъ нѣкакво добро дѣло, или която не е предизвикала такова, да притури малко къмъ нашето щастие, докато пъкъ доброто дѣло, макаръ и да не се породи въ него никаква

мисълъ, винаги ще оживотвори, като благодатенъ дъждъ, съзнанието за нашето щастие.

LIV.

„О, какъ ли се е раздѣлилъ съ щастieto, — възклищава Ренанъ, като говори за отричането на Маркъ Аврелий — какъ ли се е раздѣлилъ съ щастieto, за да дойде до такива крайности! Никога не ще разберемъ всичко, що е претърпѣло това клето увѣхнало сърдце и колко горчивина е била скрита въ това бледно, винаги спокойно и почти усмихнато лице. Наистина, раздѣлата съ щастieto е началото на мъдростъта и най-сигурното срдство да се постигне щастieto. Нѣма нищо по-сладко отъ връщането на радостъта, което става, следъ като се отречемъ отъ нея; нѣма нищо по-живо, по-дълбоко и по-очарователно отъ очарованието на разочарования“.

Така мъдрецътъ описва щастieto на другъ мъдрецъ, а, при все това, истина ли е, че щастieto на Ренана, както и това на Маркъ Аврелия, се намира единствено въ възвръщането на радостъта, което става, следъ като се отречемъ отъ радостъта, и въ очарованието на разочарования? Ако е така, по добре би било да сме по-малко мъдри, за да бждемъ по-малко разочаровани. Но какво иска мъдростъта, като се обявява за разочарована? Какво търси тя, ако не истината и коя е тая истина, която може да унищожи по тоя начинъ въ глжбинитѣ на едно искрено сърдце самата любовъ къмъ истината?

Ако истината ви учи, че човѣкътъ е лошъ, природата — несправедлива, справедливостъта — безполезна и любовта — безсилна, казвате ли, че тя не ви учи нищо, ако не ви научи същевременно на една по-велика истина, която би озарила всички тия разочарования съ една много по-блѣскава и по-бавно изчерпаема свѣтлина, отколкото хилядитѣ кратковременни сияния, които тя току-що е угасила край васъ. Истината нѣма граници и затова мъдростъта нѣма право да разплѣва по тоя начинъ, на първия кръстопжтъ на гордостъта, мизерната малка шатра на разочарованието и отричането. Защото има една невѣроятна и твърде крѣпка гордостъ, която се обявява за задоволена

отъ това, което никакъ не може да ни задоволи. Едно задоволство отъ тоя видъ е незадоволство, което дори нѣма вече сила да се подигне; а да бждешъ недоволенъ значи, въ сжщностъ, да се отречешъ вече и отъ всѣки опитъ за разбирање.

Когато човѣкъ мисли, че неговъ дългъ е да се отрече отъ щастието, не отричали се той отъ нѣщо, което не е още щастие? А после, отъ кое щастие ще трѣба да се раздѣлимъ тѣй неискрено? Добре е, наистина, да отблъскаме отъ себе си всѣко щастие, което причинява на другитѣ зло, но такова щастие, което причинява на другитѣ зло, остава ли за дълго време щастие за мждреца? И когато неговата мждростъ познава други задоволства, знае ли тя още да се отрича отъ първитѣ?

Нека не се довѣряваме никога на мждростта и щастието, основани върху презрението на нѣщо.

Презрението, а следъ това и отричането, което е неджгаво дете на първото, ще ни отворятъ само прибѣжището на старцитѣ и слабитѣ. Ние бихме имали право да презираме радостта само тогава, когато не би ни било вече възможно да знаемъ, че я презираме. Но докато презрението или отричането трѣбва да взематъ думата или да докосватъ горчивата мисль въ дъното на сърдцето ни, значи, че радостта, отъ която се отричаме, ни е все още потрѣбна.

Нека отбѣгваме да внесаме въ душата си известни паразити на добродетелитѣ. А отричането е много често паразитъ. Макаръ и да не отслабва, то все пакъ тревожи нашия вжтрешенъ животъ. Когато нѣкое външно животно проникне въ кошера, всички пчели прекжсватъ работата си; по сжщия начинъ, щомъ презрението или отричането сж влѣзли въ душата ни, веднага всички нейни сили и добродетели напущатъ работата си, за да се събератъ около чудния гостъ, когото имъ е довела гордостта. Защо винаги, когато човѣкъ знае, че се отрича, щастието на неговото отричане се ражда главно отъ гордостта,

И така, ако е нужно да се отречемъ отъ нѣщо, трѣбва преди всичко да се отречемъ отъ щастието на гордостта, което е най-лъжливието и най-праздното.

LV,

Колко въобще, е удобно и лишено отъ всѣкаква смѣлость и енергия това „очарование на разочарования“. Но какъ да се нарече онзи, който се отрича отъ едно щастие, което го е правило щастливъ и предпочита да го изгуби сигурно днесъ отъ страхъ да не би да го загуби утре, ако случаятъ поиска? Нима единствената задача на мъдростта е да слуша по тоя начинъ, въ несигурното бждаще, стѣпките на едно страдание, което, може би, нѣма да дойде никога, а да затваря уши за шума отъ крилетѣ на щастieto, който изпълва пространството на нейното настояще?

Нека търсимъ щастieto си въ отричането само тогава, когато не е възможно вече да го намѣримъ на друго мѣсто. Леко е да бждемъ мъдри, когато се задоволяваме отъ щастие, което намираме въ отсъствието на щастие. Но мъдрецътъ не е създаденъ да бжде нещастенъ, а сжщо така е по-славнѡ и по-човѣшко да не прекъсне да бжде мъдъръ, като си остава щастливъ. Последната и върховна целъ на мъдростта е да намѣри постоянната точка на щастieto въ живота; но да търсимъ тази постоянна точка въ отричането и въ отбѣгването на радостта, то значи глупешки да я търсимъ въ смъртта. Леко е да се смѣтаме за мъдри, когато не се помѣстяме вече. Но нима човѣкътъ е създаденъ, за да не се мърда никога отъ мѣстото си? Трѣбва да се избира: мъдростта е или честна съпруга на нашитѣ страсти и чувства, на всички наши мисли и желаня или пъкъ меланхолична годеница на смъртта. Нека има една неподвижна мъдростъ за гроба, но нека има и друга за въ кжщи, гдето се дими още огнището.

LVI.

Ние нѣма да станемъ мъдри, като се отричаме отъ радоститѣ около насъ, ами, като станемъ мъдри, ние ще се откажемъ несъзнателно отъ радоститѣ, които вече не сж дорасли за насъ. Така и детето, като расте, напуща, безъ да забележи, игритѣ, които не го забавляватъ вече. И, както детето научава повече нѣща въ играта, откол-

кото въ работата, що му налагаме, тъй и мъдростъта напредва по-бърже въ щастието, отколкото въ нещастieto. Поукитѣ отъ нещастieto могатъ да освѣтлятъ само една часть на морала; и човѣкътъ, който е мъдъръ, затуй че е билъ нещастенъ, прилича на човѣкъ, който е любилъ, а не е билъ любенъ.

Той никога не ще знае въ мъдростъта това, което и другиятъ не ще знае въ любовъта, на която не е отговорено съ любовъ.

„А има ли, наистина, въ щастието толкова щастие, колкото се говори?“ — питаше веднажъ две щастливи души единъ философъ, когато една дълготрайна неправда бѣше твърде много наскърбена. Не, щастието е понѣкъже повече, а понѣкъже по-малко достойно за завиждане, отколкото си мислимъ, защото е нѣщо съвсемъ друго отъ онова, що си представляватъ ония, които не сж били още напълно щастливи. Да бждемъ весели, не значи да бждемъ щастливи, а да бждемъ щастливи, не значи винаги да бждемъ весели. Само дребното, минутно щастие се усмихва и затваря очи, кога се усмихва. Но, като достигне известна висота, постоянното щастие е сжщо тъй сериозно, както и благородната скръбъ. Мъдрецитѣ сж ни научили, че човѣкъ не трѣбва да бжде щастливъ, за да може да желае щастието. Но ако мъдрецътъ не е билъ щастливъ, какъ може той да знае, че мъдростъта е единственото нѣщо, което не се нито уморява, нито наскърбява въ щастието? Щастливитѣ мислителци сж се научили да обичатъ мъдростъта много по-дълбоко, отколкото ония, които сж били нещастни. Има голѣма разлика между мъдростъта, която расте въ нещастие и оная, която се развива въ щастие. Първата утешава, като говори за щастието, докато другата говори само за себе си. Въ края на мъдростъта на нещастния има надежда за щастие, а въ края пъкъ на мъдростъта на щастливия има само мъдростъ. Ако целъта на мъдростъта е да се намѣри щастието, ние именно поради това, че ставаме щастливи, научаваме се, че тая целъ се намира само въ мъдростъта.

LVII.

Не може да бжде щастлива коя да е душа. И въ щастието има куражъ, както и въ нещастieto. Може би,

трѣбва повече сила, за да продължимъ да бждемъ щастливи; защото очакването на онова що още нѣмаме, дава на сърцето, което не е мждро, повече радостъ, отколкото пълното владение на всичко онова, което то жаднѣе. Отъ върха на постоянното щастие се вижда най-добре желанията на това сърдце, което сѣкашъ може да се храни само съ страхъ и надежда и което чувствува такава неприятностъ да се храни съ онова, що има, макаръ дори да има всичко.

Често виждаме хора, силни и пълни съ морална разсждливостъ, а победени отъ щастieto. Не намирайки въ него всичко, каквото сж търсили, тѣ нито го бранятъ, нито го заздравяватъ съ енергията, каквато трѣбва винаги да развиваме въ живота. О, колко ли трѣбва да бждемъ мждри, за да не се очудваме, че и щастieto носи скръбъ и да не би заради тая скръбъ, да почнемъ да мислимъ, че не владѣемъ още истинското щастие! Най-хубавото, което намираме въ щастieto, е известността, че то не е нѣщо, което упива, а такова, което тласка къмъ размишление. То става и по-достойно и по-често, щомъ като веднажъ разберемъ, че единствениятъ даръ, който то остава на душата, що знае да се ползва отъ него, е едно разширение на съзнанието, което тя не би могла да намѣри на друго мѣсто. Много по-важно е за човѣшката душа да знае стойността на щастieto, отколкото да се наслаждава отъ него. Трѣбва да знаемъ много нѣща, за да се научимъ да обичаме дълго време щастieto, а още повече нѣщо е потрѣбно да знаемъ, за да разберемъ, че подъ крилото на безбурното щастие, постоянниятъ и сигуренъ дѣлъ на цѣлото блаженство се намира единствено въ силата, която въ глѣбинитѣ на нашето съзнание би могла да ни направи щастливи и срѣдъ самото нещастие. Вне не можете да се наречете щастливъ, докато щастieto не ви е помогнало да се издигнете на височинитѣ, отгдето можете да го изгубите отъ очи, безъ да загубите желанието за животъ.

LVIII.

Има мислители, дълбоки и пълни съ възвишеното чувство за безкрайността, за вѣчността и всемира; има

мислители, като Паскаля, Хело, Шопенхауера, които съвсемъ не изглеждатъ щастливи. Но бихме се излъгали много, ако си мислимъ, че изразътъ на едно общо бедствие предполага винаги нѣкакво голѣмо лично отчаяние. Кржгозорътъ на нещастieto, съзерцаванъ отъ височината на нѣкоя мисль, която не е вече инстинктивна, егoистична и посрѣдствена, не се отличава сжщественo отъ кржгозора на щастieto, съзерцаванъ отъ височината на мисль отъ сжщото естество, но отъ другъ производъ. Впрочемъ, малко важи, че облацитѣ, които се вълнуватъ тамъ долу, въ края на равнината, сж трагични или очарователни; онова, което умиротворява пжтника, то е обстоятелството, че той е достигналъ едно по-високо мѣсто, отгдето открива най-после безпредѣленъ просторъ. Не е безусловно потрѣбно, шото по морето да сноватъ безспирно бѣли ладии, за да ни се види то тайнствено и дивно; и бурята, не повече отъ хубавия спокоенъ день, нѣма да отслаби живота на нашата душа. Онова, що го отслабва, е: да стоимъ день и ношъ въ стаята на нашитѣ дребни мисли безъ великодушие, безъ жаръ, безъ сериозность, тогава, когато океанътъ озарява небесата около нашето жилище.

Но има, може би, нѣкаква разлика между мислителя и мждрия. Случва се, че мислителътъ просто се наскърбява върху височинитѣ, на които се е качилъ, докато мждриятъ се старае да се усмихва тамъ добродушно и тогѣй естествено и тѣй човѣшки, че и най-незначителниятъ отъ неговитѣ братя може да възприеме и разбере тая усмивка, която пада като цвѣте въ подножието на планината. Мислителътъ отваря пжтя, който води „отъ видимото къмъ невидимото“, а мждриятъ посочва пжтя, който води отъ това, което е обичано, къмъ онова, което ще бжде обичано, както и пжтектитѣ, които отиватъ отъ това, що не може вече да ни утеша, къмъ онова, което още дълго време ще ни утешава. Потрѣбно е, но не е достатъчно да имаме за човѣка, за Бога, за природата живи и смѣли мисли. Какво значение има една дълбока мисль, ако тя не ни носи никаква утеха? Не прилича ли тя на оная мисль, която мислителътъ не владѣе още напълно и която не може да проникне нашия всѣкидневенъ

животъ? По-леко е да паднемъ въ печаль и да останемъ въ нея, отколкото да направимъ веднага крачката, която съ течение на времето ще ни постави надъ тая печаль. По-леко е да се правимъ дълбоки въ недовѣрчивостта и тъмнината, отколкото въ упованието и честната ясностъ, въ която би трѣбвало всички хора да живѣятъ. Сигурни ли сме, че сме направили всички възможни усилия, като размишляваме така, въ името на всички наши братя, върху бедствията на живота, ако криемъ отъ тѣхъ — за да не намалимъ голѣмата картина на тия бедствия — решителнитѣ причини, поради които ние ги възприемаме, понеже продължаваме да живѣемъ? Да мислимъ, а не да утешаваме — значи ли то да идемъ до края на своята мисль? Много по-леко е да ми кажете, защо се оплаквате, отколкото да ми посочите просто и ясно по-могщитѣ и по-дълбоки причини, по силата на които вашиятъ инстинктъ не отхвърля тоя животъ, отъ който се оплаквате толкова много.

Кой отъ насъ не ще намѣри, безъ да ги търси, съ хиляди причини, поради които не е щастливъ? Полезно е, безъ съмнение, мждрецътъ да ни посочва най-висшитѣ причини за това, понеже най-висшитѣ причини за нашето нещастие се промѣнятъ много леко въ такива, способни да ни направятъ щастливи. Но всички ония причини, които не носятъ въ себе си зародиши на величие и щастие, (въ моралния животъ има, наистина, много открити пространства, гдето величието и щастieto се сливатъ) не заслужаватъ да се споменаватъ. Трѣбва да бждешъ щастливъ, за да можешъ да направишъ иѣкого щастливъ; трѣбва да правишъ другитѣ щастливи, за да можешъ да останешъ щастливъ. Нека се опитаме най-напредъ да се усмихваме сами за да се научатъ и нашитѣ братя да се усмихватъ, па тогава, като ги виждаме да се усмихватъ, ще се усмихваме и ние по-истински. „Не ми прилича да наскърбявамъ самъ себе си, азъ, който никого не съмъ наскърбилъ доброволно — казва Маркъ Аврелий въ единъ отъ своитѣ най-добри пасажи. Но не наскърбяваме ли сами себе си и не учиме ли същевременно да скърбятъ и другитѣ, щомъ като не се стремимъ да бждемъ по възможность по-щастливи?

LIX.

Една дребна мисъл, която свързва задоволения погледъ, доброто дѣло или най-спокойната, най-скромната отъ всички щастливи минути съ нѣщо хубаво, трайно и вѣчно, заслужава много повече и безкрайно по-мъчно може да се изтръгне отъ тайнитѣ на живота, отколкото нѣкакво велико и мрачно размишление, което съединява страданието, любовта, отчаянието съ смъртта, съ сѣдбата и съ равнодушнитѣ сили, що окръжаватъ нашето битие.

Нека не се лъжемъ отъ привидноститѣ. Хамлетъ, който се оплаква, застаналъ на брѣга на пропастта, ни се струва по-дълбокъ и по-страстенъ отъ Антоний Пий, който наблюдава спокойно сжщитѣ сили, възприема ги и ги изследва съ спокойствие, намѣсто да ги проклина или да търси въ тѣхъ причина за боязнь. Всичко, което се работи денемъ, не изглежда тъй величествено, както и най-малкото движение, направено, когато настѣпва нощта, но човѣкътъ е създаденъ да работи денемъ, а не да се движи въ мракъ.

LX.

Освенъ това и въ най-малката утешителна мисъл има нѣкаква сила, която никога не се намира въ най-хубавата меланхолична мисъл. Великата мисъл, дълбока и тжжна, прилича на сила, която освѣтлява зиждетѣ на своя затворъ, като унищожава крилата си въ мраковетѣ; докато пъкъ най-скромната мисъл на упование, на радостна преданность къмъ неизбѣжнитѣ закони, е вече дѣло, което търси опорна точка, за да полети най-после въ живота. Не е зле да признаваме понѣкога, че пространната и безкористна мисъл е отлично нѣщо, но действителността започва само отъ дѣлото. Собствено онова, което съставлява цѣлата ни сѣдба, сж тия наши мисли, които, тласкани отъ множество непълни, тъмни и почти неясни още мисли, сж имали сила или сж отстѣпили най-после на необходимостта да се превърнатъ въ факти, движения, чувства и обичаи. Това не значи, че трѣбва да пренебрегнемъ останалитѣ. Въ нашия действителенъ животъ мис-

литѣ ни приличатъ на войска, която обсажда нѣкакъвъ градъ. Когато градътъ бжде завзетъ, възможно е повечето отъ войницитѣ да не влѣзатъ въ оградитѣ му. Преди всичко ше се отстранятъ спомагателнитѣ войски, варваритѣ, съ една дума цѣлата оная безформена папачъ, която би могла много леко да се удне отъ грабежъ, пожарища и кръвъ. Сжшо така е вѣроятнo, шото две трети отъ войскитѣ да не взематъ никакво участие въ решителното сражение. Но твърде често е потрѣбно да имаме безполезни сили, защото, ясно е, градътъ не би се уплашилъ и не би никога отворилъ вратитѣ си, ако нѣмаше тая безбройна войска, разпрѣсната въ околнитѣ полета и ония отлично обучени борци подъ стениитѣ му. Сжщото нѣщо става и въ нашия нравственъ животъ. И мислитѣ, които не сж се обжднали, не сж били съвсемъ безполезни защото сж тласкали напредъ и подкрепяли другитѣ мисли, които еднички сж изпълнили до край своята длъжностъ. И затова нека имаме всѣкога на разположение, предъ гжститѣ редове на нашитѣ смжтни и мрачни мисли, друга група мисли по-интимни, по-човѣшки, по-прости и по-готови да влѣзатъ смѣло въ живота.

LXI.

Колкото и да искаме да се издигнемъ надъ действителния животъ съ твърде чистото желание за нематериално благо, то все пакъ хиляди намѣрения нѣматъ стойността на едно само движение; не затова, че намѣренията не значатъ нищо, но поради обстоятелството, че и най-малкото добро, смѣло и праведно действие изисква много хиляди добри намѣрения.

Ржкогадателитѣ твърдятъ, че цѣлиятъ ни животъ е записанъ на ржката ни, а онова, което тѣ наричатъ нашъ животъ, е известно число действия, които вписватъ въ плътта ни, предъ или следъ извършването имъ, неизлѣчими знаци. Нашитѣ мисли и намѣрения не оставатъ тамъ, така да се рече, никаква следа. Ако храня въ душата си въ течение на много дни разни планове за убийство, предателство, юначество или пожертвователностъ, то ржката ни нѣма да каже нищо затова; но ако случайно или по

погрѣшка убия при завоя на улицата нѣкого, когото съмъ взелъ за опасенъ ; или пъкъ ако, минавайки по сжщата улица, ми се случи единъ день да извадя отъ пламъцитѣ нѣкое новородено дете, то ржката ми презъ цѣлия мой животъ ще носи неизлѣчимия знакъ на убийството или любовта. Малко важи, дали ржкогадателитѣ се лъжатъ или не, обаче има велика морална истина въ това различие. Една мисль може да ме остави до смъртъта ми на сжщото мѣсто въ вселената, ала едно дѣло почти винаги ще ме накара да отида напредъ или назадъ въ иерархията на създаванията. Мисльта е самотна, блуждаеща и преходна сила, която се явява днесъ, а утре, може би, нѣма да я видя вече ; но действието предполага една постоянна войска отъ мисли и желания, която едвамъ следъ продължителни усилия е смогнала да завладѣе опорна точка въ действителността.

LXII.

Но ние се отдалечихме много отъ благородната Антигона и отъ вѣчния проблемъ за безплодната добродетель. Известно е, че сждбата, схващана въ обикновения смисль на тая дума, т. е. като пжтъ, който води къмъ смъртъта, не щади добродетельта. Като стигнемъ до тая бездна, която е като главенъ съсждъ, гдето моральтъ окончателно се чисти или размжтва, ние сме принудени да избираме, дали да оправдаемъ или да осждимъ сждбата. Повечето жертви на дълга могатъ да се сведатъ къмъ типа на Антигонината жертва. Кой отъ насъ не е виждалъ наоколо си много примѣри на наказанъ героизъмъ ? Единъ мой приятель, прострѣнъ на леглото, което той трѣбваше да напустне само за да го замѣни съ друго легло, отъ гдето не ставаме вече никога, ми показваше еднѣжъ, така да се рече, съ прѣстъ всички околни пжтища, презъ които го е превела сждбата, за да го накара да изпие въ нѣкакъвъ чуждъ градъ глътка отровна вода, която трѣбваше да му причини смъртъ. Нищо не е било по-очевидно отъ безбройнитѣ нишки, изплетени отъ сждбата около тоя животъ, та и най-незначителното събитие е било сѣкашъ снабдено съ неподобна предвидливостъ и злоба. А при все това

моятъ приятель е отишелъ тамъ, само за да изпълни една отъ тия длъжности, които едни мждрецитѣ, героитѣ или светцитѣ забелязватъ на хоризонта на съзнанието. Какво трѣбва да кажемъ? Нека помълчимъ още по тоя въпросъ; скоро ще се върнемъ къмъ него. Ако моятъ приятель бѣше останалъ живъ, той би отпжтувалъ на другия день въ другъ нѣкой градъ, гдето би го призовала нѣкоя друга длъжностъ, безъ да се пита дори, дали се отзовава на повика на нѣкакъвъ дългъ. Има сжщества, които слушатъ така всички заповѣди, пошепнати отъ сърдцето имъ. Тѣ ни най-малко не се грижатъ за несправедливостта на сждбата или за неблагоприятността на добродетельта; тѣ се занимаватъ само съ несправедливостта на хората и сѣкашъ си казватъ, че другитѣ несправедливости не ги докосватъ.

Истина ли е, че ние не трѣбва никога да се колебаемъ и че изпълняваме своята длъжностъ само тогава, когато не се съмнѣваме дори, че я изпълняваме? Необходимо ли е да се издигнемъ до една точка, отгдето дългътъ да не изглежда вече като изборъ на нашитѣ най-благородни чувства, а като мълчалива необходимостъ на цѣлата ни природа.

LXII.

Има хора, които най-напредъ чакатъ, изследватъ, обсаждатъ, измѣрватъ, па едва следъ това се решаватъ. И тѣ иматъ право. Какво важи че изпълнението на известенъ дългъ е резултатъ на инстинкта или на разума? Движенията на инстинкта, сжшо тѣй както движенията на детето, иматъ обикновено оная неопредѣлена, наивна, неочаквана красота, която най-много ни трогва, но нимѧ движенията на разумната добра воля не обладаватъ по-сериозна и по-крепка красота? За малко сърдца е предопредѣлено да бждатъ наивно дивни и би било погрѣшно да търсимъ въ тѣхъ всички закони на нашитѣ длъжности. Впрочемъ, обмислената добра воля, даже и когато тя нѣма вече иллюзии, забелязва множество по-малко съблазнителни длъжности, които инстинктътъ не вижда; а не се ли оценява морал-

ната стойност на едно човѣшко сжщество споредъ числото на длъжноститѣ, които то забелязва и намѣрява да изпълни?

Добре е повечето хора да следватъ, безъ да се запитватъ много внимателно (защото трѣбва дълго време да се запитваме, за да могатъ отговоритѣ на съзнанието да станатъ еднакви съ отговоритѣ на инстинкта); добре е повечето хора, очаквайки го, да следватъ инстинкта на жертвата въ дълга. По тоя начинъ тѣ следватъ съ затворени очи свѣтлината, която най-добритѣ отъ тѣхнитѣ невидими прадѣди носятъ предъ тѣхъ. Но най-после това не е идеалъ; и онзи, който дава най-малкото нѣщо въ полза на своя братъ, знаейки, какво дава и защо го дава, заема въ моралния животъ по-високо положение отъ онзи, който жертвува дори собствения си животъ, безъ да е хвърлилъ погледъ назадъ.

LXIV.

Свѣтътъ е пьлень съ слаби и благородни сжщества които си мислятъ, че последната дума на дълга се намира въ жертвуването. Свѣтътъ е пьлень съ красиви души, които като не знаятъ какво да правятъ, търсятъ да жертвуватъ живота си, и това се смѣта за върховна добродетель. Не, най-висшата добродетель се състои въ знанието, какво да правимъ, и въ научаването да избираме онова, за което можемъ да дадемъ живота си. Защото само временно е длъжностъ за всѣки отъ насъ онова, което наистина смѣтаме за своя длъжностъ. Първа наша длъжностъ е да освѣтлимъ понятието си за дълга.

Думата *дълга* съдържа често много повече погрѣшки и морална небрежностъ, отколкото добродетели. Клитемнестра посвещава цѣлия си животъ, за да отмъсти за смъртъта на Ифигения, а Орестъ пожертвува своя, за да отмъсти на Клитемнестра за смъртъта на Агамемнона. Но би било достатъчно да мине единъ мъдрецъ покрай тѣхъ и да каже: „прощавайте на своитѣ неприятели“ и тогава всички длъжности на отмъщението биха били изличени отъ човѣшкото съзнание. Впрочемъ, нѣкои мисли върху отрицанието, преданността и жертвуването изтошаватъ много по-дъл-

боко най-хубавитѣ морални сили на човѣчеството, отколкото дори голѣмитѣ пороци, па дори и престѣпления.

LXV.

Да, резигнацията е добра и потрѣбна предѣ общитѣ и неизбѣжни събития на живота, но навсѣде, гдето е възможна борбата, тя е само прикрито невежество, безсилне или ленность. Сжщото е и съ жертвуването, което много често не е нищо друго, освенъ изнемогналата ржка, която резигнацията още маха въ праздно пространство.

Хубаво е да знаемъ да се жертвуваме просто, когато жертвуването иде самѣ предѣ насъ и носи истинско щастие за другитѣ хора; но не е нито мждро, нито полезно да посветимъ цѣлия си животъ въ дирене на жертвоприношения и да смѣтаме това дирене за най-красива победа на духа върху тѣлото. (Нека кажемъ мимоходомъ, че обикновено отдаваме безкрайно голѣмо значение на победитѣ на духа върху тѣлото, докато тия мними победи сж най-често само пълни поражения на живота). Жертвата е, може би, цветето, което добродетельта откъсва първомъ, но тя не е трѣгнала на пжть съ единчката целъ да го откъсне. Голѣмо заблуждение е да се мисли, че красотата на душата се намира въ жаждата ѝ за жертвуване; нейната плодовита красота лежи въ съзнанието ѝ и въ възвишеността и силата на нейния животъ. Истина, има души, които чувствуватъ, че живѣятъ само тогава, когато се жертвуватъ; но истина е сжщо, че това сж души, които нѣматъ смѣлость и сила да дирятъ другъ мораленъ животъ. Въобще, много по-лесно е да се жертвуваме, т. е. да напустнемъ своя мораленъ животъ въ полза на нѣкой, който иска да го вземе, отколкото да изпълнимъ моралното си предопредѣление и да завършимъ до края задачата, за която ни е създаде природата.

Въобще, много по-леко е да умрешъ морално и дори физически за другитѣ, отколкото да се научишъ да живѣешъ за тѣхъ. Множество човѣшки сжщества убиватъ по тоя начинъ всѣка инициатива, всѣко лично сжществуване въ мисълта, че сж винаги готови да се жертвуватъ. Съзнанието, което не се издига надъ мисълта за жертва и

се смѣта въ хармония съ себе си, защото търси безпирно случай да даде това, което има, е съзнание, което е затворило очи и заспало въ подножието на планината. Хубаво е да даваме себе си и ние, впрочемъ, само като даваме себе си, започваме да се владѣемъ: но малко бихме дали, ако се приготвяме да дадемъ на своитѣ братя само желанието да се дадемъ. Прочее, преди да дадемъ, нека се опитаме да придобиемъ и нека не мислимъ, че като даваме, сме лишени отъ длъжността да придобиваме. Да чакаме часа на жертвата, като работимъ друго нѣщо; той непременно ще удари; но нека не губимъ време да го търсимъ безпирно върху циферблата на живота.

LXVI.

Има разлика между жертва и жертва и азъ тукъ не говоря за жертвуването на силнитѣ, които умѣятъ, като Антигона, да се отрекатъ отъ сами себе си, когато сждбата, взимайки облика на очевидно щастие на тѣхнитѣ братя, имъ заповѣдва да напустнатъ своето щастие и своя животъ. Азъ говоря тукъ за жертвуването на слабитѣ, за жертвуването, което съ детинско задоволство се превива около своята суетность, за жертвуването, което се задоволява да ни люлъе, като слѣпа кърмачка въ мзмършавелитѣ ржце на отричането и на безвъзмездното страдание. Нека чуемъ, що казва по тоя въпросъ единъ великъ съвремененъ мислителъ — Джонъ Ръскинъ: „Волята на Бога е да живѣемъ за щастieto и живота на нашитѣ братя, а не за тѣхното бедствие и смъртъ. Случва се, че нѣкое дете трѣбва да умре за родителитѣ си, но намѣрението на небето е да живѣе за тѣхъ. Не неговото жертвуване, а неговата сила, радостъ и жизнена крепкостъ ще обнови силата имъ, както стрелата въ ржката на гиганта. Сжщото нѣщо е въ всички други истински отношения. Хората си помагатъ съ своитѣ радости, а не съ своитѣ скърби. Тѣ не сж създадени да се убиватъ едни за други, а да се подкрепятъ взаимно. И между многото твърде хубави нѣща, които погрѣшното употрѣбление е направило лошия, не знамъ дали между най-сждбоноснитѣ не бихъ поставилъ известень духъ на несъзнателно и извънредно кротко

жертвуване. Някои души сж навикнали да намиратъ въ страданието като такава, известна добродетель и да възприематъ мъката и бедствието, като че тѣ сж тѣхниятъ неизбѣженъ дѣлъ, не схвашайки при това никакъ, че тѣхното поражение ще бжде не по-малко плачевно отъ това, че е по-сждбоносно за неприятелитѣ имъ, отколкото за тѣхъ самитѣ.

LXVII.

Казва ни се: „Обичайте бжижния си, като себе си!“ Но ако себе си обичате едностранчиво, детински и боязливо, то и любовта ви къмъ ближния ще бжде сжщо такава. Научете се, следователно, да обичате себе си съ любовь широка, здрава, мъдра и съвършена. Това не е тѣй леко, както се мисли. Егоизъмътъ на силната и съясенъ погледъ душа е много по-благотворенъ, отколкото преданността и самопожертвуването на слѣпата и слаба душа. Преди да живѣемъ за другитѣ, трѣбва да живѣемъ за насъ самитѣ, а преди да се отдадемъ, трѣбва да се придобиемъ. Бждете увѣрени, че завладѣването на една частица самосъзнание има, въ края на краищата, хиляди мъжти по-голѣмо значение, отколкото подаряването на цѣлото ви несъзнание.

Почти всички велики нѣща на тоя свѣтъ сж създадени отъ хора, които ни най-малко не сж мислили да се жертвуватъ. Платонъ не напуща своята мисль, за да слѣе сълзитѣ си съ сълвитѣ на ония, които плачатъ въ Атина; Нютонъ не захвърля изследванията си, за да търси предмети за състрадание и жалость; а особено Маркъ Аврелий (защото тукъ се касае за най-честата и най-опасна морална жертва) не угася свѣтлината на душата си, за да направи по-щатлива нисшата душа на Фостина. А онова, което е вѣрно за живота на Платона, на Нютона и Маркъ Аврелия, е сжщо така вѣрно за живота на всѣка душа. Защото всѣка душа има въ своя кръгъ сжщитѣ длѣжности спрямо себе си, както душата на най-великитѣ. Нека се убедимъ веднажъ за всѣкога, че главната длѣжностъ на нашата душа е да бжде по възможность по-съвършена, по-щастлива, по-независима и по-пространна. Тукъ не става въпросъ за

егоизъмъ или гордостъ. Защото човѣкъ става действително великодушень и истински скромень само тогава, когато владѣе едно ясно, сигурно и спокойно самочувствие. За тая цель той може да жертвува и самата страсть за жертвуване, защото последното не трѣбва да бжде сѣдство за облагородяване, а знакъ на благородство.

Нека умѣемъ, кога потрѣбва, да предложимъ на нещастнитѣ си братя нашето богатство, време, животъ; това е изключителень даръ на нѣколко изключителни часове, но мждрецътъ не е длъженъ да занемари своето щастие и всичко, що окръжава живота му, съ едничката цель да се приготви да премине съ повече или по-малко героизъмъ единъ-два изключителни часове. Въ морала преди всичко трѣбва да се привържемъ къмъ длъжноститѣ, които се представятъ всѣкидневно къмъ братскитѣ действия, които сж неизчерпаеми. Отъ това гледище, въ обикновения ходъ на живота единственото нѣщо, отъ което можемъ да дадемъ винаги нова часть на щастливитѣ или нещастни души на ония, които вървятъ край насъ по сжщитѣ пжтища, това е силата, довѣрието, спокойната независимостъ на нашата душа. Ето защо и най-скромниятъ човѣкъ е длъженъ да подхранва и увеличава душата си така, като да знае, че веднажъ ще трѣбва да бжде тя повикана да утешава или развеселява единъ Богъ. Когато е въпросъ да се приготви душата, трѣбва винаги да я приготвимъ за една божествена задача. Само въ тая областъ и при това условие се извършва истинскиятъ даръ на човѣка и се изпълва най-съвършеното жертвуване.

И когато удари часътъ му, върватъ ли, че това, което даде тогава Сократъ или Маркъ Аврелий, който е преживѣлъ хиляди живота, изследвалъ е хиляденъ пжтъ собствения си животъ, не ще струва хилядократно повече отъ онова, що може да даде онзи, който не е напредналъ нито крачка въ съзнанието си? И ако има Богъ, нима той мѣри жертвата само съ теглото на кръвта отъ нашето тѣло и нима нѣма никаква стойностъ кръвта на душата, т. е. нейната добродетель, нейното самочувствие, цѣлиятъ ѝ моралень животъ и цѣлата сила, която тя е събрала въ продължение на много години?

LXIX.

Не като се жертвува душата става по-голѣма; а като расте, тя губи отъ очи жертвуването както пѣтникътъ, който се качва нагоре, губи отъ очи цвѣтата по урвата. Жертвуването е добъръ знакъ на безпокойството, но не трѣбва да се подхранва безпокойството заради самото него. За душнитѣ, които се будятъ, всичко е жертвуване; но за душата, която е съумѣла да намери единъ животъ, въ който преданността, милоста и отричането не сж вече необходими корени, а невидими цвѣта, за тая душа малко нѣща носятъ още името жертвуване.

Наистина, много сжщества чувствуватъ нужда да разорятъ съвсемъ безполезно щастието, любовта, надеждата, която имъ принадлежи, за да се видятъ само въ свѣтлината на жертвения огънь. Би могло да се каже, че тѣ носятъ свѣтильникъ, чиято употреба имъ е неизвестна, та когато настѣпи нощъ и тѣ зажаднятъ за свѣтлина, разливатъ съдържанието му на чуждъ огънь.

Нека отбѣгваме да действуваме като онзи пазачъ на фаръ въ приказката, който раздавалъ на сиромаситѣ отъ съседнитѣ колиби маслото на голѣмитѣ фенери, опредѣлени да освѣтляватъ океана. Всѣка душа въ своя кржгъ е пазачъ на единъ много или малко потрѣбенъ фаръ. Най-скромната майка, която, въ своитѣ тѣсни майчински длѣжности, отива до тамъ, че скърби, поглѣща се, унищожавана се всецѣло, и тя раздава маслото си на беднитѣ; и нейнитѣ деца ще страдатъ презъ цѣлия си животъ отъ това, че душата на майка имъ не е била тѣй свѣтла, както би могла да бжде. Нематериалната сила, която свѣти въ нашето сърдце, трѣбва да свѣти преди всичко сама на себе си. Само така тя ще свѣти на другитѣ. Колкото и малкъкъ да е вашиятъ свѣтильникъ, никога не раздавайте маслото, което го поддържа, а само свѣтлината, която го овѣнчава!

LXX.

Известно е, че алтруизмътъ винаги остава притегателенъ центъръ на благороднитѣ души; но слабитѣ души се губятъ въ другитѣ хора, докато пѣкъ силнитѣ намиратъ себе си въ тѣхъ. Въ това лежи голѣмата разлика.

Онова, което важи повече отъ правилото : „обичайте ближния като себе си“, се състои въ туй : „обичайте себе си въ ближния“. Има доброта, която върви предъ известни сжщества, а има друга, която върви следъ нѣкои други. Има доброта, която изтощава, и доброта, която храни. Нека не забравяме, че въ отношението на душитъ не сж великодушни ония, които мислятъ, че винаги даватъ. Силната душа непрестанно получава дори отъ най-беднитѣ, а слабата непрестанно дава дори на най-богатитѣ; но има единъ начинъ на даване, който е само жажда, изгубила смѣлостъ, и ако единъ Богъ направи смѣтка, ще видимъ, може би, че при тоя начинъ на даване, като се взема, тогава се дава и, като се дава, едновременно се отнема. Често се случва, че една посрѣдствена душа започва да расте едва въ деня, когато срещне друга душа, която я изчерпва.

LXXI.

Защо да не признаемъ, че най-съвършенната ни длъжностъ не се състои въ това, да плачемъ съ всички, които плачатъ, да страдаме съ всички, които страдатъ и да даваме сърдцето си на всички проходящи, за да го терзаятъ или милватъ? Сълзитѣ, страданията, ранитѣ сж само тогава спасителни, когато необезсърдчаватъ нашия животъ. Нека никога не забравяме това : каквото и да бжде нашето призвание на земята, каквато и да бжде целта на нашитѣ усилия и надежди, резултатътъ на нашитѣ скърби и радости, то все пакъ ние сме преди всичко слѣпи пазители на живота. Ето единственото абсолютно известно нѣщо, ето единствената постаянна точка въ областта на човѣшкия моралъ. Животътъ ни е даденъ, ние не знаемъ защо, но очевидно не заради това, за да го отслабимъ или изгубимъ. Дори ние представляваме на тая планета една съвсемъ особена форма на живота — животъ на мисълта, животъ на чувствата; и ето защо всичко, способно да намали пламъка на мисълта, пламъка на чувствата е, вѣроятно, безирравствено. Прочее, нека се помжчимъ да подтикнемъ, да разхубавимъ, да разширимъ тоя пламъкъ; преди всичко нека увеличимъ нашата вѣра въ

величието, съ силата и предопредѣлението на човѣка. Истина е, че азъ бихъ могълъ да кажа сжщо така : и неговата дребнавостъ, неговата слабостъ и мизерия. Еднакво трогателно е да бждемъ величаво нещастни и величаво щастливи. Най-после малко важи, дали човѣкътъ или вселената ще будятъ нашето удивление, стига само да има нѣщо, което да ни се струва удивително, и да въздигаме нашето съзнание за безрайността. Звездата, що откриваме, дава повече свѣтлина на мислитѣ, на страститѣ, на смѣлостта на човѣка. Всичко хубаво, що виждаме наоколо си е е било вече хубаво въ сърдцето ни, а всичко дивно и велико, що намираме въ себе си, намираме го сжщевременно въ другитѣ. Ако душата ми, събуждайки се утромъ, се натъкне въ мислитѣ за любовта си, на една идея, която и приближава млако до нѣкой Богъ, който безъ съмнение, както казахме по-горе, не е нищо друго освенъ най-хубавото я желание, азъ ще видя сжщата тая идея малко по-късно въ бедняка, който минава подъ прозорцитѣ ми и ще го обикна още повече, за да го позная по-добре.

Нека не мислимъ, че е безполезно да любимъ така ; благодарение само на ония, които биха обичали по тоя начинъ все по-дълбоко и по-дълбоко, човѣкътъ би зналъ единъ день, какво ще трѣбва да прави. Истинскиятъ моралъ трѣбва да се роди отъ съзнателната и безкрайна любовъ. Великата любовъ къмъ хората е облагородяването имъ.

Но азъ не мога да ви облагородея, ако самъ не съмъ се облагородилъ по-рано, нито пъкъ мога да се удивлявамъ отъ васъ, ако не съмъ намѣрилъ по-рано въ себе си нѣщо, достойно за удивление. Направя ли нѣкое благородно действие, най-добрата награда, която това действие ще ми даде, е все по-естествената, все по-непобедимата увѣреностъ, че и вие можете да направите сжщото. Всѣка мисль, която увеличава сърдцето ми, ще увеличи сжщо въ мене и любовта и уважението ми къмъ човѣка. Колкото повече се издигамъ, ще се издигате и вие съ мене. Но ако азъ, за да мога да ви любя, отрѣжа крилетѣ на своята любовъ, тѣй като вашата още нѣма криле, то ще има два пжти повече сълзи и безполезни ридания въ дъното на долината, но любовта не ще направи нито крачка нагоре

къмъ планината. Нека любимъ винаги отъ най-високата точка, която можемъ да достигнемъ. Да не любимъ отъ милостъ, докато можемъ да любимъ отъ любовъ; да не опрощаваме отъ доброта, докато можемъ да опростимъ отъ справедливостъ; да не се учимъ да утешаваме, докато можемъ да се научимъ да почитаме. Ахъ, нека се стараемъ да подобряваме безъ спиръ качеството на любовта, която даваме на хората! Една чаша отъ тая любовъ, взета отъ върховетъ, струва стотини чаши отъ оная, която се черпи отъ застоялитъ резервоари на обикновеното милосърдие.

И ако онзи, когото вие не обичате вече по милостъ или просто затуй, че плаче, трѣбва до края да остане въ незнание, че го обичате въ тоя моментъ, за да го облагородите, като облагородявате сжщевременно и себе си, какво следва отъ това най-сетне? Вие сте направили това, което сте смѣтали за най-добро, макаръ че най доброто може да не бжде полезно. Не трѣбва ли винаги да действуваме въ нашия животъ така, като че ли тоя Богъ, къмъ когото се стреми най-възвишеното желание на сърдцето ни, ни наблюдава безспирно?

LXXII.

Но да се повърнемъ къмъ великитъ *заплетени* закони. Неотдавна въ една ужасна катастрофа*) сждбата прояви още веднъжъ и по-ясно отъ другъ пжтъ онава, което хората наричатъ нейна несправедливостъ, заслѣпение или безогледностъ. Тя сѣкашъ нарочно е казала тамъ единствената външна добродетель, която ни е оставилъ разумтъ, а именно любовта къмъ ближния. Вѣроятно е имало нѣколко несвършени праведници въ оградата, гдето се е спустнала тоя день сждбата. Изглежда дори сигурно, че се е намиралъ тамъ поне единъ истински и безкористенъ праведникъ. И това почти сигурно присѣствие на тоя праведникъ ни налага въ всичката му чистота единъ ужасенъ въпросъ, който не можемъ да не си зададемъ. Ако не бѣше тамъ, бихме могли да кажемъ, че не знаемъ, съ

*) Пожартъ на пазаря на милосърдието въ Парижъ (4 май 1897 година).

каква върховна справедливост е извършена една неправда, която ни се струва огромна. Бихме могли да си кажемъ, че онова, което се нарича тамъ *благодарителностъ*, е било, може би, само твърде смѣлото цвѣте на една постоянна неправда. Човѣкъ не може да се премира съ мисълта, че въ всичко, което е външно, той има да се бори и справя само съ голи факти и слѣпи сили: водата, огъня, въздуха, законитѣ на тежестта и други. Чувствуваме потрѣба да оправдаемъ случая, а когато го обвиняваме формално не е ли сжщо като да го оправдаваме въ миналото и бъдащото съ мжчителното удивление, което изпитваме, като узнаваме, че нѣкой добъръ човѣкъ е извършилъ лошо и низко деяние? Намъ е приятно да си създаваме нѣкакъвъ идеаленъ случай, по-справедливъ отъ насъ самитѣ, па когато той извърши нѣкъся очевидна неправда и нашето очудване премине, ние му връщаме въ дълбинитѣ на сърдцето си нашето довѣрие, казвайки си, че не знаемъ това, което той знае, и че е трѣбвало да се покори на закони, непроницаеми за насъ. Свѣтътъ би ни се струвалъ твърде черенъ, ако случаятъ не бѣше мораленъ. Да нѣмаше въ него справедливостъ или моралъ, който брани нашия моралъ, това би ни се струвало отрицание почти на всѣки моралъ и на всѣка справедливостъ. Ние не искаме вече низкиятъ и едностраничвъ моралъ на наказанията и наградитѣ, що ни предлагатъ политическитѣ религии, но забравяме, че ако въ случая лежеше най-малкото чувство на справедливостъ, възвишениятъ и безкористенъ моралъ, що блѣнуваме, не би билъ вече възможенъ. Ако не сме увѣрени, че случаятъ е абсолютно несправедливъ, ние не бихме имали никаква заслуга, ако бждемъ справедливи. Отхвърляме идеала на светцитѣ и сме убедени, че изпълнението на дълга съ надежда за нѣкаква награда — макаръ самото задоволство отъ изпълнена длъжностъ — трѣбва да има въ очитѣ на всѣкой мждъръ Богъ почти сжщата стойностъ, каквато има вършене на зло съ цель за облага.

Обачаме да си казваме, че ако Богъ е тъй възвишенъ, както най-възвишената идея, която е вложилъ въ душата на най-добритѣ отъ насъ, той би трѣбвало да отстрани всички ония хора, които сж искали да му угодятъ, т. е. ония, които не сж правили добро безъ огледъ къмъ

Бога (като да не сжществува той) и които не сж обичали добродетельта повече отъ самия Богъ. Но въ сжщностъ ние забелязваме, че и предъ най-малкото събитие едва излизаме отъ кръга на четивата за онзи *моралъ въ дѣла* отъ детинскитѣ години, моралъ, споредъ който всички престѣпления се наказватъ. Намъ биха били, напротивъ, потрѣбни „сбирки отъ наказуеми добродетели“. Тѣ биха указали по-голѣма полза за истинскитѣ души и биха подкрепяли още повече гордостъта и енергията на доброто. Нека не изпущаме отъ очи, че отъ самата тая неморалностъ на случая ще трѣбва да се роди единъ по-добъръ моралъ. Както навсѣкжде, тѣй и тука, колкото повече човѣкъ се чувствува изоставенъ, толкова повече той намира собствената си сила. Онова, което ни безпокои въ тия велики неправди, се състои въ отрицанието на единъ висшъ моралъ; но непосредствено отъ самото това отрицание се ражда единъ по-горенъ мораленъ законъ. Като се унищожи наказанието и наградата, поражда се необходимостта да се прави добро за самото добро. Никога да не съжаляваме, кога ни се струва, че известенъ мораленъ законъ изчезва, защото всѣкога се намира въ запасъ единъ още по-великъ.

Всичко, що приписваме на нравствеността на сждбата, отнемаме го отъ нашия най-чистъ мораленъ идеалъ. А, напротивъ, колкото повече сме убедени, че сждбата не е справедлива, толкозъ повече разширяваме и изчистваме предъ себе си полето на единъ по-добъръ моралъ. Да не мислимъ, че основитѣ на добродетельта ще рухнатъ, ако Богъ ни се стори несправедливъ. Въ сжщностъ, въ тая очевидна несправедливостъ на своя Богъ човѣшката добродетель ще намѣри най-после своитѣ непоколебими основи.

LXXIII.

Нека се отдадемъ на безразличието на природата спрямо човѣка. Това безразличие не ни се струва чудновато, защото не сме достатъчно мждри; а една отъ длѣжноститѣ на мждростта е да си даде, колкото се може по-точна и по-скромна смѣтка за мѣстото, що човѣшкото сжщество заема въ вселената.

Човѣшкото сжщество изглежда голѣмо въ своя кръгъ, тъй както и пчелата изглежда голѣма върху клетката на медната пита; но би било нелепо да се надѣваме, че въ полето ще се разцвѣти едно цвѣте повече, понеже нарицата на пчелитѣ е била хероична въ кошера си.

Нека не мислимъ, че ставаме по-малки, като увеличаваме вселената. Безразлично дали ние самитѣ или вселената ни се струва голѣма, то все пакъ чувството на безкрайността — кръвта на всѣка добродетель — ще се движи по сжщия начинъ въ душата ни.

А що представлява едно добродетелно действие, че толкова много очаква за извънредни награди? Не въ законитѣ на мировото притежение, а въ насъ самитѣ трѣбва да намѣримъ тия награди. Само онѣзи, които не знаятъ, що е добро, искатъ отплата за всѣко добро действие. Преди всичко да не забравяме, че всѣко добродетелно дѣло е винаги дѣло на щастие. То всѣкога е цвѣте на единъ дълъгъ вжтрешенъ щастливъ и задоволенъ животъ; то всѣкога предполага часове и дълги дни на почивка върху най-спокойнитѣ височини на душата ни. Ни една по-последна награда не струва толкова, колкото тихата награда, що я предхожда. Праведникътъ, който е починалъ въ злополуката, за която споменахъ по-рано, се случилъ тамъ затуй, че душата му е намѣрила въ доброто онази увѣреностъ и миръ, що никоя слава, никое щастие, никоя любовъ не биха могли да му дадатъ. Ако понѣкога предъ подобни сжщества се разтваряха пламъцитѣ, отстѣпваха водитѣ, а смъртта започваше да се колебае, то тогава какви биха били героитѣ и праведниците? Где ще бжде щастieto на една добродетель, която е само затова напълно щастлива, защото е благородна и чиста, а е благородна и чиста само защото не очаква никаква награда? Да правимъ добро като преследваме известна цель — въ това лежи човѣшка наслада; да правимъ добро и да неочакваме нищо — тукъ се крие божествена наслада. Въобще, знае се, защо се прави зло; но колкото по-малко точно се знае, защо се прави добро, толкова по-чисто е направеното добро. За да преценимъ единъ праведникъ, нека го попитаме защо е праведенъ: вѣроятно е, че ще бжде най-свършено праведенъ онзи, който ще ни отговори на тоя въпросъ най-

малко. Може би, колкото повече расте разсждъкътъ, толкова повече сѣкашъ намалява числото на мотивитѣ, които тласкатъ душата къмъ героизъмъ, но сжщевременно разсждъкътъ забелязва, че единствениятъ неговъ идеалъ лежи въ все по-тайния и безкористень героизъмъ.

Каквото и да бжде, обаче, онзи, който чувствува нужда да увеличи добродетельта си, като притуря къмъ нея удобрението на сждбата и свѣта, той нѣма още чувство на добродетель. Истински добре постжпваме само тогава, когато вършимъ добро за самото добро, безъ да очакваме нищо друго, освенъ все по-ясното съзнание на това, въ което се състои доброто. „Безъ никой другъ свидетель, освенъ собственото сърдце“ — казва Сенъ—Жустъ. Мисля, че Богъ вижда значителната разлика между душата на човѣка, убедень, че лжчитѣ на добродетелното действие сж безгранични, и душата на онзи, който си казва, че тия лжчи, може би, не сж създадени, за да излизатъ извънъ границата на сърдцето му. Всѣка истина, която претендира за голѣма — за да не бжде съмнителна, може въ даденъ моментъ да прави повече сила, но по-скромната и по-човѣчна истина проявява винаги по-трайна и по-сериозна сила. Трѣбва ли войникътъ да бжде убедень, че всѣки неговъ ударъ решава победата или да знае съ еднаква сигурна смѣлость всѣка дреболия въ сраженията и борбитѣ? Добриятъ човѣкъ чувствува съвестно угризение да лъже ближния си, но е твърде много склоненъ да възприеме мисълта, че е идеално дѣло да лъже самия себе.

Но нека се повърнемъ къмъ измамитѣ на праведника. Мисля, че най-добритѣ отъ насъ ще потърсятъ друго щастие, ако добродетельта бѣше полезна и че Богъ би имъ отнелъ най-главната подбуда за живота, ако ли възнаграждаваше често. Вѣроятно, нищо не е потрѣбно, нищо не е неотложно нужно и, ако душата не чувствуваше тая радостъ да върши добро, защото е добро, тя би намѣрила друга, още по-чиста радостъ; но, докато чака, за душата нѣма по-хубава радостъ отъ тая, която овладѣва, та затуй нека не туряме прѣстъ на нея безъ причина. Нека не докосваме много нещастията на добродетельта, за да не би да докоснемъ сжщевременно най-чистата сжщность на нейното щастие.

Хората, които се наслаждават истински на това щастие, биха се очудили, че сме искали да ги наградимъ сжщо тъй, както биха се очудили другитѣ, ако помислимъ да накажемъ нещастieto. Само онѣзи, които не живѣятъ въ правда, се оплакватъ винаги отъ нея.

LXXIV.

Права е индийската мъдростъ, като казва :

„Работи, както работятъ честолюбцитѣ. Почитай живота, както го почитатъ онѣзи, които жаднѣятъ за него. Бжди щастливъ, както сж щастливи онѣзи, които живѣятъ за щастieto отъ самия животъ“.

Въ това е наистина главното съдържание на човѣшката мъдростъ. Да работимъ тъй, като че ли всѣко наше действие ни носи необикновенъ и вѣченъ плодъ, а сжщевременно да знаемъ, колко малко и незначително е това праведно действие относно вселената. Да чувствуваме несъразмѣрността и да вървимъ при все това, като че тия размѣри сж по силитѣ на човѣка. Да не забравяме граматния кржгъ, що ни опасва, и да се движимъ все пакъ въ малкия съ такава увѣреностъ, сериозностъ, сигурностъ и задоволство, като че ли въ него се съдържа голѣмиятъ.

Потрѣбни ли ни сж илюзии, за да подкрепяме нашето желание за добро? Ако бѣше така, ако намъ бѣха потрѣбни тия илюзии, трѣбвало би да признаемъ, че това желание не е съобразно съ човѣшката природа. Неразумно е да си мислимъ, че сърдцето дълго вѣрва въ нѣща, въ които разумътъ не вѣрва вече. Но разумътъ, впрочемъ, може да вѣрва въ нѣща, които се намиратъ въ сърдцето. Той все повече и повече привиква да търси прибѣжище въ последното винаги, кога нощъ обгърне неговата областъ. Защото разумътъ относно сърдцето се намира въ положението на синъ, който вижда ясно, но е още много младъ, та се нуждае често отъ съветитѣ на своята усмихната слѣпа майка. Въ живота биватъ часове, когато моралната красота изглежда по-необходима отъ умствената. Биватъ часове, когато всички придобивки на духа трѣбва да се прелѣятъ въ величието на душата, ако не искатъ да погинатъ окаяно въ низината подобно на рѣка, която не е намѣрила морето.

LXXV.

Впрочемъ нека не преувеличаваме нищо, касателно мждростъта, па и самата мждростъ. Ако и външнитѣ сили да не се спиратъ предъ добрия човѣкъ, то все пакъ повечето вжтрешни сили му сж подчинени, а почти всички хорски щастия и нещастия произлизатъ отъ вжтрешни сили. Казахме на друго мѣсто, че мждрецътъ при преминаването си покрай хората, прекжсва съ хиляди драми. Съ самото си присжтствие той прекжсва наистина повечето драми, които се пораждатъ отъ заблуждението или злото. Той ги спира въ самия себе си и имъ пречи да се развиватъ наоколо му. Хората, които биха сторили съ хиляди лудости или злини, не ги извършватъ, ако срещнатъ сжщество, надарено съ проста и жива мждростъ, защото въ живота повечето характери сж повърхностни и тръгватъ въ следата на страданието или мира според случая. Около Жанъ—Жакъ Русо, напр., всичко стене и преда телствува, всичко е пълно съ хитрини и лоши мисли, всичко сѣкашъ бълнува, брѣтви; докато пъкъ около Жанъ Полъ всичко е честно и искрено, всичко е благородно и свѣтло, всичко отстжпва и люби. Онова, което владѣемъ въ себе владѣемъ го въ сжщото време въ всички, които се приближаатъ до насъ. Около справедливия човѣкъ се заражда великиятъ кржгъ на мира, предъ който стрелитѣ нв злото отвикватъ полека-лека да преминаватъ. Нравственитѣ страдания, които сполетяватъ праведника, не зависятъ вече отъ хората. Вѣрно е, че хорската злоба може да ни накара да плачемъ само въ ония области, гдето ние не сме изгубили още желанието си да докараме до плачъ враговетѣ си. Ако стрелитѣ на завистъта ни обливатъ още съ кръвъ, това е знакъ, че самитѣ ние бихме хвърлили подобни стрели; и ако измѣната изтръгва въ очитѣ ни сълзи, това показва, че ние все още имаме въ себе си способността да измамимъ. Душата може да се нарани само съ оржжията, които тя не е още хвърлила на великата клада на любовта.

LXXVI.

Колкото се касае до драмата на доброто, тя се играе на сцена, която остава таинствена, както за мждреца,

тъй и за другитѣ хора. Ние виждаме само разврѣзката, но не знаемъ въ каква сѣнка или свѣтлина се е приготвила тая разврѣзка. Праведникътъ може да направи предъ себе си само единъ обзалогъ, че сждбата му ще го завари въ благодетелното или справедливо действие на тази драма. Той ще бжде винаги изненаданъ само, както казватъ християнитѣ, въ състояние на милость, т. е. въ състояние на вжтрешно щастие. А това вече значи да се затворятъ вратата за злитѣ вжтрешни сждбини и повечето врата за вѣншнитѣ случаи.

Колкото повече се издига нашето понятие за дълга и щастieto, толкова повече се пречиства силата на нравственото страдание, а не е ли именно тя най-суровата и безпощадна сила на сждбата.

Нашето щастие зависи главно отъ вжтрешната ни свобода. Тая свобода расте, когато правимъ добро, и намалява, когато вършимъ зло. Не метафорически, а съвсемъ действително се освобождава Маркъ-Аврелий винаги, когато открие нова истина въ снизхождението, винаги, когато опрощава или мисли. А още по-малко метафорически е, че Макбетъ се сковава все повече и повече при всѣко свое злодеяние. И всичко, що е истинно за голѣмото престѣпление на царската сцена или за великата добродетель въ живота на героя, е сжщо така истинно за най-незначителнитѣ грѣшки и за всички непознати добродетели на обикновения животъ. Около насъ има Маркъ-Аврелевци и Макбетоци-деца, които не излизатъ отъ стаята си. Колкото и несъвършено да е нашето понятие за доброто, ние се отдаваме въ ржцетѣ на злитѣ вѣншни сили веднага, щомъ като го напустнемъ, макаръ за минута. Една обикновена лъжа спрямо мене самия, заровена въ тишината на сърдцето ми, може да нанесе надъ вжтрешната ми свобода такъвъ гибеленъ ударъ, какъвто измѣната на обществения площадъ. А щомъ като вжтрешната ми свобода е нарушена, сждбата ще се приближи до вѣншната, тъй както звѣрътъ се приближава лебнишкомъ до плячката, около която отдавна вече е лебнѣлъ.

LXXVII.

Има ли драма, въ която едно съвършенно красиво и мъдро сжщество да страда тъй дълбоко, както страда

едно зло сжщество? Изглежда сигурно, че на тоя свѣтъ злото влѣче следъ себе си наказание съ много по-голѣма неизбѣжностъ, отколкото добродетельта дочаква награда. Истина е, че престжплението обикновено само се наказва и то следъ най-голѣми викове, тогазъ когато добродетельта постига своята награда въ тишината, която е затворената градина на нейното щастие. Злото най-сетне докарва очевидни катастрофи, докато пъкъ добродетелното действие е само едно мълчаливо пожертвование предъ най-дълбокитѣ закони на човѣшкото битие. И затова, по всѣка вѣроятностъ, ни се струва, че възнитѣ на великата справедливостъ се наклонягъ по-драговошно къмъ страната на сѣнката, отколкото къмъ тая на свѣтлината. Но ако е възможно да сжществува „щастие въ престжплението“, сжществува ли по-често „нешастие въ добродетельта?“ Да отстранимъ преди всичко физическитѣ страдания, поне онѣзи, чийто изворъ е притаенъ въ най-тъмнитѣ лесове на случая. Отъ само себе следва, че е възможно, щото тълпа джелати да простратъ Спиноза върху мченическото легло и нищо не пречи най-лютитѣ болести да нападнатъ Антония Пия сжщо тѣй, както Регана или Гонерия. Това не е човѣшката, а животинската частъ на страданието. Да забележимъ, обаче, че мждростъта изпраща науката, най-младата отъ своитѣ сестри, да ограничава ежедневно въ областъта на сждбата — самия поясъ на физическото страдание. Но въпреки това въ тая областъ все пакъ ще остане единъ непристжпенъ жгълъ, гдето нещастие то ще владѣе. Винаги ще има жертви на нѣкаква непреодолима неправда и, макаръ и тя да ни разтжжава, поне ни учи да даваме на по-действителната, по-човѣшката, по-гордата мждростъ онова, което сме отнели на крайно мистичната.

Ние ставаме истински справедливи само отъ деня, въ който сме доведени до положението да търсимъ въ самитѣ насъ образа на справедливостъта. Впрочемъ, несправедливостъта на сждбата само връща човѣка на неговото мѣсто въ природата. Не е добре той да гледа безспирно наоколо си, подобно на дете, което търси още майка си. Да не вѣрваме, че отъ тѣзи илюзии ще се роди нравственото отчаяние. Всѣка истина, колкото и обезсърдчителна да изглежда тя, видоизмѣня смѣлостъта на онѣзи,

които съумяват да я възприематъ. Въ всѣки случай истината, макаръ и обезсърчителна отъ самото обстоятелство, че е истина, има винаги по-голъмо значение, отколкото най-хубавата лъжа, която ни ободрява. Но нѣма истини, които обезсърдчаватъ, а има само смѣлости, които не сж истински. Онова, което разколебава слабитѣ, подкрепя силнитѣ: „мисля — пишеше една жена — за онзи день на нашата любовь, когато презъ широкия прозорець, отворенъ къмъ морето, гледахме да се появяватъ на хоризонта множество бѣли лодки, които покорно идѣха да се приютятъ въ пристанището изподъ насъ. Ахъ, какъ възкръсва въ паметта ми тоя день! Спомняшъ ли си, че само една лодка бѣше съ почти черни платна и тя последна влѣзе въ пристанището? Спомняшъ ли си тоже, че бѣше време за зимнаване и че ни бѣше тежко, понеже като знакъ за отпътуване бѣхме опредѣлили пристигането на последната лодка? Въ тая мрачна ладия ние бихме намѣрили причина за нѣкаква меланхолия. Но, подобно на влюбени, които сж „възприели живота, ние признахме това само съ усмивка и още единъ пжтъ повече се опознахме“.

Да, така би трѣбвало да правимъ въ живота. Не е винаги лесно да се усмихваме при пристигането на тъмнитѣ ладии, но е възможно да се намѣри въ живота нѣщо, което да властвува надъ насъ, безъ да ни опечалява тѣй, както любовьта е владѣяла безъ да опечалява жената, която е говорила така. Колкото повече се разширятъ мисълта и сърдцето, толкова по-рѣдко тѣ говорятъ за несправедливостъ. Добре е да убеждаваме сами себе си, че въ тоя свѣтъ е всичко добре за насъ, защото ние сме плодове на тоя свѣтъ. Единъ законъ на всемира, който ни се струва жестокъ, трѣбва при все това да бжде по-съобразенъ на нашето сжщество, отколкото всички други, макаръ и по-добри закони, които бихме могли да измислимъ. Дошло е, може би, времето, когато човѣкътъ трѣбва да се научи да поставя нѣйде другаде, а не въ себе си, центъра на своята гордостъ и на своигѣ радости. Като отправяме очи, ние чувствуваме, че надъ насъ владѣе една все по-грамадна сила, но сжщевременно добива все по-интимната увѣреностъ, че сме частъ отъ тази сила и, че дори когато тя ни поразява, ние можемъ да ѝ се удивля-

ваме по сжщия начинъ, както детето Телемахъ се е удивлявало на силата на бацината си ржка.

Нека свикнемъ постепенно да разглеждаме несъзнанието на природата съ сжщото задоволено и нежно любопитство и удивление, каквито чувствуваме понѣкога, когато наблюдаваме непредвидливигѣ движения на собственото си несъзнание. Какво значи, че ние съ малкия свѣтилникъ на разума си преминаваме презъ онова, що се зове несъзнание на всемира, или презъ нашето собствено? Едното и другото еднакво интимно ни принадлежатъ. „Заедно съ съзнанието на нашата мощъ“, казва Гюйо, едно отъ най-голѣмитѣ преимущества за човѣка се състои въ това — да съзнава, понѣ като отдѣлна личностъ, своето безсилие. Отъ самото несъответствие между бекрайността, която ни убива, и онова нищожество, що представляваме ние, се поражда чувството на известно величие въ насъ: ние предпочитаме да бждемъ съкрушени отъ планината, отколкото отъ нѣкакво камъче; на война предпочитаме да паднемъ въ борба противъ хиляда, отколкото противъ единъ. Разсждьктъ, като ни показва тъй да се рече, неизмѣримостта на нашето безсилие, освобождава ни и отъ съжалението за нашия разгромъ.

Кой знае? Има часове, когато ни се струва, че онова, що ни поразява, ни е по-близко отъ това, що сме победили въ себе си. Нищо не мѣни тъй леко мѣстото си, както себелюбието, защото инстинктътъ ни учи, че нищо не ни принадлежи тъй малко, като него.

Самолюбието на дворянитѣ, които окржаватъ нѣкой твърде силенъ кралъ, търси въ всемогщието на краля едно по-блѣскаво прибѣжище, а унижението, което пада на главигѣ имъ отъ кралския тронъ, толкова по-малко убива гордостта имъ, колкото отъ по-високо пада Природата, като става по-малко равнодушна, не ни изглежда вече твърде грамадна. Нашето чувство за безрайността изисква всичката ѣ безкрайностъ, всичката ѣ равнодушностъ, за да може то свободно да се движи, а нѣщо въ душата ни ще предпочита винаги да поплаква понѣкога въ нѣкой безграниченъ свѣтъ, отколкото да тъне въ постоянно щастие срѣдъ нѣкой ограниченъ.

Ако сждбата бѣше неизмѣнно справедлива спрямо мждреца, тя би била несъмнено съвършено справедлива по силата на самия фактъ, че би била; но понеже тя е равнодушна, това е още по-добре и, може би, още по-величава; въ всѣки случай това възвръща важността на всемира, а я отнима отъ действията на нашата душа. Ние нищо не губимъ отъ това, защото никое величие, било въ природата или въ сърдцето, не е изгубено за мждрия. Защо тогава да се тревожимъ по тоя начинъ за безкрайността? Всичко въ нея, което може да принадлежи на едно сщество, ще принадлежи само на онзи, който му се удивлява.

LXXVIII.

Спомняте ли си за Балзаковия романъ, озаглавень *Пиерета* въ серията *Неженени*? Той не е едно отъ най-хубавитѣ съчинения на Балзака и азъ не отъ това гледище го споменавамъ. Въ него виждаме едно мило и невинно момиче, сираче отъ Бретонъ, което единъ лень злата му звезда изтрѣгва отъ ржцетѣ на дѣдо му и баба му, които го обожаватъ, и го хвърля въ нѣкакъвъ провинциаленъ градъ, въ тжжния домъ на вуйча му и леля му — г. Рогронъ и сестра му г-ца Силвия — търговци, които сж напустнали работата, мрачни и сухи граждани, глупаво суетни и свидливи, тревожни, намръщени и инстинктивно злобни — старъ ергень и стара мома.

Щомъ е пристигнала, започнало е мжченичеството на добродушната и мила Пиерета. Тукъ се заплитатъ страшни парични въпроси: спечелване на богатства, избѣгване на брака, задоволяване на егоистични желаня, отклонение на наследство и пр. Съседитѣ и приятелитѣ на Рогрона — спокойно присжтствуватъ на продължителното и бавно терзание на жертвата и тѣхниятъ инстинктъ се усмихва, естествено, на успѣха на по-силнитѣ. Всичко свършва най-после съ окаяната смъртъ на Пиерета, съ победата на Рогроновци, на отвратителния адвокатъ Вине и на всички онѣзи, които имъ помагаха.

Нищо вече не смушава щастието на убийцитѣ. Изглежда че и самата сждба ги благославя, и Балзакъ, увлѣченъ неволно отъ действителността на нѣщата,

свършва като че ли съжалително съ това изречение: Да признаемъ, че законътъ би билъ добро нѣщо за кражбитѣ въ обществото, ако не съществувахе Богъ“.

Не е необходимо да търсимъ въ романитѣ драми отъ този родъ. Тѣ ставатъ ежедневно въ много домове. Азъ заехъ този примѣръ отъ Балзака, защото въ него се съдържа най-ясно, всѣкидневната история за победата на неправдата. Нищо не е по нравствено отъ подобни примѣри и, може би, повечето моралисти грѣшатъ, като се опитватъ, споредъ силитѣ си, да извиняватъ неправдитѣ на сждбата и по този начинъ отслабватъ голѣмото поучително значение на тѣзи примѣри. Едни възлагатъ Богу грижата да възнагради невинността. Други ще ни кажатъ, че въ това произшествие не жертвата е която трѣбва да оплачемъ много. Последнитѣ иматъ, наистина, право и то отъ много гледища. Малката Пиерета, приследвана и нещастна, все пакъ познава щастие, неизвестно за нейнитѣ мъчителни. Тя си остава мила, нежна и приятна въ своитѣ сълзи, а това носи по-голѣмо щастие, отколкото да бждешъ коравосърдеченъ, себелюбивъ и омразенъ въ усмивкитѣ си. Печално е да любимъ, а да не бждемъ обичани. И какъ можемъ да сравнимъ безобразното задоволство, дребнавитѣ, низки и ограничени надежди на Рогроновци съ великата надежда на детето, което очаква въ душата си края на неправдата? Нищо не ни казва, че бледната Пиерета е по-интелигентна отъ своята срѣда, но онзи, който несправедливо страда, си създава въ бедитѣ хоризонтъ, който се простира надалеко и се допира въ нѣкои точки до насладитѣ на една висша душа, както земниятъ хоризонтъ — тогава дори, когато не сме на върха на планина — изглежда понѣкога, че се допира до небесното подножие. Извършената отъ насъ неправда ни довежда скоро до дребнави материални удоволствия и, колкото повече се наслаждаваме на тѣхъ, толкова повече завиждаме на жертвата си за способността ѝ да се наслаждава все повече и повече на всичко онова, което не можемъ да ѝ отнемемъ, което не можемъ да постигнемъ и което не стои въ непосредствена връзка съ материята. Неправедното дѣло отваря за жертвата нашироко онази сжщата врата, която мъчителтъ е затворилъ за своята

душа, и страдалецътъ тогава диша по-чистъ въздухъ, отколкото онзи който го измъчва. Стократно по-чисто и по-ясно е сърдцето на тѣзи, които сж приследвани, отъ сърдцето на тѣхнитѣ гонители. А нима цѣлото здраве на щастieto не зависи отъ известна свѣтлина, която имаме въ себе си? Човѣшкото ежщество, което причинява страдание, унищожавя въ себе си много повече щастие, отколкото може да унищожи въ оногова когото потиска.

Кой отъ насъ — ако стане въпросъ за изборъ — не ще да предпочете да е на мѣстото на Пиерета, отколкото на това на Рогроновци? Нашиятъ инстинктъ на щастие знае, че е невъзможно този, който морално е правъ, да не бжде по-щастливъ, отъ онзи, който е кривъ, па билъ той кривъ и отъ височинитѣ на престола. Нистина, Рогроновци, може би, не знаятъ своята несправедливостъ. Но това не значи нищо, защото и въ несъзнаването на зло то не се диша по-свободно, отколкото въ съзнаването му. Напротивъ: онзи, който съзнава, че върши зло, желае понѣкога да се изтръгне отъ своя затворъ; а другиятъ умира въ него, безъ дори мисленно да се е наслаждавалъ отъ всичко онова, което е извънъ зидоветѣ, що печално скриватъ отъ него истинското предопредѣление на човѣка.

LXXIX

Защо да търсимъ справедливостъ тамъ, гдето тя не може да бжде? Сжествува ли тя другаде, освенъ въ нашата душа? Езикътъ, съ който си служи тя, е сѣкашъ естествениятъ езикъ на човѣшкия духъ; но щомъ като последниятъ пожелае да пѣтува по всемира, той трѣбва да научи други думи. Нѣма мисль, съ която всемирътъ да се занимава тѣй малко, както съ тази за справедливостъта. Той е заетъ само съ равновесието, а онова, що зовемъ справедливостъ, е видоизмѣнение на законитѣ на равновесието, сжщо тѣй, както медътъ е видоизмѣнение на соковетѣ, които се намиратъ въ цвѣтията. Извънъ човѣка нѣма справедливостъ, но въ него никога не се извършва несправедливостъ. Тѣлото може да се наслаждава на зле избрани удоволствия, но душата не

познава други приятности, освенъ заслуженитѣ чрезъ добродетельта ѝ. Нашето вътрешно щастие се опредѣля отъ сѣдия, когото нищо не е въ състояние да подкупи; защото и самиятъ опитъ да се подкупи, би значило да се отнеме нѣщо отъ онова последно истинско щастие, което този сѣдия ще постави върху свѣтлото блюдо на везнитѣ. Необикновено сърдцераздирателно е да се потиска и измъчва едно беззащитно сѣщество, както сѣ правили Рогроновци, и възможно е да се помрачатъ нѣколкото години животъ, що свѣтовната сѣдба му е предопредѣлила на тази земя. Но би трѣбвало да се говори за неправда, само ако дѣлата на Рогроновци имъ донасяха нѣкакво вътрешно блаженство, миръ, въздигане на мисълта и привычката, подобни на онѣзи, които добродетельта, съзерцанието и любовта донасяха на Спиноза или пъкъ на Маркъ Аврелия. Може, наистина, да се чувствава известно умствено удовлетворение, като се върши зло. Но направеното зло неизбѣжно ограничава мисълта и я огражда въ лични и временни дѣла. Като направимъ нѣщо несправедливо, ние показваме, че не сме достигнали още щастieto, постижимо за човѣка. Въ края на краищата, въ самото зло дори злиятъ човѣкъ пакъ търси известенъ миръ, известенъ разцвѣтъ на своето сѣщество. Той може да се мисли щастливъ въ тоя разцвѣтъ, що постига въ злото ала би ли билъ щастливъ тамъ Маркъ Аврелий, който е позналъ другъ разцвѣтъ и другъ миръ? Ето дете, което още не е виждало море; завеждатъ го на брѣга на нѣкакво голѣмо езеро, то си мисли, че вижда море, плѣска радостно ржце и не пита повече; но дали поради това истинското море престава да сѣществува?

Има ли въ сѣчитѣ на онѣзи, които сѣ видѣли нѣщо повече, нѣкакво щастие, що не заслужава този, чието щастие зависи отъ хиляди малки победи, които завистьта, суетата, равнодушието трѣбва да му извоюватъ всѣкидневно? Нима желаете неговото съзнание за живота, вѣрата, която задоволява душата му, понятието за вселената, обусловено отъ неговитѣ грижи? А впрочемъ, нали всичко това образува малко или много широкото и дълбокото русло, гдето тече щастieto? Той, може би, вѣрва въ сѣщото, въ което вѣрва и мждрецътъ: че има или нѣма

Богъ; че всичко свършва въ тоя животъ или пъкъ се продължава въ другъ, че има само материя или пъкъ само духъ; но нима мислите, че всичко това той върва по сжщия начинъ? Щастието, което черпимъ отъ онова, що върваме, т. е. увѣреността въ живота, мирътъ и върата въ вжтрешното битие, не ленивата, а деятелната, изследвателна и синовна покорностъ на природнитѣ закони, това щастие нима не зависи повече отъ начина, по който се върва, отколкото отъ онова, което се върва?

Азъ мога да вървамъ по единъ набоженъ и безкраенъ начинъ, че нѣма Богъ, че моето появяване на свѣта нѣма цель извънъ себе си, че сжществуването на душата ми е потрѣбно за стопанството на този безпредѣленъ свѣтъ само толкова, колкото сж потрѣбни скоропреходнитѣ промѣни на цвѣтето; вие пъкъ можете да вървате дребнаво, че единъ единственъ и всемогщъ Богъ ви обича и покровителствува; но азъ ще бжда пощастливъ и по-спокоенъ отъ васъ, ако моята увѣреностъ е по-голѣма, по-сериозна и по-благородна отъ вашата върва, ако тя е изследвала душата ми по-дълбоко, ако е обгърнала по-широкъ хоризонтъ, ако е обичала повече нѣща. Богътъ, въ когото азъ не вървамъ, ще стане по-мошенъ и по-утешителенъ отъ онзи, въ когото вървате вие, ако моето съмнение се основава върху по-широки и по-чисти мисли и чувства, отколкото онѣзи, които събужда вашата увѣреностъ. Нека кажемъ още веднажъ: не е важно дали върваме или не върваме, а сж важни честността, обширността, безкористието и дълбочината на основанията, поради които върваме или не върваме.

LXXX

Тѣзи основания не се избиратъ, а се заслужаватъ като наградитѣ. Онѣзи, които сме избрали, сж случайно купени роби; тѣ сѣкашъ едвамъ живѣятъ, нищо не ги привлича и очакватъ само удобенъ случай да побѣгнатъ. На онѣзи, които сме заслужили, даватъ смѣлостъ на нашитѣ крачки подобно замислени и върни Антигони. Тѣзи основания не влизатъ току-тъй въ душата ни; трѣбва да сж живѣли тѣ дълго въ нея, трѣбва да сж прекарали

тамъ своето детинство, да сж се хранили съ всички наши мисли, съ всички наши действия и трѣбва да намѣрятъ тамъ хиляди спомени за животъ, прекаранъ въ искреностъ и любовъ. Колкото повече растатъ тѣзи основания, колкото повече се разширява кржгзорьтъ на душата ни, толкова повече расте кржгзорьтъ на щастието; защото пространството, заето отъ нашитѣ чувства и мисли, е едничкото мѣсто, въ което може да се движи нашето щастие. Нашето щастие не се нуждае никакъ отъ материално пространство, ала никога не му е достатъчно моралното пространство, което се отваря предъ него. Трѣбва винаги да се трудимъ да разширяваме последното, докато настѣпи моментътъ, когато нашето щастие не ще иска вече друга храна, освенъ самото пространство, което то въ своя възходъ открива. Значи човѣкъ започва да е щастливъ само въ истински човѣшката и неосвоима частъ на своето сжщество, а всички други щастия сж, въ сжщностъ, само още не съзнателни откъслечи отъ това щастие, което мисли, гледа и не забелязва вече граници нито въ себе си, нито въ онова, що го окржжава.

LXXXI

Въ злото това пространство всѣкидневно намалява, тѣй като по необходимостъ и нашитѣ мисли и чувства ставатъ въ него ограничени. Но човѣкътъ, който се издигналъ малко, не върши вече зло, което да се не ражда, въ края на краищата отъ нѣкаква ниска мисль или нѣкакво дребнаво чувство. Той не върши вече зло, защото мислитѣ му станали по-възвишени и по-чисти, а тѣ ще станатъ още по-чисти поради това, че той не може вече да прави зло. И тѣй, нашитѣ действия и нашитѣ мисли, като усвоятъ спокойното небе, гдето животътъ на душата ни може безметежно да се разширочава, ставатъ тѣй нераздѣлни, както и дветѣ крила на птицата; онова, което за птицата е само законъ на равновесието, тукъ става законъ на справедливостта.

Кой ще ни каже, дали мизерното задоволство, което злиятъ човѣкъ сѣкашъ намира понѣкога въ злото, може да се възприеме отъ душата преди да се присъедини къмъ него нѣкакво слабо и смѣтно желание, нѣкакво общание или далечна възможностъ за добрина или милосърдие?

Може би, престъжникътъ, който току що е завладѣлъ жертвата си, збелязва въ своята радостъ една не тѣй тъмна и безполезна страна само въ онзи часъ, когато мисли, че би могълъ да се смили и опрости жертвата си. Би могло да се каже, че злобата трѣбва понѣкога да заема по нѣкой лжчъ свѣтлина отъ добротата, за да може да озари своята победа. Възможно ли е за човѣка да се усмихва въ злобата, преди той да потърси своята усмивка въ любовта? Но тази усмивка ще бжде много кратка? И тукъ, както и другадѣ, нѣма вътрешна несправедливостъ. Може да се каже, че нѣма душа въ която стѣлбата на щастieto да не носи точно сжщитѣ белези, както стѣлбитѣ на справедливостта или милосърдието. Азъ смѣсвамъ тукъ тѣзи две думи, зицото милосърдието или любовта сж справедливостъ, която има да разчита още само на скжпоценни камъни. Човѣкътъ, който отива да бере своето щастие въ злото, доказва, по такъвъ начинъ, че не е щастливъ, като онзи, който го вижда да прави зло и го осжда. А между това, той има сжщата цель, каквато праведниятъ. Той дири щастие и нѣкакво спокойствие или увѣреностъ. Защо да го наказваме? Никой не се сърди на бедняка, който не обитава палатъ; той е доволно нещастенъ отъ самото това, че има едвамъ една колиба за жилище. Въ очитѣ на сжществото, което би видѣло и невидимото, душата и на най-несправедливия човѣкъ би имала достоинства, неопетненитѣ одежди и свещената деятелностъ на справедливостта. То — това сжщество — би видѣло, какъ тази душа сжщо тѣй грижливо, както душата на светеца, на героя и мислителя преценява мира, любовта, съзнанието за живота, усмивкитѣ на земята и небето, както и всичко онова, което ги унищожава, понижава или трови. Може

би, не грѣшимъ, като се занимаваме съ справедливостъта въ недрата на единъ свѣтъ, който никакъ не се занимава съ нея, сжщо тѣй, както пчелата не грѣши, като прави медъ срѣдъ свѣтъ, който самъ не произвежда такъвъ. . . Но ние грѣшимъ, като искаме нѣкаква външна справедливостъ, понеже подобна не сжществува. Онази, която се намира въ насъ, трѣбва да ни бжде достатъчна. Всичко се претегля и обсъжда безспирно въ нашето сжщество. Ние сждимъ сами себе си или, по-добре, нашето щастие ни сжди.

LXXXIII.

Нѣкой ще каже, може би, че и доброто има своитѣ несполуки и разочарования, както злото; но несполукитѣ и разочарованието на доброто, вмѣсто да помрачатъ и огорчатъ мисълта, тѣ я освѣтляватъ и успокояватъ. Едно добродетелно действие може да остане напраздно; но особно въ такъвъ случай то ни научава да изследваме дълбочината на душата и живота. То пада тамъ често като камъкъ, по-свѣтъль отъ нашитѣ мисли. Когато нѣкоя зла помисълъ на г-ца Рогронъ пропадне предъ невинността на Пиерета, то нейната душа става още по-гѣсна и низка; но когато нѣкоя доброта на Тиций бжде извършена спрямо нѣкой неблагодарникъ, тогава безполезността на опрощението, безполезността на любовта го научаватъ да издигне своя погледъ надъ опрощението и любовта. Не е добре да се затвори човѣкъ въ нѣщо, па било то и самото добро. Нека последното движение на добродетелта винаги да бжде движение на ангель, който полуотваря врата.

Би трѣбвало да благославяме тѣзи несполуки. Ако сждбата искаше, щото всѣкога, когато опрощаваме, нашиятъ неприятель да стане нашъ братъ, ние тогава бихме умрѣли безъ да знаемъ що освѣтлява въ насъ едно неблагодарно милосърдие, за което не се съжалява. Ние бихме умрѣли, безъ да ни се случи да измѣримъ силитѣ що окржжаватъ живота ни, съ помощта на най-голтмата сила, вложена въ душата ни. Безполезността на доброто действие, привидната безуспѣшность на една

възвишена или просто честна мисъл хвърля върху маса нѣща лжчѣ отъ съвсемъ друго естество, лжчѣ различенъ отъ онзи, кочто би хвърлила всичката полезность на доброто. Наистина, би било много радостно да се установи постоянното тържество на любовта; но още по-голѣма е радостта да се премине презъ тази сжщата илюзия и достигне до истината. „Човѣкътъ — е казалъ единъ мислителъ, когото смъртъта преждевременно ни отне — човѣкътъ често, въ течение на историческия развой, е поставялъ своето достоинство въ заблудитѣ, а истината му се струвала изпърво унижение на собствената му личность. Истината нѣма винаги значението на блѣна, но тя има това преимущество, че е истина. Въ областта на мисълта нѣма нищо по-нравствено отъ истината“.

И въ тая истина нѣма нищо горчиво, защото никоя истина не е горчива за мждреца. И той сжшо би могълъ да желае, щото добродетельта да може да премѣства планини и всѣко действие на любовта да укроти на вѣки душата на всички негови братя. Но днесъ той се учи да предпочита да не бжде това така. Той не прибира своята гордость заради нѣкакви задоволства. Не се смѣта по-добъръ отъ всемира, но — напротивъ — мисли, че е по-малко важенъ отъ него. Той не възпитава вече чувството на справедливостъ, шо намира въ душата си, заради духовнитѣ плодове, които то му носи, а отъ почитание къмъ всичко сжществуващо и къмъ неочакванитѣ цвѣтя, които то може да откърми въ разума му. Той не проклина неблагодарника, не проклина дори неблагодарността; той не си казва: „азъ съмъ по-добъръ отъ този „човѣкъ“ или „азъ нѣма да се отдамъ на този порокъ.“ Но неблагодарността ще го научи, че въ благоденнието има по-широки радости по-неегоистични и по-съобразни на общия животъ, отколкото онѣзи, които той би могълъ да очаква отъ неблагодарността. Той предпочита да се помжчи да разбере това, което е, отколкото да се сили да вѣрва онова, което желае. Той е живѣлъ дълго време като бедняка, когото внезапно сж отнели отъ колибата му въ нѣкакъвъ грамаденъ дворець.

Като се пробудиль, той тревожно започналъ да търси въ огромнитѣ дворцови зали злощастнитѣ спомени

отъ своята тѣсна колиба. Где, наистина, бѣше огнището, постелката, масата, стомничката и малкото дървено столче? Цѣль обхвазаятъ още въ трепетъ, той намира около себе си скромния свѣтилникъ на своитѣ нощни бдения, но свѣтлината на тоя свѣтилникъ не достига да озари високитѣ сводове; и едвамъ най-близкиятъ стълбъ сѣкашъ потрепва напремени въ немощнитѣ помахвания на малкитѣ крила на тази свѣтлина. Но постепенно очитѣ му привикватъ къмъ новото жилище Той преминава на длъжъ и ширъ по безкрайнитѣ зали и се наслаждава на всичко, що този свѣтилникъ не е озарилъ, радва му се съ сжщата дълбочина, съ каквато се радва на онова, що той е вече освѣтилъ. Изпърво нему се искали малко по-низки врати, по-тѣсни стълби и сводове, гдето погледътъ не се губи. Но колкото по-далеко отива, толкова по добре той разбира красотата и величието на онова, което не се съгласувало съ неговитѣ блѣнове. Той се почувствува щастливъ, като вижда, че не всичко се движи като въ неговата колиба, само около масата и леглото. Възрадва се, че палатътъ не е създаанъ по образеца на дребнитѣ и посрѣдствени привички на неговата сиромашия. Той съумява да се възхити на това, което било въ противоречие съ желанието му, и по този начинъ разширява своето схващане. Всичко сжществуващо утешава и подкрепя мждрия, защото мждросъта се състои само въ дирене и признаване на всичко, което сжществува.

LXXXIV

Тя допуща дори Рогроновци. Тя се интересува отъ самия животъ повече, отколкото отъ справедливостта или отъ добродетелта, на ако се случи нѣкоя велика, но твърде отвлѣчена добродетель въ съвмѣстность съ животъ, който не излиза извънъ тѣсни зидове, тя ще предпочете да обърне вниманието си къмъ този дребенъ животъ, а не къмъ великата, неподвижна, горда и самотна добродетель.

Преди всичко, тя не презира нищо; на този свѣтъ има само едно нѣщо, напълно достойно за презрение —

то е самото презрение. Мислящитѣ хора сж твърде често склонни да презиратѣ тѣзи, които преминаватѣ живота си, безѣ да мислятѣ. Мисълѣта има, наистина, голѣмо значение и ние трѣбва преди всичко да се стараемѣ да мислимѣ колкото се може повече и по-добре; но преувеличено е да се вѣрва, че малко повече или по-малко похватностѣ при манипулиране съ известенѣ брой общи идеи поставя окончателна преграда между два човѣка. Общо взето, често между най-великия мислителѣ и най-незначителниятѣ провинциаленѣ гражданинѣ разликата е само въ истината, която веднага намира своя изразѣ и онази, която никога не се изразява опредѣлено. Това е много, то е дълбокѣ ровѣ, но не и бездна. Колкото повече се издига мисълѣта, толкова повече ѣ се струва произволна и преходна границата между онова, което още не мисли и онова, което непрестанно мисли. Еснафинѣтъ е пълненѣ съ предразсѣдѣци, съ страсти, които изглеждатѣ смѣшни, съ ограничени, мизерни и често доста низки мисли; обаче поставете го до мѣдрецѣ въ най-главнитѣ обстоятелства на живота; поставете го предѣ страданието, предѣ смъртѣта, предѣ любовтѣта предѣ действителния героизмѣтъ, па не веднажѣ ще случи мѣдрецѣтъ да се обърне къмѣ своя скромненѣ другарѣ, като къмѣ пазителѣ на една сжщо тѣй човѣшка и сигурна истина като неговата.

Има часове, когато мѣдрецѣтъ признава суетата на своитѣ духовни сѣкровища, когато вижда, че нѣкои привички, нѣкои думи едвамѣ го отдѣлятѣ отѣ другитѣ хора и когато той започва да се съмнява въ стойността на на тѣзи слова. Това сж най-плодовититѣ часове на мѣдростѣта. Да мислимѣ, често значи да се лѣжемѣ, и мислителѣтъ, който блуждае, постоянно чувствува нужда, за да намѣри своя пжтъ, да се връща къмѣ мѣстото, гдето онѣзи, които още не мислятѣ, сж на сѣдали преданно около нѣкоя мълчалива, но необходима истина. Последнитѣ пазятѣ огнището на своето племе, а първитѣ носятѣ съ себе си главнитѣ и, когато тѣзи главни започнатѣ да гаснатѣ въ разрѣдения въздухѣ, разумно е да се приближатѣ до огнището; човѣкъ би помислилѣ, че това огнище не мѣни мѣстото си, когато въ сжщностѣ, то се движи

едновременно съ свѣтоветѣ и малкиятъ му пламъкъ отбелязва истинския часъ на човѣчеството. Знае се точно, какво неподвижната сила дължи на мислителя, но не се държи смѣтка за онова, което мислителтъ дължи на тази инертна сила. Свѣтътъ, въ който би имало само мислители, ще изгуби, може би, понятието за много най-необходими истини. Въ сжщностъ мислителтъ продължава да мисли право само тогава, когато никога не губи съприкосновение съ онѣзи, които не мислятъ.

Лесно е да се презира; по-малко лесно е да се разбира, но при все това, за истинскиятъ мждрець нѣма презиране, което рано или късно да не се превърне въ разбиране. Всѣка мисль, която съ презрение минава покрай великото и безмълвно множество; всѣка мисль, която на познае въ това множество съ хиляди заспали сестри, хиляди заспали братя, е често само пагубенъ и безплоденъ сънь. Добре е да си спомняме понѣкога, че въ духовната атмосфера, сжщо както и въ физическата, трѣбва, безъ всѣко съмнение, много повече азотъ, отколкото кислородъ, за да може да се диша въ нея.

LXXXV.

Разбирамъ, защо мислители като Балзака, сж обичали да описватъ дребни сжществуваня отъ този видъ. Нищо не е тѣй вѣчно сходно на себе си, както тѣзи дребни сжществуваня, ала, все пакъ, нищо не се мѣни отъ столѣтие до столѣтие по-дълбоко, отколкото атмосферата, която ги обръща. Едни и сжщи движения подъ различни небеса, и то небеса, които не биха изглеждали различни, ако движенията не си оставаха еднакви. Великото героично действие поглѣща нашия погледъ само по себе, но думитѣ и незначителнитѣ движения призоваватъ вниманието ни къмъ кржгозора, а свѣтлата точка на мждростъта не се ли намира винаги на този именно кржгозоръ? Ако гледаме на нѣщата съгласно съ чувствата и разума на естеството, обшата посредственостъ на тѣзи сжществуваня не ше бжде действително посрѣдствена единствено поради това, че е тѣй обща.

Впрочемъ, съвсемъ безполезно е да се настоява върху това: винаги можемъ да познаемъ една душа само до тази степенъ, до която сме познали своята, и нѣма сжщество, колкото и незначително да^н изглежда изпърво, което дане изплава отъ сѣнката толкова повече, колкото повече се намалява сѣнката, въ която се намираме ние. Не е необходимо да се увеличи онова, което се види, за да можемъ да го обикнемъ, а необходимо е да освѣтимъ онова, което не обичаме, така че нашиятъ пламъкъ да се издигне до височината на любовта. Нека поне единъ лжчъ излиза всѣкидневно отъ душата ни — ето всичко, което трѣбва да пожелаемъ. Този лжчъ ще огрѣе гдето и да било. Не сжществува предметъ, гледанъ или мисленъ отъ насъ, който да не съдържа въ себе си повече съкровища, отколкото нашиятъ погледъ и нашата мисль ще могатъ да освѣтлятъ; нѣма на този свѣтъ нищо, колкото и малко да е, което дане бжде много по-обширно отъ всичката свѣтлина, която душата може да му даде.

LXXXVI

Нимѧ самата сжщностъ на човѣшкитѣ сждбини, като отхвърлимъ множество дреболии, които отслабватъ нашето внимание, не се намира въ тѣзи обикновени сждбини? Велика нравствена борба на височинитѣ — това е твърде хубаво зрелище; внимателниятъ наблюдател дълго ще се удивлява на чудно нѣкакво дърво, израстнало върху пустинно плато; ала въ края на съзерцанието си той ще се върне въ гората, гдето дърветата не сж тѣй чудни, но пъкъ сж многобройни. Вѣроятнo грамадната гора е съставена само отъ дънери и неразвити клоне, но не е ли дълбока тя и не е ли на нейна страна правото, тѣй като е гора? Никoга последната дума не ще принадлежи на изключението и онова, което зовемъ възвишено, е само по-ясно и по-проницателно съзнание на онова, което е най-обикновено. Добре е често да гледаме тѣзи, които се борятъ по върховетѣ, но сжщо така е необходимо да не забравяме онѣзи, които сѣкашъ спятъ въ низината.

Виждайки какво се случва съ онѣзи, които спятъ така, виждайки, колко е трѣбвало да се боримъ съ себе си, за да можемъ да различаваме тѣхното щастие, по-ограничено отъ щастieto на онѣзи, които се борятъ на страна, може би, ще даваме на борбата по-малко важностъ, но за това пъкъ ще я обичаме още повече. Колкото повече наградата е мълчалива, толкова повече е желателна, не за това, че човѣкъ обича да се наслаждава, като нечестенъ придворенъ, скритомъ на благоволенията на щастieto, но затова че радоститѣ, които то ни дава по този начинъ, безъ да съобщава на другитѣ хора, сж може би единичкитѣ, които то не е отнело отъ частъта на нашитѣ братя. Тогава ние не гледаме вече последнитѣ съ целъ да кажемъ: „колко съмъ далече отъ тѣзи хора!“, а — напротивъ — да признаемъ простодушно: „колкото повече се издигамъ, толкова повече ми изглежда, че все по-малко се отдалечавамъ отъ моитѣ многобройни и скромни другари и азъ започвамъ да броя крачкитѣ си къмъ нѣкакъвъ неизвестенъ идеалъ споредъ крачкитѣ, които ме приближаватъ до онѣзи, които съмъ презиралъ въ невежеството и пустотата на първитѣ дни“.

LXXXVI

Въ сжщностъ, що е малъкъ животъ? Така ние зовемъ живота, който не се познава, онзи животъ, който се изчерпва на едно мѣсто между четири или петъ лица, животъ, чиито чувства, мисли, страсти и желаня сж насочени къмъ незначителни нѣща. Но за онзи, който го наблюдава, всѣки животъ става голѣмъ. Самъ по себе си никой животъ не е нито малъкъ, нито голѣмъ; той е малко или много голѣмъ въ зависимостъ отъ нашето наблюдение — ето въ какво е цѣлата работа; а животъ, който изглежда високъ и пространенъ за всички люде, то е онзи животъ, който е свикналъ да гледа на себе си съ широкъ погледъ. Ако никога не се наблюдавате, какъ живѣете, вие по необходимостъ ще живѣете тѣсногрѣдо, но онзи, който ви наблюдава отъ страни, ще намѣри дори въ тази тѣснота и посрѣдственостъ на кжтчето, гдето се движите, нѣкакъвъ хоризонтъ, нѣкаква по-здра-

ва опорна точка, отгдето неговата мисъл ще се издигне съ по-човѣшка и по-сигурна сила.

Бихме помислили на пръв погледъ, че на всжде около насъ има само сковани, затворени и еднообразни съществуванія и че животътъ на нѣкаква стара девойка, на нѣкакъвъ дребенъ чиновникъ съ ограничено образование или на нѣкакъвъ скжперникъ — робъ на своето злато — нѣма никаква свръзка съ нашата душа, съ едно трайно чувство, съ нѣкакъвъ вѣченъ интересъ, съ нѣкаква неизчерпаема човѣчностъ. Но нѣка нѣкой премине посрѣдъ тѣхъ съ отворенъ погледъ и напрегнатъ слухъ, напр., като Балзака, и чувството, родено въ бедния провинциаленъ салонъ, ще се разшири тѣй далеко, ще развълнува цѣлия човѣшки животъ така дълбоко и силно, като онази възвишена страсть, която въ историята на нѣкакъвъ великъ кралъ сияе отъ висинитѣ на неговия тронъ.

„Има такива малки бури, казва по този поводъ Балзакъ въ най-хубавата своя повесть за смиренитѣ — *Le curé de Tours* — има такива малки бури, които развиватъ въ душитѣ толкова страсти, колкото биха трѣбвали за ржководството на най-значителнитѣ обществени интереси. Не е ли погрѣшно да се мисли, че времето тече само за онѣзи сърдца, които се занимаватъ съ голѣми планове, способни да раздрусатъ живота и да го доведатъ въ кипежъ? Часоветѣ на абатъ Труберта течаха тѣй оживено и отлитаха пълни съ грижовни мисли, съ дълбоки надежди и разочарования, съ каквито биха били пълни мжчителнитѣ часове на славолюбеца, картоиграча и влюбения. Едничкъ Богъ знае, колко енергия ни струватъ победитѣ надъ хората, надъ нѣщата и надъ самитѣ насъ. Макаръ и да знаемъ винаги, кжде отиваме, ние все пакъ добре познаваме уморителността на пжтя. Па ако е позволено на повествователя да остави драмата, която разказва, и да поеме за мигъ ролята на критицитѣ, за да ви покани да хвърлите погледъ върху живота на тѣзи стари моми и на двамата абати, да потърсите причината на нещастieto, което ги е опорочило въ най-съкровенитѣ имъ дълбочини, тогава може би, ще ви стане ясно, че човѣку е потрѣбно да изпита известни

страсти, за да развие въ себе си качества, които ще предадатъ на живота му благородство, като разширятъ кръга на неговата деятелностъ и успокоятъ себелюбието, свойствено на всички същества“.

Право казва. Не трѣбва винаги да се обича свѣтлината за самата нея, а заради онова, което тя освѣтлява. Голѣмъ огънь на върха—това е отлично, но има малко хора по върховетѣ, а малкиятъ огънь срѣдъ множеството често ще извърши много по-полезна работа. Впрочемъ, въ дребнитѣ съществуванія великитѣ хора виждатъ по-добре своето съдържание и, само като гледаме тѣзи едностранчиви чувства, ние започваме да разширяваме своитѣ. Не за това че тѣзи тѣсни чувства ни изглеждатъ отвратителни, а за туй, че тѣ ни се струватъ все по-малко и по-малко въ хармония съ величието на идеята, що ни обладава. Позволено е да блѣнуваме за животъ по-добъръ отъ обикновения, но не е позволено, мисля, да градимъ този блѣнъ съ елементи, които не се намиратъ въ катадневния животъ. Казватъ, че е добре да се гледа по-горе отъ живота; но може би е още по-добре да привикнемъ душата си да гледа направо предъ себе и да не разчита на други върхове за своитѣ желанія и сънища, освенъ на онѣзи, които се очѣртаватъ ясно между облацитѣ, що озаряватъ кръгъзора.

LXXXVIII

Всичко това ни довежда до точката, която вече отдавна сме напустили. Ние се бѣхме спрѣли на външната сждба, но има други сълзи, освенъ онѣзи, що изтрѣгватъ отъ очитѣ ни външнитѣ страдания. Мждрецътъ, когото обичаме, трѣбва да живѣе срѣдъ човѣшкитѣ страсти, защото страститѣ на нашето сърдце сж единствената храна, съ която мждростѣта може да се храни дълго време безъ опасностъ. Нашитѣ страсти сж работницитѣ, които ни изпраща природата, за да ни помогнатъ да изградимъ палата на нашето съзнание, т. е. на нашето щастие; а онзи човѣкъ, който отблѣсне тѣзи работници и мисли, че ще може самъ да издигне всички камъни на живота, ше има винаги само една тѣсна, студена и гола изба, за да приюти въ нея своята душа.

Да бждемъ мждри, това не ще рече да нѣмаме страсти, а само да се научимъ да пречистимъ онѣзи, които имаме. Всичко зависи отъ положението, което сме заели на стълбата на днитѣ. За едного нравственитѣ слабости и неджгавости сж стжпала, по които се слиза, а за другиго — стжпала, по които се възкачва на горе. Възможно е мждрецътъ да върши много нѣща, що върши онзи, който не е мждръ; но страститѣ на последния го потапятъ още повече въ инстинкта, когато пъкъ тѣзи на мждреца винаги освѣтляватъ едно скрито кжтче на съзнанието му. Той, напр., не трѣбва да люби като лудъ, но ако люби като лудъ, той ще стане вѣроятно по-мждръ, отколкото ако бѣше любилъ само мждро. Въ неподвижността и празнотата преуспѣва не мждростята, а гордостята въ своята най-безполезна форма. Не е достатъчно да знаемъ само онова, което трѣбва да правимъ, или да предвиждаме съ сигурностъ, какво биха извършили героитѣ. Всичко туй може да се научи само въ нѣколко часа. Не е достатъчно да имаме намѣрение да живѣемъ благородно и да се оттеглимъ тогава въ своята килия, за да отгледаме тамъ това намѣрение. Мждростята, която ще добиете по този начинъ, не ще бжде вече способна да ржководи и разхубавява истински душата ви, както съветитѣ на другитѣ хора не сж въ състояние да я ржководятъ или разхубавяватъ. „Трѣбва да потърсимъ, казва индийската пословица, онова цвѣте, което цвѣти въ тишина следъ буря, а не преди“.

ЛХВХІХ.

Колкото повече искрено крачимъ по пжтекитѣ на живота, толкова повече започваме да вѣрваме въ истината, красотата и дълбочината на най-скромнитѣ и най-всѣкидневнитѣ закони на живота. Ние навикваме да имъ се очудваме тъкмо за това, че тѣ сж тѣи общи, тѣи еднолики и тѣи всѣкидневни. Все по-малко и по-малко търсимъ и очакваме необикновеното, защото скоро узнаваме, че най-необикновеното, въ необятното тихо и еднообразно движение на природата сж детинскитѣ желанія на нашето

невежество и суета. Ние не искаме вече отъ проходящитѣ часове странни и чудни събития, защото чуднитѣ събития се случватъ само на онѣзи, които нѣматъ още довѣрие въ себе си и въ живота. Не чакаме вече съ скръстени рѣце нѣкакво свѣрхчовѣшко действие, понеже чувствуваме себе си въ всички човѣшки дѣла. Като не очакваме вече любовта, приятелството и смъртта да ни се представятъ окичени съ въображаеми накити, окръжени съ чудни спътници и предсказания, ние ги посрѣщаме съ дѣлата имъ истинска простота и голота. Увѣряваме се най-после, че въ единъ доблестно и напълно възприетъ животъ можемъ да намѣримъ равнозначещето на героизма и на всичко онова, което слабитѣ, несъзнателнитѣ и тревожнитѣ смѣтатъ за възвишено и изключително. Ние не се мислимъ вече за единственитѣ и възлюблени чада на вселената, но затова пъкъ увеличаваме съзнанието си, усмивката и радостта си съ всичко онова, което губимъ въ своята гордостъ.

Като дойдемъ до този пунктъ, чудотворнитѣ прежеждия на света Тереза или на Жанъ дьо ла Кроа, екстаза на мистицитѣ, свѣрхестественитѣ случаи въ любовнитѣ легенди, звездата на Александра или Наполеона ни се струватъ детински илюзии въ сравнение съ добрата и здрава честиостъ на една човѣшка и искрена мждростъ, която не мисли да се издигне надъ хората, за да изпита онова, което тѣ не сж изпитали, но умѣе да намѣри въ туй, което тѣ изпитватъ винаги, онова, що ѝ е необходимо, за да разшири сърдцето на мисълта. Човѣкъ не става истински човѣкъ, като иска да бжде нѣщо по-друго отъ човѣка. Колко ли сж щества похабяватъ така своя животъ въ очакване на нѣкаква невѣроятна комета, не помисляйки никога да погледнатъ другитѣ звезди единствено за това, че тѣ сж виждани отъ всички и че сж многобройни! Жажда за необикновеното е често голѣмо зло за обикновенитѣ души. Напротивъ, трѣбвало би да си кажемъ, че колкото повече събитията ни изглеждатъ обикновени, общи и еднообразни, толкова повече ние започваме да различаваме и да обичаме дълбочинитѣ и радоститѣ на живота въ неговата съвокупность, толко-

ва повече ние започваме да различаваме и да обичаме дълбочинитѣ и радоститѣ на живота въ неговата съвокупностъ, толкова повече се приближаваме до спокойствието и истината на великата сила, що ни одухотворява. Нищо не е тъй обикновено като океана напримѣръ, защото той покрива две трети отъ земното кълбо, а при все това, нѣма нищо по-мощно отъ него. Въ всѣки човѣкъ нѣма ни една мисль, нито едно чувство, нито едно велико и хубаво дѣло, което не би могло да се намѣри въ простотата на най-обикновения животъ; а всичко, което не може да намѣри мѣсто въ тоя животъ, спада още къмъ лѣжитѣ на леността, невежеството или суетата.

XC

Значи ли то, че мъдрецътъ не трѣбва да очаква отъ живота нищо повече, отколкото другитѣ хора, че той трѣбва да обича посрѣдствеността, да се задоволява съ малкото, да ограничава своитѣ желаня и своето щастие — и всичко това отъ страхъ да не бжде щастливъ? Напротивъ, мъдрость, която съвсемъ леко се отрича отъ известна човѣшка надежда, е болезнена и хрома. Човѣкътъ има не едно законно желание, което може да мине и безъ одобрението на крайно строгия разумъ. И ако владѣемъ само такова щастие, което не изглежда извънредно въ очитѣ на онѣзи, що ни заобикалятъ, не трѣбва за туй да се смѣтаме нещастни. Колкото повече сме мъдри, толкова по-леко се убеждаваме, че сме щастливи. Добре е да се увѣримъ, че най-завидното въ човѣшкото щастие се състои въ неговитѣ най-прости часове. Мъдриятъ знае да оживи и да обикне мълчаливата сжщностъ на живота. Нѣма по-вѣрна радостъ отъ радостта, що лежи въ тази мълчалива сжщностъ, и съвсемъ не е необикновеното щастие, което ще има смѣлостта да спхтствува нашитѣ крачки до гроба.

Еднакво братски, както всички други дни, трѣбва да посрѣщаме и да пригрѣщаме деня, който иде и отминава, безъ при това да направи каквото и да било необикновено движение на радостъ или надежда. За да стигне до насъ, той е пропжтувалъ сжщитѣ пространства

и свѣтове, както и деньтъ, който ни е заварилъ на нѣкой тронъ или въ леглото на нѣкаква голѣма любовъ. Може би, той крие подъ своето мантия не тѣй блестящи, но затова пѣкъ по-скромно преданни часове. Седмичата, която минава, безъ да ни пошепнѣ нѣщо, съдържа сжщо толкова вѣчни часове, колкото и онази, която преминава съ оглушителни викове.

Въ сжщностъ, всичко, което сѣкашъ часътъ ни казва, казваме си го ние самитѣ. Часътъ е колебливъ и плахъ пжтникъ, който става веселъ или тъженъ споредъ усмивката или мрачния погледъ на хазаина, който го приема въ своя домъ. Не той трѣбва да ни донесе нашето щастие, а ние сме длѣжни да ошастливимъ часа, които е потърсилъ прибѣжище въ душата ни. Мждъръ е онзи, който има винаги нѣщо тихо да му каже на прага. Трѣбва да съберемъ въ себе си най-проститѣ условия за щастие. Ето защо, нека не пропускаме нито едно обстоятелство, способно да ни ошастливи. Да се постараемъ преди всичко да изпитаме щастieto въ този видъ, въ какъвто е и въ другитѣ хора, за да можемъ по-късно, познавайки условията му, да му противопоставимъ щастieto, споредъ нашитѣ собствени схващания. Съ щастieto е сжщото, както и съ любовта: трѣбва да сме любили дълбоко, за да знаемъ, какъ би трѣбвало да любимъ тогава, когато вече не любимъ. Хубаво е да бждемъ понѣкога щастливи видимо, за да се научимъ да бждемъ щастливи невидимо; и може би само за това е потрѣбно да се вслушваме въ часоветѣ, които говорятъ гласно въ своето опиянение, за да можемъ постепенно да научимъ езика на онѣзи, които винаги говорятъ само низко. Само тѣ сж многобройни, неизчерпаеми, неспособни за предателство или бѣгство по силата на своята многочисленостъ, та затова мждрецътъ би трѣбвало да разчита само на тѣхъ. Да бждемъ щастливи, това значи да се упражнимъ да виждаме скритата усмивка и тайнственитѣ накити на безбройнитѣ и безименни часове, — накити, които се намиратъ само въ насъ.

Но нищо не би било по-отвратително за мъдростта, върху която говоримъ тукъ, както низкото благоразумие; и затуй много по-добре би било да се движимъ безполезно около нѣкакво какво да е щастие, отколкото да очакваме, заснапи край огнището, идеалното щастие, което никога нѣма да дойде. На покрива на онзи, който не излива отъ къщата си, се спущатъ обикновено радости, които никой не е желалъ. И затова ние не наричаме мъдъръ оногова, който напр., въ областта на чувствата не се издига безкрайно много надъ това, що разумътъ му позволява или опитътъ го съветва да очаква. Сжшо така не зовемъ мъдъръ нито приятеля, който не се отдава на своя приятелъ, понеже предвижда края на приятелството, както влюбения, който не се предава напълно на любовта си, да не би тя да го унищожи.

Тукъ трѣбва да споменемъ, че двадесетъ несчастни случаи могатъ да отнематъ отъ нашето щастие само тлѣнитѣ части на неговата енергия, и можемъ да признаемъ че цѣлата мъдростъ въ сжщностъ не е нищо друго, освенъ единъ видъ пречистена енергия на щастие-то. Да бждемъ мъдри — това преди всичко значи да се научимъ да сме щастливи и сжщевременно да отдаваме все по-малко и по-малко значение на щастие-то само по себе си. Главното е човѣкъ по възможность да живѣе по-дълго и по-щастливо: защото онѣзи, които отъ само себе си излизатъ презъ вратата на щастие-то, сж хилядократно по-свободни отколкото тѣзи, що излизатъ презъ вратата на скръбта. Радостта на мъдреца озарява едновременно неговото сърдце и душа, когато пъкъ скръбта твърде често озарява само сърдцето му. Човѣкъ, който не е бивалъ щастливъ, прилича донѣкжде на пжтникъ, който винаги е пжтувалъ само ношемъ.

А освѣнъ туй, въ щастие-то намираме нѣкаква по-дълбока и по-благородна, по-чиста и много по-широка смиреность, отколкото онази въ несчастие-то. Има смиреность, която трѣбва да се постави въ числото на паразитнитѣ добродетели, въ числото на безплодното отричане, срамежливостта, своеволното целомъдрие, слѣпото

отказване, неясната послушност, духа на разкаянието и много други, които отбиха тъй отдавна въ полза на всѣ-какво пресѣхнало езеро, около което още блуждаятъ всичкитѣ ни спомени, животѣ води на човѣшката нравственостъ. Азъ тукъ не говоря за низката смиреностъ, която много често е само смѣтка или, по-добре казано, нѣкаква свенливостъ на гордостѣта и единъ видъ лихварски заемъ, който днешната суетностъ дава на утрешната. Понѣкога, обаче, и самиятъ мждрецъ си мисли, че е полезно да се понижава малко въ собственитѣ си очи и да не признава своитѣ заслуги, които често има право да си припише, като се сравнява съ другитѣ хора. Подобна смиреностъ, макаръ и искрена, отнема на нашата вжтрешна честностъ, която винаги трѣбва да почитаме повече отъ всичко друго, онова, що би могла тя да прибави къмъ сладостѣта на нашето положение въ живота. Въ всѣки случай тя издава известна боязнь на съзнанието, а съзнанието на мждреца не трѣбва да познава никакъвъ страхъ, никаква боязнь.

Обаче наредъ съ тази свършено лична смиреностъ съществува още и нѣкаква обща, нѣкаква възвишена и твърда смиреностъ, която се храни съ всичко онова, което научи духътъ, душата и сърцето ни. Смиреностъ, която ни показва точно онова, което човѣкъ може да очаква и да мечтае; смиреностъ, която намалява онова, що виждаме, само за да може да го направи колкото се може по-голѣмо; смиреностъ, която ни учи, че значението на човѣка не се намира въ това, което е той, но въ онова, което той може да забележи, въ онова, което той се стреми да признае и разбере. Наистина и скръбѣта ни открива областѣта на тази смиреностъ, обаче тя върши туй, само за да ни отведе, колкото се може по-направо, до нѣкаква врата на надеждата, предъ чийто прагъ ще изгубимъ много дни; напротивъ пъкъ щастieto, като нѣма какво да прави въ продължение на нѣколко часа, ни дава възможностъ да пропжтуваме мълчаливо най-недостѣпнитѣ пжтеки. Когато мждрецътъ е щастливъ, колкото се може повече, тогава именно той става възможно по-малко вискателенъ и гордъ. Когато пъкъ знае, че най-после обладава всичко, що човѣкъ може да обладава, той започва да разбира,

че цѣлото значение на оное, що обладава, лежи само въ начина, по който той разглежда нѣщата, що човѣкъ никога не би могълъ да владѣе. Така, само въ недрата на едно продължително щастие може да се добие свободенъ възгледъ за живота. Не трѣбва да бждемъ щастливи, само за да бждемъ, но за да се научимъ да виждаме ясно онова, което би крило вѣчно за насъ напразното и извънредно пасивно очакване на щастieto.

ХСII

Но да оставимъ този въпросъ и да разгледаме това, което казахме преди малко. Въ царството на нашето сърдце, което почти за всички хора е царство, гдето се събира самата сжщностъ на живота, нѣма безполезни спестявания. Предпочитателно би било да се не върши въ тази областъ нищо, отколкото да се върши наполовина и винаги се сигурно губи онова, което човѣкъ не се осмѣлилъ да жертвува. Страстѣта ни отнима истински само онова, което сме мислили да ѝ отнемемъ, и винаги сме ошетени само откъмъ тази страна, която сме вѣрвали, че сме запазили само за себе си. Впрочемъ, въ душата ни има известни тѣй дълбоки скривалища, че сама любовѣта се осмѣлява да слѣзе въ тѣхъ, и пакъ тя е единствената, която ни носи оттамъ никога непредвидени скжпоценности, чийто блясъкъ забелязваме за краткъ мигъ само тогава, когато ржцетѣ ѝ се отварятъ, за да ѝ предложатъ на възлюбленитѣ ржце. Наистина, би могло да се каже, че нашитѣ ржце, като се отварятъ за даръ, разирѣската понѣкога нѣкаква особена свѣтлина, която прониква и презъ непроницаемитѣ тѣла — нѣщо, което не правятъ тайнственитѣ лжчи, които току-що открихме.

ХСIII.

Защо да скърбимъ дълго за своитѣ заблуждения или загуби? Каквото и да се случи, все пакъ въ последнитѣ минути на най-тжжния часъ, въ края на седмицата, въ края на годината, винаги ще дойде мигъ на усмивка за честния човѣкъ, щомъ той се възвърне къмъ себе си. Постепенно той се научава да скърби безъ сълзи. Той е

баща на семейство, който надвечеръ, следъ привършване на работа, се връща въ къщи. Възможно е децата му да плачатъ, да играятъ на опустошителни и опасни игри, да сж разхвърлили покъщинната, строшили чашата, свалили лампата — нима за всичко туй ще се отчая? Разбира се, отъ гледището на теоритическия моралъ, би било по-добре да сж били мирни, да сж учили да четатъ и да пишатъ, но кой разуменъ баща, и посрѣдъ най-лютитѣ укори, би могълъ да се въздържи и да се не усмихне, обръщайки глава! Той не тжжи поради тѣзи малко луди проявления на живота. Нищо още не е изгубено, докато той може да се възвръща и докато носи въ себе си ключа на домопритежателъ. Благодеянията на това възвръщане въ себе не лежатъ толкова въ изследване на онова, което нашата душа, нашиятъ духъ, нашето сърдце сж предприели или извършили въ нашето отсъствие, колкото въ самото това възвръщане. И макаръ часоветѣ да сж преминали, безъ да разпашатъ на нашия прагъ своитѣ тайнствени пояси, макаръ залитѣ да сж праздни, както въ деня на заминаването, макаръ никой отъ онѣзи, които трѣбваше да работятъ, да не е помръдналъ ржа, все пакъ звукътъ отъ стжпкитѣ на връщането ни показва въ всѣки случай нѣщо върху пространността, очакването и вѣрността на жилището.

XCIV

Нѣма незначителни дни, освенъ въ насъ самитѣ, но винаги ще има мѣсто за най-възвишената сждба и въ най-незначителнитѣ дни, защото такава сждба се развива много по-пълно въ насъ, отколкото върху повърхността на цѣла Европа. Почвата на една сждба не е пространството на нѣкакво царство, а това на душата. Истинската ни сждба лежи въ нашето схващане на живота, въ равновесието, установено между неразрешимитѣ въпроси на небето и несигурнитѣ отговори на нашата душа. Колкото повече се разширяватъ тѣзи въпроси, толкова повече тѣ ставатъ спокойни, и всичко, каквото се случи на мждреца, увеличава тѣзи въпроси и успокоява отговоритѣ.

Не говорете за сждба, ако нѣкое събитие ви развесели или наскърби, безъ при това да измѣни нѣщо въ начина, по който схващате мирозданието. Единственото нѣщо, което ни остава следъ като преминатъ любовта, славата, всички премеждия, всички човѣшки страсти, е едно все по-дълбоко чувство за безкрайността, и, ако то не остане, не остава нищо.

Казвамъ чувство, а не само съвокупность отъ мисли, защото мислитѣ тукъ сж само безбройни стълби, които ни водятъ постепенно къмъ чувството, за което говоря. Нѣма още никакво щастие въ самото щастие, ако то не ни помогне да мислимъ за нѣщо друго, ако то не ни помогне да схванемъ по нонѣкъвъ начинъ тайнствената радостъ, която чувствува вселената отъ собственото си съществуване.

Когато мъдрецътъ достигне известна височина всѣко събитие ще го успокоява, защото събитието, което го опечалява отначало, въ края на краищата ще прибави, както другитѣ, своята тежестъ къмъ великото чувство на живота. Много тежко е да се отнеме задоволството на онзи, който се е научилъ да промѣни всѣко нѣщо въ предметъ на безкористно удивление; тежко е да му се отнеме задоволството, безъ да се породи отъ самата помисълъ, че може да се мине безъ това задоволство, една още по-възвишена мисълъ, която го обвива въ нѣкаква покровителствена свѣтлина

Хубава е онази сждба, въ която нито едно щастливо или нещастно премеждие не е минало, безъ да ни е дало поводъ да размишляваме, да разширяваме кръга, въ който се движи душата ни и да увеличаваме нашата привързаностъ къмъ живота. Можемъ, прочее, да кажемъ, че нашата сждба се намира повече въ начина, по който ще гледаме нѣкоя вечеръ небето и равнодушнитѣ звезди, хврата около насъ, жената, която ни люби, и хиляди други мисли, що ни изпълватъ, отколкото въ случая, който ни отнима любовта, приготвя ни тържествено влизане или ни издига на нѣкой тронъ

XCV.

Веднѣжъ нѣкой е казалъ на жената, която му се струвала най-дивната, най-надарената съ разнообразни дарби, включително младостъ и физическа красота: „Какво ще правите? Кого можете да любите? Азъ не виждамъ изходъ; нѣма сждба, която би била на висотата на душа, като вашата“. Що е знаялъ той? Не сждбата, а душата да бжде висока. Сигурно той, по обичая на всички хора, е мислилъ за тронъ, за победи, за чудновати авантюри. Но онзи, за когото тѣзи пѣща представляватъ сждбата на човѣшкото сжщество, нѣма ни най-малко понятие за сждбата. А преди всичко защо да презираме днешния день? Да презираме днешния день, значи, че не сме разбрали вчерашния. Да омаловажаваме днешния день, ще рече да се обявимъ за чужденци, а какво мислите да правите на този свѣтъ, ако минавате презъ него като чужденци? Днешниятъ день има предъ вчерашния, който е отминалъ вече, това преимущество, че сжществува и че е създаденъ за насъ. Той, какъвто и да бжде, знае много повече отъ вчерашния день и е, следователно, по-широкъ и по-хубавъ.

Мислите ли, че жената, за която говоря, би имала по-хубавъ животъ въ Венеция, Флоренция или Римъ? Тя би присѣтствувала тамъ на блестящи празненства и нейната красота би се движила срѣдъ дивни пейзажи. Видѣла би до краката си, може би, князе, крале и множество боляри и би могла, вѣроятно, съ една своя усмивка, да увеличи щастието на нѣкой великъ народъ, да услади или облагороди мисльта на една епоха. Днесъ, може би, цѣлиятъ ѝ животъ преминава между четире петъ души, които познаватъ нейната душа и я обичатъ. Възможно е да не излиза дори отъ къщи, и нейниятъ животъ, нейната душа и сила да не оставятъ никаква ясна и постоянна следа между хората. Възможно е всичката ѝ красота, всичката ѝ сила и нравствена енергия да останатъ заровени само въ нея и въ сърцата на нѣколцина отъ онѣзи, които ѝ сж близки. Възможно е тоже и душата ѝ да намѣри нѣкакъвъ изходъ. Въ наши дни голѣмитѣ врати, които даватъ достъпъ на полезния и знаменитъ животъ,

не се въртятъ вече на своитѣ опорни желѣза съ нѣкогашия трѣсъкъ. Може би, тѣзи врати не сж тѣй монументални, но тѣхниятъ брой е по-голѣмъ и тѣ водятъ къмъ по-тихи пжтеки, които отиватъ по-далече.

Но, допушайки дори, че всичко е останало въ сѣнка, би ли тя пропустнала своята сждба, заради туй, че нито единъ лжчъ не е преминалъ прага на нейното жилище? Не може ли нѣкоя сждба да бжде хубава и съвършена въ самата себе си? Нимѧ една истински силна душа, която поглежда назадъ, ще се спре на триумфитѣ, чийто предметъ е била, ако тѣ не сж я подтикнали на размишление за живота, ако не сж увеличили въ нея благородната смиреностъ на човѣшкия животъ, ако не сж я накарали да обича още повече мълчанието и размишлението, въ които само въ продължение на нѣколко часа се събиратъ плодоветѣ, узрѣли въ топлината на страститѣ, що славата, любовта и ентузиазъмътъ сж докарали до кипежъ? Следъ всички тѣзи тържества и героични действия, благотворни или хармонични, какво друго остава за тази душа, освенъ нѣколко мисли, нѣколко спомени, съ една дума, нѣкакво увеличение на съзнанието и нѣкакво успокоено и по-широко чувство, защото е трѣбвало да се разшири на много нѣща, които засѣгатъ положението на човѣка върху земята? И въ момента, когато блестящитѣ одежди на любовта, на силата или на славата паднатъ отъ насъ предъ часа на почивката — а не удря ли този часъ всѣка вечеръ и всѣки пжтъ когато сме сами? — Какво ще отнесемъ съ себе въ усамотението, гдето щастието на цѣлния ни животъ се измѣрва съ теглилитѣ на мисълта, съ теглилитѣ на придобитото увѣренне и съ тѣзи на съзнанието? Лежи ли нашата истинска сждба въ това, което става около насъ, или въ онова, което се намира въ душата ни? „Колкото и силни да сж лжчитѣ на славата или на властта, на които нѣкой човѣкъ се наслаждава — казва единъ мислителъ — неговата душа скоро ще оцени чувствата, предизвикани отъ цѣлата му външна деятелностъ и той бърже ще забележи своето истинско нищожество, не намирайки никакви промѣни, нищо ново и по-велико въ упражнението на своитѣ физически способности. Царетѣ, макаръ и да владѣятъ цѣлата земя, сж

осждени, както другитѣ хора, да живѣятъ въ единъ малъкъ кръгъ, на чиято закони сж подчинени, и тѣхното щастие зависи отъ личнитѣ имъ впечатления, които тѣ сж изпитали“.

Онѣзи, които тѣ сж изпитали и за които си спомнятъ, прибавяме ние, защото тѣзи впечатления сж ги направили по-добри, а души тѣ, съ които се занимаваме тукъ, запомнятъ винаги само онѣзи свои преживявания, които сж ги направили малко по-голѣми, малко по-добри. Нима е невъзможно да се намѣри гдето и да било, въ каквото и да е мълчание, онази единствено непромѣнлива материя, която остава въ горнилото на най-благородното външно сжществуване? И, понеже ние владѣемъ всѣко нѣщо само до толкова, до колкото то ни съпровожда въ тъмнината и мълчанието, ще бжде ли това нѣщо по-малко вѣрно на мълчанието и тъмнината, ако то е родено ва самитѣ тѣхъ?

Но нека не отиваме по-нататкъ по тѣзи пѣтица, защото тѣ биха ни довели до една крайно теоретическа мждрость. Макаръ хубавата външна сждба да не е необходимо трѣбна, все пакъ трѣбва да ѝ се надѣваме и да вършимъ всичко възможно, за да я постигнемъ, точно тѣй, като да ѝ приписваме най-голѣма важность. Великата длъжность на мждрия е да хлопа на всички храмове, на всички обиталища на славата, деятелността, щастieto и любовта. И ако следъ дългитѣ усилия и очаквания нищо не се отвори, той, може би ще е намѣрилъ въ самитѣ тѣзи усилия и очаквания еквивалента на яснотата и чувствата, що е търсилъ.

„Да действуваме, казва нѣкъде Баресъ, това значи да присѣдинимъ къмъ нашето разсждение обширнитѣ полета на опита“. Да се действува, би могло да се добави, значи да се мисли по-бърже и по-пълно, отколкото може мисълта, Да се действува, не значи вече да се мисли съ самия мозъкъ, а да се приведе къмъ мислене нѣлото ни сжщество. Да се действува, не значи да се затворятъ въ снѣя [най-дълбокитѣ извори на мисълта, за да се отворятъ въ действителността. Но да се действува, не значи непременно да се достигне до победа.

Да се действува, значи: да се опита, да се очаква, да се търпи. Да се действува, значи тоже: да се слуша, да се съзерцава, да се мълчи.

Наистина, за жената, която споменахме тукъ, би имало въ Атина, Флоренция или Римъ известни мотиви за въодушевление и нѣкакви случаи за красота и героизъмъ, които тя не би намѣрила днесъ. Би имало тамъ за нея тоже усилия и споменъ за нейнитѣ дѣла — жива и скъпоценна сила — защото усилието, що сме направили и споменътъ за онова, що сме извършили, често измѣнятъ въ насъ много повече нѣща, отколкото найвъзвишената мисль, която нравствено или умствено би струвала съ хиляди отъ тѣзи усилия или спомени. Да, това е единственото, за което би трѣбвало да се завижда на една бурна и блѣскава сждба: че тя разширява и буди въ насъ известенъ брой чувства и сили, които не бѣха никога излѣзли отъ своя сънь или отъ оградата на крайно мирния животъ. Но, като знаемъ или като подозираме, че тѣзи чувства или тѣзи сили спятъ въ насъ, не значи ли то вече да будимъ туй, което е най-добро въ тѣхъ; не значи ли то вече да гледаме хубавата външна сждба отъ нѣкои височини, до които тя ще стигне само въ края на своитѣ дни и да беремъ предварително плода на жетвата, които тази външна сждба ще събира само следъ дълги бури?

XCVI

Снощи, като четохъ отново Сенъ-Симона, гдето ни се струва, като че отъ нѣкаква кула гледаме движението, по открито поле, на стотици човѣшки сждбини, разбрахъ, що човѣшкиятъ инстинктъ нарича хубава сждба. Може би и самъ Сенъ-Симонъ не знае, какво обича той и на какво се удивлява въ известни герои, които обвива съ нѣкакво предание и несъзнателно почитание. Хиляди добродетели, които той е обожавалъ, сж мъртви днесъ и хиляди качества, които е възвеличавалъ въ своитѣ великани, ни се струватъ сега съвсемъ незначителни. Но четири-петъ сериозни, благосклонни и дивни лица — макаръ той да не се занимава специално съ тѣхъ и въ

сжщностъ, укорява идеята, що ги въодушевява — преминаватъ, тѣй да се каже, безъ негово знание въ свѣтлата редица, що се струи около трона на великия кралъ. Тукъ спадатъ Фенелонъ, Шевриозкия и Бовилиерския херцози, а сжщо и господинъ Дофинтъ. Тѣ не сж пощастливи отъ болшинството други хора. Не сж постигнали никакъвъ решителенъ успѣхъ, никаква гърмяща победа. Като всички други хора, и тѣ живѣятъ въ тревога и очакване на онова, което, както мисля, се нарича щастие единствено за това, че се очаква. Фенелонъ пада въ немилостъ отъ страна на онзи доста посрѣдственъ, но смѣлъ и прозорливъ, гордъ, подозрителенъ и тържественъ духъ, великъ въ дребнитѣ работи, а дребенъ въ великитѣ, какъвто билъ Людовикъ XIV. Той бива осжденъ, преследванъ и заточенъ. Шевриозкиятъ и Бовилиерскиятъ херцози, въпреки своето високо положение, живѣятъ въ нѣкакво благоразумно и доброволно усамотение. Господинъ Дофинтъ не се ползува отъ кралското благоволение. Той е прицель на сплетнитѣ на една мощна и завистлива папачъ, която успѣва да унищожи неговата млада военна слава. Окржженъ е отъ немилости, пречки и нещастия, които въ този дворецъ на суета и подлизурство изглеждатъ непоправими, защото немилоститѣ и нещастията растатъ въ такава степенъ, въ каквата духътъ на времето имъ позволява. Най-после той умира нѣколко дни следъ госпожата си, която единствено и лудо е обичалъ.

Умира той, може би, отровенъ като нея, нѣкакъ си поразенъ въ самия онзи часъ, когато първитѣ лжчи на благоволенieto, за което вече не се надѣвалъ, започвали да позлатяватъ стѣпалата на неговия палатъ.

Ето, прочее, скърбитѣ, измамнитѣ, разочарованията и тревогитѣ, на които били подхвърлени тѣзи сжществуваня. А при все това, като разгледаме тѣхната мълчалива и съгласна групица срѣдъ промѣнливия и капризенъ блѣсъкъ на другитѣ, тѣзи четири сждбини наистина ни се струватъ красиви и завидни. Общо сияние ги съпровожда презъ всичкитѣ имъ неволи. То излиза отъ великата душа на Фенелона. Фенелонъ е вѣренъ на високитѣ мисли на възхитението, светостъта, правдата, кроткостъта

и любовта, а тримата останали сж преданни на своя учител и приятелъ.

Що значи тукъ, че мистичнитѣ идеи на Фенелона не се опредѣлятъ вече отъ насъ? Какво пречи и това, че мислитѣ, които смѣтаме за най-дълбоки и най-добри и на които основаваме нашето морално щастие и всичкитѣ истини на нашето битие, рухвать следъ насъ и предизвикватъ единъ день усмивка въ онѣзи, които ще намѣрятъ други мисли, смѣтани отъ тѣхъ за по-човѣшки и по-окончателни? Онова, което има за насъ значение, онова, което облагородява и осиява нашия животъ, то не сж толкова нашитѣ мисли, колкото чувствата, които тѣ будятъ у насъ. Мисълта, може би, е цель, но тази цель играе сжщата роля, каквато и цельта на много пжтешествия: най-много ни интересува самиятъ преходъ, почивкитѣ и всичко що срѣщаме пжтьомъ, онова, което ни се случи мимоходомъ. Туй, що остава тукъ, както въ всички работи, е само искренността на едно човѣшко чувствование. Никога не знаемъ, дали известна мисль не ни лжже, но любовта, съ която сме я обичали, ще падне на насъ, безъ да се загуби нито една капчица отъ нейната свѣтлина или сила въ заблуджение. Онова, което съставя и храни идеалното сжщество, което всѣки отъ насъ се стреми да съзида въ себе си, не е толкова съвокупността на мислитѣ, които очертаватъ облика му, колкото чистата страсть, честността, безкористнието, съ които ние обвиваме тѣзи мисли. Много по-важенъ отъ самата истина е начина, по който обичаме това, което смѣтаме за истина. Човѣкъ не става ли по-добъръ чрезъ любовта, отколкото чрезъ мисълта? Често много повече важи да обичаме искрено и преданно нѣкакво голѣмо заблуджение, отколкото да служимъ дребнаво на нѣкаква велика истина.

Тази страсть, тази любовъ може, впрочемъ, да се намѣри еднакво и въ съмнението, и въ вѣрата. Има съмнения сжщо тѣй страстни и великодушни, както най-хубавитѣ вѣри. Онова, което е най-доброто въ известна мисль, що ни се струва твърде възвишена, чиста и дълбоко неизвестна, състои въ туй, че тя ни дава случай да обичаме нѣщо беззаветно. Ако азъ се отдамъ на нѣкой

човѣкъ, на нѣкой Богъ, на нѣкакво отечество, на нѣкаква вселена или на нѣкаква заблуда, то онзи благороденъ металъ, що хората ще намѣрятъ единъ день въ пепелището на моята любовъ, не ще произлиза отъ предмета на тази любовъ, а отъ самата любовъ. Онова, което остава неизличима следа, е простотата, пламенността и постоянството на една искрена привързаностъ. Всичко отминава, мѣни се и може би се губи, освенъ сиянието на тази дълбочина, на това постоянство и плодовитостъ на нашето сърдце.

ХСVII

„Никога човѣкъ не е ималъ такава спокойна душа, като него“, казва Сень-Симонъ за единъ отъ онѣзи четирици, окръженъ съ сплетни, злоби и примки. А понататъкъ е пакъ „мждротото спокойствие“ на другъ единъ отъ тѣхъ и това „мждро спокойствие“, прониква онова, що той нарича „цѣлата малка група“. И наистина това е било малка група на вѣрността спрямо най-добритѣ мисли, малка група на приятелството, на честността, взаимното почитание и вътрешното задоволство, група, която е минавала въ проста и спокойна свѣтлина посрѣдъ суетитѣ, честолюбията, лъжитѣ и предателствата на Версайлъ.

Тѣ не сж светци въ съвсемъ обикновения смисълъ на тази дума. Не сж се оттеглили срѣдъ пустинитѣ или горитѣ, не сж потърсили нѣкакво егоистично прибѣжище срѣдъ тѣсни килии. Тѣ сж мждреци: не излизатъ извънъ живота, оставатъ въ действителността. Нека не мислимъ, че ги спасява набожността имъ и че прибѣжището на душитѣ имъ се намира само въ Бога. Не е достатъчно само да обичаме Бога и да му служимъ, колкото се може по-добре, за да може човѣшката душа да закрепне и да се успокои. Ние успѣваме да обичаме Бога само съ разумъ и чувства придобити и развити въ сношение съ хората. Въпреки всичко, човѣшката душа остава човѣшка въ своитѣ дълбочини. Можемъ да я научимъ да обича много невидими нѣща, но една добродетель, едно напълно и просто човѣшко чувство ще я нахрани винаги много

по-сигурно, отколкото най-божественото пожелание или добродетель. Когато срещнемъ нѣкоя истински спокойна и здрава душа, нека бждемъ убедение, че тя дължи своето спокойствие и здраве на човѣшки добродетели. Ако би било възможно да се чете въ тайната на сърдца, които не съществуватъ вече, би се видѣло, може би, че изворътъ на мира, отъ който Фенелонъ е пилъ всѣка вечеръ презъ своето изгнание, се намиралъ много повече въ вѣрността му спрямо нещастната г-жа Гюйонъ, въ неговата любовъ къмъ презрения и преследванъ Дофинъ, отколкото въ очакването на нѣкаква вѣчна награда; много повече въ неговото човѣшки нежно, човѣшки честно, съ една речъ — човѣшки безукоризнено съзнание, отколкото въ неговитѣ християнски надежди.

XCVIII.

Каква дивна увѣреностъ въ „тази малка група“! Никоя добродетель тукъ не пали сияйни огньове на планината, а всички пламъци оставатъ въ душата и сърдцето. Тукъ нѣма другъ героизъмъ, освенъ онзи на довѣрието, искреността и любовта. Има хора, чиято добродетель се проявява въ известни моменти съ трѣсъка на врати, които се отварятъ и затварятъ. Но има и други, въ които тя остава, като мълчалива слугиня, която не напуща кжшата, и онѣзи, които идатъ отвънъ, измръзнали, я намиратъ винаги трудолюбива и внимателна край огнището.

Може би, за единъ хубавъ животъ сж потрѣбни по-малко героически часове, отколкото сериозни, еднообразни и чисти седмици. Може би, искрената и абсолютно справедлива душа е по-драгоценна отъ нежната и преданна душа. Ако не можемъ да очакваме отъ нея толкова преданностъ, толкова въодушевление въ необикновенитѣ събития на живота, то въ обикновенитѣ обстоятелства можемъ да имаме по-голъмо довѣрие и сигурностъ въ нея; а кой човѣкъ, взето изобщо, колкото и необикновенъ, буренъ и славенъ да е неговиятъ животъ, не прекарва почти цѣлото си съществувание въ обикновени обстоятелства? Какво представляватъ, като ги обсъдимъ, а особено като вземемъ участие въ тѣхъ, най-решител-

нитѣ моменти на най-блѣскавитѣ събития? Не ни ли очудва, като виждаме да се развиватъ, срѣдъ вихъра на най-възвишения часъ, всички привички и размишления на най-спокойния часъ? Винаги трѣбва да се възвръщаме къмъ нормалния животъ: тамъ се намира здравата почва и първобитната скала. Не е нужно всѣкидневно да ме изтрѣгватъ отъ смъртта, позора, отчаянието, обаче неотмѣнно нужно е, може би, да мога въ всѣки мраченъ часъ на деня да си кажа, че има нѣкъде душа, близка на моята, душа мълчалива, вѣрна, безчувствена къмъ всичко, което не ѝ се струва съобразно съ неизмѣнната и непоколебима истина.

Наистина, отлично е да се извършва тукъ-таме нѣкое героическо или извънредно великодушно дѣло, обаче още по-похвално е — но за това трѣбва по-постоянна сила — да се не изкушаваме никога отъ никакви низки мисли, а да живѣемъ не тѣй високъ, но затова пжкъ по-сигуренъ животъ. Нека понѣкога, въ размишленията си, поставимъ нашето желание за нравствено усъвършенствуване на равнището на всѣкидневната истина, за да видимъ, че е по-леко да направимъ понѣкога нѣкое голѣмо добро, отколкото да не направимъ никога най-малкото зло, да предизвикаме нѣкъде усмивка, отколкото да не предизвикаме никжде сълзи.

XCIX.

Тѣ бѣха единъ въ други, а особено въ тѣхъ самитѣ бѣше тѣхното прибѣжище, „тѣхната твърда скала“, както казва Сень-Симонъ, а непоколебимата частъ на тази скала имала точно такъвъ размѣръ, какъвто е билъ размѣрътъ на безукоризненото въ сърдцето имъ.

Хиляди нѣща образуватъ основитѣ на тази „твърда скала“, обаче нейната главна частъ не се ли намира винаги тамъ, гдето лежи онова, което ни се струва безгрѣшно въ насъ? Наистина, този усѣтъ за безгрѣшността е често твърде грубъ и нѣма престѣпникъ, който да не се качва поне за мигъ всѣка вечеръ на окаянитѣ остатъци, които той смѣта за безгрѣшни. Но азъ говоря тукъ за добродетель, малко по-възвишена отъ строго необходимата

добродетель, а и най-обикновеното същество знае твърде добре, що значи добродетель, която не е съвсемъ обикновена. Най-дивната нравствена красота има тази особеност че и най-ограничениятъ човѣкъ не може никога да каже искрено, че му е непонятна, а най-възвишеното действие е тоже онова, което най-леко се разбира. Може би, не е абсолютно необходимо да се издигнемъ до височината на онова, което ни е дадено да обожаваме, обаче необходимо е да не заспиваме никога въ дълбинитѣ на онова, което не можемъ да не укоримъ.

Но да се повърнемъ къмъ прибѣжището на нашитѣ мждреци. Много нещастия и щастия въ живота се дължатъ на случая, но вътрешниятъ миръ не зависи никога отъ него. Знаемъ, че има души, които обичатъ да градятъ както и други, любителки на разрушенията, и че има най-после и такива, които презъ цѣлия си животъ скитатъ отъ заслонъ до заслонъ, винаги подъ чужди покриви. Но ако е тежко да се промѣни инстинкта на душата, не е все пакъ безполезно, щото тѣзи, които не строятъ да знаятъ радостта, що изпитватъ онѣзи, които безспирно турятъ камъкъ върху камъка. Мисли, привързаностъ, любовъ, убеждения, измами, па и самитѣ съмнения — всичко това имъ служи отлично, и онова, което бурята сломи, става по-удобно да се обработи за съграждане по-нататъкъ на нѣкаква сграда, не тъй горда, но по-отговаряща на изискванията на живота.

Какви ли скърби, съжаления и разочарования могатъ да раздрусатъ кжщата на онзи, който не е поставилъ въ тѣзи скърби, съжаления и разочарования всичко мждро и крепко въ момента, когато е избиралъ камънитѣ за своята кжща? Или — нека си послужимъ съ другъ образъ — не е ли истина, като казваме, че вътрешното щастие има корени подобно коренитѣ на голѣмитѣ дървеса? Въ същностъ, джбоветѣ, които бурята най-много безпокои, добиватъ най-мощни и най-хранителни връзки въ вѣчната земна почва; а сждбата, която ни люшка несправедливо, не знае за онова, що става въ душата ни, повече отъ вѣтъра, който не подозира това, което се извършва подъ земята.

С

Интересно е да се запознаемъ тукъ съ силата и тайното очарование на истинското щастие. Когато нѣкой отъ онѣзи, които съставятъ „малката група“ премине презъ щастливото и тържествуващо множество, претрупано съсь сплетни, приветствия, дребнава любовъ и низки победи, когато премине той по мраморнитѣ стълби и великолепитѣ версайлски покои, настѣпва навремени нѣкакво мълчание въ шумния разказъ на Сень-Симона. Изглежда, че той въ единъ мигъ преценява — безъ да чувствува нужда да изтъкне това — тѣзи мършави суети, тѣзи блѣскави, но временни задоволства, тѣзи лъжи, които говорятъ високо, но които треперятъ въ сѣнката и предъ обикновената висина на една спокойна и силна душа. Тукъ се случва приблизително онова, което става, когато срѣдъ група деца, които играятъ забранени игри, кжсатъ или тѣпчатъ цвѣтя, готвятъ се да крадатъ овошки или скритомъ измжчватъ нѣкакво немошно и безопасно животно, дойде свещеникъ или старецъ, който впрочемъ, и не мисли да ги мѣмри. Игритѣ внезапно спиратъ, уплашената съвестъ се събужда и смутенитѣ погледи неволно се спиратъ на дълга, действителността и истината.

Но хората обикновено не се спиратъ по-дълго отъ децата, за да следватъ съ погледъ стареца, свещеника или мисълта, която се отдалечава. Това не прѣчи, тѣ видѣха; защото човѣшката душа, въпреки очитѣ, които крайно леко се затварятъ или обръщатъ на друга страна, е по-благородна, отколкото повечето хора за собственото си спокойствие желаятъ, и тя лесно съзира онова, което е по-висше отъ безполезната минута, отъ която сме искали да я заинтересуваме. Напраздно ще шепнемъ по пжтя на мждреца, който отминава, той все пакъ, безъ да знае, е оставилъ въ нашитѣ заблуждения и суети една бръзда, която ще се изличи не тѣй бърже, както се мисли. Тя ще се раззелени особено силно въ неочаквания часъ на сълзитѣ. Въ Сень-Симоновия разказъ малко по-чистата, малко по-живата отъ другитѣ душа плаче твърде рѣдко, но тя не плаче при нѣкой отъ тѣзи, които е видѣла да

минаватъ тъй срѣдъ тревожно мълчание и почти злобно очудване, които съпровождатъ въ свѣта стжпкитѣ на чистия, безукоризненъ животъ.

Ние не се питаме за щастieto въ дни, когато се мислимъ за щастливи; но щомъ дойде часътъ на страданието, не е мжчно да си припомнимъ мѣстото, гдето се крие мирътъ, който не зависи отъ единъ слънчевъ лжчъ, отъ една отблѣстната целувка или отъ нѣкаква кралска немилость. Ние не отиваме тогава при онѣзи, които сж щастливи по сжщия начинъ, както сме били ние, понеже знаемъ, какво остава отъ подобно щастие, щомъ сждбата направи и най-малкия знакъ на нетърпение. Ако искате да научите, кжде се крие най-сигурното щастие, не изпущайте отъ очи онова, което нещастниците предприематъ тогава, когато търсятъ утеха. Страданието прилича на чудотворната пръчица, съ която си служеха едно време онѣзи, които търсѣха съкровища или живи води; то показва на онзи, който го носи, входа на прибѣжището, гдето диша най-дълбокъ миръ. И това е толкова истина, че ние би трѣбвало да се попитваме понѣкога, дали можемъ да имаме довѣрие въ качеството на нашето спокойствие, въ искреностъта на нашето съгласие съ великитѣ закони на битието, въ постоянството на нашата радостъ, докато инстинктътъ на озлочестенитѣ не ги накара да почукатъ на нашата врата, докато тѣ не познаятъ — заспалъ на прага — онзи хубавъ, постояненъ и спокоенъ лжчъ на свѣтилника, който никога не гасне.

Да, иматъ право да мислятъ, че сж на подслонъ само онѣзи, при които всички що плачатъ, биха дошли да плачатъ. Така, има на свѣта сжщества, чиято вътрешна усмивка забелязваме отъ минутата, когато сълзитѣ, що кжпятъ погледа ни до неговитѣ най-дълбоки извори, ни научатъ да познаваме щастieto, което не се ражда отъ благосклонностьта или едночасовия блѣсъкъ, а отъ нарастналото възприемане на живота. И тукъ, както въ много други нѣща, единствено желанието и необходимостьта изострятъ нашитѣ сѣтива. Гладната пчела намира меда, скритъ въ най-дълбокитѣ пещери; така и душата, която плаче, ще съгледа радостъта, която се крие въ усамотение или въ най-непроницаемо мълчанне.

СІ

Щомъ като въ едно сжщество се пробуди съзнание-то и започне да живѣе, започва се и една сждба. Тукъ не се говори за бедното и пасивно съзнание на повечето души, а за дееспособното съзнание, което възприема събитието, каквото и да бжде то, като царица, която и тогава дори, когато е хвърлена въ затвора, умѣе да получи подаръка. Ако ли пъкъ не ви се случи нищо, вашето съзнание може да създаде велико събитие, установявайки по нѣкакъвъ начинъ отсъствието на всѣкакво събитие. Но, може би, нѣма човѣкъ, комуто да се не случватъ повече нѣща, отколкото му трѣбватъ да нахрани най-алчното и най-неуморимо съзнание.

Имамъ въ този часъ предъ очи биографията на една отъ тѣзи могъщи и страстни души, покрай която сѣкашъ всички събития, които съставятъ щастнето и нещастнето на храта, сж минали, безъ да обърнатъ глава. Касае се до необикновено и безспорно гениалната жена отъ първата половина на 19 вѣкъ, Емили Бронте. Тя ни е оставила само една книга подъ насловъ: *Wuthering Heights* — чуденъ надсловъ, който би могълъ да се преведе така: *Бурни висини*.

Емили Бронте бѣше дъщеря на английски свещеникъ, негово преосвещенство Патрикъ Бронте — едно толкова нищожно, неподвижно, притенциозно и себелюбно сжщество, каквото само можемъ да си мислимъ. Само две нѣща му се виждаха важни въ живота: чистотата на неговия гръцки профилъ и безопасността на храносмилането му. А колкото се отнася до клетата майка на Емили, тя сѣкашъ е живѣла всецѣло само въ обожаване на този профилъ и въ почитание на това храносмилане на своя съпругъ. Впрочемъ, защо ли да спомняме тукъ нейния животъ, щомъ като тя е умрѣла две години следъ раждането на Емили? Нека добавимъ, при все това — макаръ и само като още едно доказателство, че въ обикновения животъ жената почти винаги стои по-горе отъ мъжа, за когото е трѣбвало да се омжи — нека добавимъ, че дълго време следъ смъртъта на тази тѣй покорна

съпруга на суетливия и оскотѣлъ духовникъ, е намѣрена връзка писма, въ които тази, която винаги е мълчала, е присаждала твърде ясно и умѣстно равнодушието, глупостта и самолюбието на своя съпругъ. Истина е, че за да можешъ да забележишъ недостатъка въ другитѣ хора, не е потрѣбно да бждешъ чистъ отъ него, ала за да бждешъ въ състояние да откриешъ чуждата добродетель необходимо е, може би, да обладавашъ поне нейния зародишъ.

Такива бѣха родителитѣ на Емили. Четиритѣ ѝ сестри и братъ ѝ гледаха, какъ тежко минаватъ еднообразнитѣ часове. Животътъ на цѣлото семейство, пъкъ и цѣлниятъ животъ на Емили е текълъ въ мрачното, пустинно, самотно, бедно и безплодно селце Хауротъ, срѣдъ, Йоркширскитѣ пасбища.

Никога не е съществувало по-пренебрегнато, по-печално и по-еднообразно детинство и младостъ отъ тѣзи на Емили и на нейнитѣ четири сестри. Въ тѣхъ е нѣмало ни едно отъ онѣзи малки, щастливи и нѣкакъ си неочаквани преживявания, които, увеличени и разхубавени тепърва отъ годинитѣ, образуватъ въ душата единственото неизчерпаемо съкровище отъ засмѣни житейски възпоминания. Отъ първия до последния день все едно и сжщо: ставане заранъ, домакински грижи, уроци, работа около старата леля, обѣдъ, разходки ржка въ ржка, и почти винаги сж мълчаливи тия сериозни момиченца по пасбищата, покрити въ цвѣтя или сиѣгъ. Въ кжци, абсолютно равнодушие на бащата, който почти никога не се вижда, понеже обѣдва въ стаята си и слиза само вечеръ да прочете гласно въ общата стая досаднитѣ дебати на английския парламентъ. А навънъ, безмълвието на гробищата около кжщата, грамадната, незалесена пустошь, и хълмоветѣ, брулени отъ пролѣттята до зимата, отъ ужасния северенъ вѣтръ.

Случаитѣ на живота — защото нѣма животъ, въ който случаитѣ да не представятъ известна сила — изтръгнаха три-четири пжти Емили отъ тази пустиня, която тя бѣше привикнала да обича и да смѣта — както се случва съ хора, прекарвали продължително време въ едно и сжщо мѣсто — за единствена страна, гдето небето, земята и

растенията сж единствено истински и прекрасни. Но следъ нѣколко седмично отсъствие тя започнала да линѣе, хубавитѣ ѝ пламтящи очи започнали да гаснатъ и една или друга отъ нейнитѣ сестри е трѣбвало веднага да я повърне въ самотната хижа на пастора.

Въ 1843 г. — тя била тогава на 25 години — се върнала въ нея, за да я напустне само при смъртъта. Преди това окончателно възвръщане нѣмало е въ живота ѝ никакво събитие, никаква усмивка, никаква любовна надежда. Нито дори споменъ за нѣкое отъ онѣзи нещастия или измами, които даватъ възможность на толкова крайно слаби или невзискателни къмъ живота същества да си мислягъ, че пасивната вѣрность спрямо онова, което само по себеси се унищожавя, е добродетелно действие, че бездействието въ сълзитѣ е извинение за бездействието и че всичко необходимо е извършено, щомъ човѣкъ е извлѣкъль отъ своето страдание всички скърби и отричания, които е могълъ да намѣри въ него.

Тукъ, на девственитѣ и гладки стени на една душа безъ минало, не е имало съ какво да се свърже споменътъ или резигнацията. Нищо не е имало нито преди това последно връщане, нито следъ него — нищо, освенъ онѣзи печални и пусти преживявания, свързани съ живота на една болничарка надъ леглото на собствения си братъ, чийто животъ е билъ сломенъ отъ леность и гибелна страсть, братъ, който билъ почти лудъ, непоправимъ алкохоликъ и употребителъ на опиумъ. А следъ това, когато навършвала 29-та си година, презъ една декемврийска пладня, въ измазаната съ варъ стаица на малкия пастирски дворъ, докато прибираше край огнището дългитѣ си черни коси, гребенътъ падна въ огъня, тя нѣмаше сила да го дигне, и смъртъта, още по-тиха отъ живота ѝ, я отне, безъ всѣко насилие отъ бледнитѣ прегръдки на дветѣ ѝ сестри, що сждбата ѝ бѣше още оставила.

СII

„На грамаднитѣ колене на сждбата азъ не виждамъ за тебе ни единъ знакъ на любовь, ни една искра на слава, ни единъ усмихнатъ часъ!“ — възкликва въ

красивъ избликъ на печаль Мисъ Мари Робинсънъ, която ни разказва този животъ. И наистина, разгледанъ отъ вѣнка, нѣма животъ, по-мраченъ, по-безцвѣтенъ, по-празенъ и по-леденъ отъ живота на Емили Бранте.

Но отъ коя страна трѣбва да разглеждаме живота, за да откриемъ неговата истина, за да го обсъдимъ, одобримъ и обикнемъ? Отклонимъ ли обаче погледа само за мигъ отъ малкия пасторски дворъ, усамотенъ срѣдъ степъта и го насочимъ върху душата на нашата героиня, ще видимъ друго зрелище. Рѣдко би могло да се намѣри такъвъ животъ на душа въ тѣло, което не е имало преживявания, но още по-рѣдко е да се помисли, че известна душа би могла да има свой личенъ животъ, независимъ отъ произшествията въ седмицата или годината. Въ книгата *Wuthering Heights* (Бурни висини), която ни рисува страститѣ, желаніята, осъществяванията, разсѣжденията и идеалитѣ на тази душа, съ една дума — цѣлата ѝ история, има много повече енергия, повече страсть, повече премеждия, повече горещина и любовъ, отколкото би трѣбвало, за да въодушевимъ и успокоимъ редомъ двадесетина героически живота, двадесетина щастливи или нещастни сѣдби.

Никакво събитие не се е спрѣло на нейния прагъ, обаче нѣма събитие, за което тя да е имала право, а то да не се извършило въ сърдцето ѝ съ неподобна сила, красота, яснотъ и ширина. Като че ли нищо не ѝ се случва, а при все това не е ли всичко, що ѝ се случва, по-лично и по-действително, отколкото въ повечето хора, защото всички произшествия около нея, всичко, що тя забелязва и чува, се преобрѣща въ душата ѝ на мисли, чувства, всеопрощаваща любовъ, възхищение и обожаване на живота?

Що значи, дали известно събитие ще падне на нашия или съседния покривъ? Водата, която се излива отъ облака, принадлежи на онзи, който я събира; сѣщо и щастieto, красотата, спасителното безпокойствие или мира въ движенията на сѣдбата принадлежи само на онзи, който е навикналъ да размишлява. Тя никога не е лю-

била, нито веднъжъ не е слушала да се откъватъ по улицата дивнитѣ стъпки на възлюбления, а при все това, макаръ и умрѣла като девица на 29 години, познала любовта, говорила за нея, проникнала въ нейнитѣ най-скровени тайни, докато пъкъ онѣзи, които най-много сж любили, се питатъ какъ да нарекатъ своята страсть, когато научатъ отъ нея славата, възторжитѣ, тайнитѣ на една любовь, сравнено съ която всичко изглежда случайно и бледно.

Кжде на друго мѣсто, ако не въ сърдцето си е чула тя тѣзи неподобни слова, на любяща жена, която говори на своята дойка за оногова, когото всички околни преследватъ и мразятъ, а тя едничка обожава? „Моитѣ голѣми бедствия, на този свѣтъ бѣха неговитѣ бедствия. Азъ всички съмъ ги наблюдавала и преживѣла отъ началото. Гдето и да живѣя, той е единствената моя мисль. Ако всичко друго би погинало, а той едничкъ останѣше, азъ пакъ бихъ продължила живота си; но ако всичко остане, а той бжде унищоженъ, тогава свѣтътъ за мене ще бжде само една огромна чужда земя, на която азъ вече нѣма да принадлежа. „Моята любовь къмъ другия, за когото ти говоришь, е като горскитѣ листа: времето ще я измѣни сжщо тѣй, както зимата промѣня дървесата; но моята любовь къмъ него прилича на вѣчнитѣ подземни скали. Тѣ сж изворъ на малко видими задоволства, но сж необходими. Той — това съмъ азъ самата. Той винаги, винаги е въ мисльта ми не като удоволствие, защото и азъ не съмъ никога удоволствие за себе си. Азъ го любя не затова, че той ми се вижда хубавъ, а затуй, че е *повече азъ отъ мене самата* и, отъ каквото и вещество да сж направени нашитѣ души, неговата и моята сж една и сжща душа“.

Тя изследва външната действителность на любовта съ невинность, която може да предизвика въ насъ усмивка; но кжде е научила тя тази вътрешна действителность, която обхваща всичко, което е най-дълбоко, най-иррационално, най-неочаквано, най-невѣроятно и навѣки истинно въ страстьта? Изглежда, че човѣкъ би трѣбвало да живѣе тридесетъ години въ веригитѣ на най-горещитѣ цѣлувки, за да може да научи онова, което тя знае, за да

се осмѣли да ни покаже съ такава непогрѣшима сигурност и точност, чрезъ любовта на две взаимно предопредѣлени сжщества въ книгата „Бурни висини“, най-противоречивитѣ движения на кроткостта, която би желала да предизвика страдания, и на жестокостта, която иска да причини щастие, на блаженството, което желае смъртъ, и на отчаянието, което се държи о живота; на отричането, което желае, и на желанието, опиянено отъ страсть на отричане; на любовта, пълна съ омраза, и на омразата, която се превива подъ тежестта на любовта?..

СШ

А между това знаемъ, — защото нищо не е скрито въ този окаянъ животъ — че тя не е обичала никого и никой не е обичалъ нея. Нима тогава е истина, че последната дума на всѣки животъ е думата, която сждбата прошепва въ най-потайния кжтъ на сърдцето ни? Истина ли е, прочее, че сжществува вътрешенъ животъ сжщо тѣй действителенъ, сжщо тѣй изпитанъ и точенъ, както външния животъ? Истина ли е, значи, че можемъ да живѣемъ на едно мѣсто, че можемъ да любимъ и да мразимъ, безъ при това да сжществува лице, което да отблъскваме или очакваме. Истина ли е, прочее, че душата има всичко, каквото ѝ потребва, че на известна висота е винаги тя единствената, която решава?

Всичко, що ние диримъ по пжтищата: любовъ, щастие, красота, преживявания — не си ли опредѣля срѣща въ сърдцето на Емили?

Никой день не ѝ донесе ни една отъ тѣзи радости, ни едно отъ тѣзи вълнения, ни една отъ тѣзи усмивки, които погледътъ може да види, а ржцетѣ — да докоснатъ, а при все това нейната сжба е съвършена, въ нея нищо не спи, въ сърдцето ѝ всѣкога е имало яснота, тиха радостъ, вѣра, любопитство, въодушевление и надежда.

Тя е била щастлива, въ това не може да има съмнение. Като ни отваря душата си, тя може да ни покаже сжщата онази нетленна беридба, като най-добритѣ хора, които сж познали най-различно, най-продължително, най-живо и най-съвършено щастие. Макаръ и да нѣмала нищо

отъ онова, което е преходно въ любовта, въ страданието, въ тревогата, въ страстта и радостта, тя все пакъ е имала всичко, което остава отъ тѣзи човѣшки чувства следъ тѣхното изчезване. А кой е притежавалъ истински известно нѣщо: дали слѣпецътъ, който обитава вълшебенъ палатъ, или онзи, който е влѣзълъ само веднажъ въ този палатъ, ала е влѣзълъ съ отворени очи?

„Да бжда или не“. Нека не се заблуждаваме отъ тѣзи думи. Напълно е възможно да се живѣе, а да не се мисли, обаче невъзможно е да се мисли, а да не се живѣе. Дали едно събитие е щастливо или нещастно, зависи отъ мисълта, която извличаме отъ него: за силнитѣ — отъ мисълта, която тѣ самитѣ извличатъ, а за слабитѣ — отъ тази, която други сж извлѣкли. Възможно е на вашия пжтъ къмъ гроба да се изпречатъ съ хиляди физически събития и нито едно да не намѣри въ васъ силата, която би му трѣбвала, за да се измѣни то въ нравствено събитие. Единствено само тогава човѣкъ трѣбва да си каже: „азъ, може би, не съмъ живѣлъ“.

CIV

И тѣй, можемъ да кажемъ, че вътрешното щастие на нашата героиня, както и щатието на всѣко сжщество, е точно изразено въ нейната нравственостъ и мирогледъ. Тукъ се намира поляната, онова открито мѣсто срѣдъ гората на промеждията и то би трѣбвало винаги да се измѣрва въ края на живота, ако искаме да преценимъ ширината на известно щастие. И кой би могълъ още да лѣе дребни сълзи поради измама, безпокойства и всѣкидневни скърби — сълзи, които еднички сж белезени, понеже, вмѣсто да освежаватъ, тѣ огорчаватъ погледа; кой би могълъ още да ги лѣе по висинитѣ на схващането и умиротворението; до което се е издигала душата на Емили Бронте?

Ние разбираме, прочее, че тя не плаче като повечето жени, които презъ цѣлия си животъ блуждаятъ отъ дребни до дребни сломени радости. Сломената радостъ ни потиска и изнурява само тогава, когато я носимъ неразумно съ себе си, подобно дърваря, който никога не би

снелъ отъ гърба си своя товаръ дърва. Но дървата не сж насѣчени, за да ги носимъ постоянно на раменетѣ си, а да ги запалимъ и преобърнемъ въ блѣстящи пламъци. Като гледаме пламъцитѣ, които изкачатъ отъ душата на Емили, ние не мислимъ вече — както не мисли и тя — за кръвта на тѣзи посѣчени дървета. Нѣма нещастие безъ кржгозоръ, нѣма скръбъ безъ лѣкарство за онзи, който като страда и скърби, както другитѣ — навикне да следва въ всѣка скръбъ и нещастие великото движение на природата — единственото истинско движение. „Мждриятъ никога не може да каже, че страда, защото той властвува на своя животъ — е писала една дивна жена, която самà е страдала; той преценява своя животъ отъ птичи полетъ и, ако страда днесъ, това значи, че е насочилъ своята мисль къмъ [недовършената частъ на душата си“.

Покрай любовта, добротата и честността, Емили развива предъ очитѣ на злобата, омразата, най-упоритото отмъщение и най-предвидливото вероломство и нѣма дори нужда да прошава, защото да опроцавашъ, значи само наполовина да разбирашъ. Тя гледа, допуца и люби. Тя допуца и обича доброто, както злото, защото злото въ края на краищата е само добро, което се лъже. Тя ни показва — не въ произволнитѣ формули на моралиста, а по начина, по който годинитѣ и хората ни учатъ на истинитѣ, що сме способни да възприемемъ — окончателното безсилие на злото предъ живота и омиротворението на всичко въ природата и смъртта, „която е само победа на живота надъ една отъ неговитѣ особени форми“. Тя ни показва безполезността на най-вещата, най-моцната и най-гениална лъжа предъ най-слабата и най-незначителна истина и самоизмамитѣ на омразата, която безъ да зае, сѣе щастие и любовъ въ бждащето, което е искала да опустоши. Може би, първа тя, за да ни научи на снизхождение, говори за великия законъ на наследствеността; и когато тя, въ края на своето съчинение, отива въ селскитѣ гробища да посети вѣчната обител на своитѣ герои, намира, че тревата е еднакво зелена на гроба на джелатитѣ и мжченицитѣ и се чуди, че нѣкой

може да мисли, какво ужъ убийственъ сънъ могълъ да смути покоя на тѣзи, които спятъ така въ недрата на равнодушната и миролюбива природа.

CV

Знаемъ добре, че се касае до гениално сжщество, но такива сжщества могатъ само съ малко повече яснота да ни покажатъ онова, което може да се намѣри и се намира въ всички сжщества, освенъ, ако тѣ сж не гениални, а смахнати и луди. Колкото по-далече отиваме, толкова по-добре виждаме, че гениалността не е въ необикновеното и че истинското надмощие се образува отъ елементи, които всѣкидневно се представятъ на всички хора. Впрочемъ, сега не става дума за книжовенъ въпросъ. Не нейната книжовна работа, а вътрешниятъ ѝ животъ утешава Емили, защото често има блѣстяща литература, въ която не би могла да се намѣри най-малката нравствена деятелность. Емили би мълчала, никога не би се заловила за перото и все пъкъ въ нея би ммало сжщата сила сжщата жизненость, сжщото изобилие на любовъ, сжщата вътрешна усмивка на сжщество, което сѣкашъ знае, гдѣ отива, сжщата широка увѣреность на душа, която е съумѣла да постигне миръ на висинитѣ съ великата неизвестность и съ великитѣ бедствия на този свѣтъ. Ние тогава не бихме я познали и всичката работа щѣше да се свърши съ това.

Този скроменъ животъ ни учи на много нѣща. Нетрѣбва да го даваме, при все това, за примѣръ на онѣзи, които сж склонни да се отказватъ леко: тѣ биха се излъгали въ него. Този животъ сѣкашъ преманави цѣлъ въ очакване, а всѣки нѣма право да очаква. Емили е умрѣла като девойка на двадесетъ и деветъ години, а не е право да се умре девойка. Нима първата длъжность на всѣко сжщество не е да даде на своята сждба всичко, каквото би могло да се даде на човѣшката сждба? По добре недовършено дѣло, отколкото недовършенъ животъ. Добре е да пренебрегваме суетнитѣ или безполезни задоволства, но неразумно е почти доброволно да отстраняваме главнитѣ условия на истинското щастие.

Нещастната душа може свободно да се храни съ благородни съжаления. Да имашъ възгледъ колко годе широкъ за тжгата на собственото сж сжщастуване, това значи вече да опиташъ въ сѣнка крилата, които ще ти помогнатъ единъ день да хвъркнешъ надъ цѣлата тази тжга.

Може би, въ живота на Емили липсва нѣкакво усилие. Въ душата си тя е имала всичката смѣлость, всичкитѣ страсти, всичката независимостъ, но въ живота си — всичката боязнь, всичкото мълчание, всичкото бездействие, всичката ограниченостъ, всичката въздържаностъ и предразсждъци, които е презирала въ мисълта си. Туй е въ повечето случаи историята на извънредно замисленитѣ души. Доста мжно е да се присжди единъ животъ самъ по себе, а особено у Емили Бронте би могло много нѣщо да се каже за пожертвователността, съ която тя е посветила най-хубавитѣ години на своята младостъ на единъ недостоенъ, ала нещастенъ братъ. Следователно, тукъ може да се говори само твърде общо, обаче колко дълъгъ и тѣсенъ е почти у всички хора пътя, който води отъ тѣхната душа къмъ тѣхния животъ! Съ нашитѣ мисли за смѣлостта, справедливостта, честността и любовта се случва сжщото, както съ джбовия желждъ въ гората: съ хиляди и съ десетки хиляди се изгубватъ и прогиватъ въ мъха преди да поникне нѣкое дърво. „Имала е — казва за друга жена, жената, която споменахъ преди малко, — имала е хубава душа, хубавъ умъ и чувствително сърдце, обаче всичко това е влѣзло въ живота презъ твърде тѣсенъ характеръ. Забелязвамъ почти винаги сжщия недостаткъ на предвидливостъ, а особено сжщата липса на възвръщане къмъ себе. Когато нѣкое сжщество иска да ни покаже своя животъ, то започва да ни разправя какъ гледа, какъ разбира, какъ чувствува; следъ това виждаме благородството на душата; а по-нататкъ, колкото повече проникваме съ него въ неговия животъ, то ни изброява своитѣ дѣла, скърби и радости, а въ всичко това нѣма вече ни следа отъ душата, която сме забелязали преди малко въ неговитѣ възгледи и мисли. Щомъ като работата дойде до действие, намисатъ се инстинктитѣ, налага се характертъ, а душата, т. е. върховната частъ на нашето ежщество

ни се струва унищожена като княгиня, която предпочита да живѣе въ черна неволя, отколкото да загуби ржцетѣ си въ обикновени грижи“.

CVI.

Уви! нищо не е направено, докато не сме се научили да загрубяваме ржцетѣ си, докато не сме се научили да преобръщаме златото и среброто на нашитѣ мисли въ ключъ, който не отваря вече само бѣлокостната врата на нашитѣ сжнища, но самата врата на нашата кжща, или въ чаша, която не държи само чудноватата вода на нашитѣ блѣнове, а не изпуска тоже и истинската вода, която пада на покрива ни; или въ везни, които не се задоволяватъ само да измѣрятъ смѣтно онова, което ще направимъ въ бждаще, но и точно ни показватъ тежестта на това, което сме направили днесъ. И най-възвишениятъ идеалъ остава само времененъ, ако той не проникне напълно всички наши членове, ако той не намѣри начинъ да се промъкне, тъй да се рече, чакъ до върха на нашитѣ прѣсти. Има хора, у които възврѣщането къмъ себе ползува само ума имъ; ала има други, у които това възврѣщане винаги прибавя нѣщо къмъ характера имъ. Еднитѣ виждатъ ясно, докато не се касае до тѣхъ самитѣ, докато не е въпросъ до действие; а очитѣ на другитѣ забелязватъ особено ярко тогава, когато трѣбва да се влѣзе въ действителността, когато се касаа до действие. Би могло да се каже, че има нѣкакво умствено съзнание, което вѣчно седи и лежи на неподвиженъ престолъ и което се сношава съ волята само посредствомъ невѣрни и лениви посланици, а има и друго, нравствено съзнание — което е вѣчно на кракъ, готово винаги за пжтъ. Наистина, последното, може би, зависи отъ първото; то може би не е нищо друго, а самото първо, което, уморено отъ продължителна почивка и научило презъ нея всичко, което може да научи, се решава най-после да стане, да слѣзе по стълбитѣ на бездейността и да излѣзе въ живота. Всичко ще бжде добре, ако самъ не закъснѣе до деня, въ който краката му ще се откажатъ вече да го носятъ.

Кой би могъл да ни каже, дали е по-добре да действуваме понякога противъ своитѣ мисли, отколкото никога въобще да не смѣемъ да постъпваме съгласно съ тѣхъ? Активната погрѣшка е рѣдко непоправима, защото обстоятелствата и вѣрага се заематъ да я поправятъ бърже; но какво могатъ да направятъ тѣ противъ пасивната грѣшка, която отбѣгва всѣкакво съприкосновение съ действителността? Впрочемъ, всичко туй не значи, че трѣбва да ограничимъ нашето умствено съзнание и да се боимъ да не би да го охранимъ извънредно много въ очакване на нашето нравствено съзнание. Нека не се страхуваме, че нашиятъ идеалъ е толкова много удивителенъ и ние не ще можемъ да го приспособимъ къмъ живота. Потрѣбна е цѣла река добра воля, за да може да се извърши най-малкото дѣло на правда и любовъ. Потрѣбно е, нашитѣ мисли да бждатъ десеторно по-висши отъ нашия начинъ на животъ, за да може последниятъ да бжде поне честенъ. Потрѣбно е извънредно силно да желяемъ доброто, та да можемъ поне отчасти да избѣгнемъ злото. Ни една сила на този свѣтъ не е подложена на толкова грамадни загуби, колкото претърпява мисълта, която трѣбва да слѣзе въ всѣкидневното битие; ето защо необходимо е да бждемъ героични въ своитѣ мисли, за да станемъ поне прилични или безвредни въ своитѣ действия.

CVII.

Нека пристѣпимъ за последенъ пжтъ къмъ тайнственитѣ сждбини. Тѣ ни учатъ, че дори посрѣдъ най-голѣмитѣ физически беди нѣма нищо непоправимо и че — да се оплакваме отъ своята сждба — туй почти значи да се оплакваме отъ бедността на собствената си душа.

Въ римската история се разказва, какъ галскиятъ сенаторъ Юлий Сабиний се възбунтувалъ противъ императора Веспасианъ и билъ победенъ. Той леко могълъ да избѣга къмъ страната на германцитѣ, обаче, като не билъ въ състояние да отведе съ себе си младата си жена Епонина, не е ималъ сила да я остави.

Сякашъ въ дни на тревога и нещастие ние виждаме най-после единствената и истинска ценностъ на живота; той значи не се отказа отъ живота. Ималъ е вила, подъ която се простирали обширни подземия, познати само нему и на двоица негови освободени робѣ. Заповѣдалъ да запалятъ тази вила и се разнесло слухъ, че се отровилъ и тѣлото му изгорѣло въ мламъцитѣ. И самата Епонина била излѣгана съ това, казва Плутархъ, чийто разказъ преповтарямъ тукъ въ този видъ, въ който е подпълненъ отъ историка на епохата на Антониевцитѣ — кампанския графъ; и когато освободениятъ робъ Марциалисъ ѝ съобщилъ за самоубийството на мжжа ѝ, тя стояла три дни и три нощи прострѣна на земята и отказвала да приеме каквато и да е храна. Сабиний, като узналъ за това страдание, смилилъ се надъ нея и ѝ съобщилъ, че е живъ. Тя разумно продължавала да тжгува и по-нататкъ за своя мжжъ и да го оплаква денемъ предъ хората, а нощемъ го навестявала въ неговото скривалище. Седемъ месеца тя всѣка нощъ слизала въ подземнето, за да се срѣща съ мжжа си. Опитала се дори да го измъкне отъ тамъ, отрѣзала му брадата и косата, увила главата му съ разни превръзки, дегизирала го и предала да го отнесатъ заедно съ товаръ дрехи въ родния му градъ. Но скоро този животъ ѝ се сторилъ много опасенъ, та затова отвела своя мжжъ обратно въ подземнето; и продължавала така да живѣе, ту въ село, прекарвайки нощемъ съ своя мжжъ, ту се връщала въ града и показвала предъ други жени, свои приятели. Тогава станала бременна и, благодарение на пѣкакво лѣкарство, съ което се намазала, никоя жена — дори въ общитѣ кж-нални — не забелязала нейната бременность. Когато ѝ настъпили часътъ за раждане, тя слѣзла въ подземнето и сама безъ акушерка — подобно лъвица въ своята бърлога — родила два близнаци. Кърмила ги съ своето млѣко и наблюдавала какъ растатъ; цѣли деветъ години подкрепяла своя мжжъ въ това скриваше и въ тѣзи тъмноти. При все това, най-после Сабиний пакъ билъ откритъ и откаранъ въ Римъ. Заслужавалъ наистина милосърдието на императора Веспасиана; Епонина, като показала на последния своитѣ два сина, отгледани въ подземнето, ка-

зала: „Родихъ ти и отгледахъ, за да бждемъ повече ние, която ще просимъ твоята милостъ“. Присъствуващитѣ плакали, ала императорътъ, при все това останалъ немолимъ и храбрата галка била принудена да го моли поне да ѝ позволи да умре съ своя мжжъ. „Азъ живѣхъ съ него, казала тя, тъй щастливо въ мраковетѣ, както ти, о Цезарь, никога не си живѣлъ подъ слънцето и срѣдъ всичкия блѣсъкъ на твоята империя“.

CVIII

Кое сърдце би се съмнявало, кое сърдце би се колебало да залюби озаренитѣ тъмноти на подобна любовъ? Естествено, не единъ само страшенъ и тежкъ часъ е миналъ за тѣхъ въ това скривалище; обаче кой отъ онѣзи дори, които ценятъ само най-нищожнитѣ задоволства въ живота, кой отъ тѣхъ не би предпочелъ да люби съ такава горещина въ дълбинитѣ на онова гробоподобно подземие, отколкото да люби винаги само хладно подъ топлината и сиянието на слънцето? Дивниятъ възкликъ на Епонина е възкликъ на всички онѣзи, които сж познали любовта и на онѣзи, чиято душа е успѣла да намѣри въ живота интересъ, любопитство, надежда и дългъ. Пламъкътъ, който я въодушевявалъ срѣдъ мрака, е сжщиятъ онзи пламъкъ, който въодушевява мъдрия срѣдъ еднокитѣ часове. Любовта е несъзнателно слънце на нашата душа, но най-чиститѣ, най-топлитѣ и най-трайни лъчи на това слънце приличатъ изумително много на онѣзи, които душата, залюбена въ правдата, величието, красотата и истината, се стреми да умножи въ себе си. Нимѣ щастieto, което случайно се намирало въ сърдцето на Епонина, не би могло да се вмъкне въвъ всѣко друго сърдце съ добра воля? Най-утешителното въ нейната любовъ: samozабравата, преобръщане на тжгитѣ въ усмивки, отхвърленитѣ приятности — въ щастие, което сърдцето увѣковѣчава, интересътъ къмъ най-бледното сияние на деня, сияние, що огръва обожавания предметъ, потаняне въ свѣтлина и радостъ, която могла своеволно да разширява, тъй като затова е достатъчно да обожава още повече; всичко това и хиляди още сжщо такива приятни и по-

лезни сили нима не биха могли да се намърятъ и въ погорещия животъ на нашето сърдце, на нашата душа и мисль? Любовта на Епонина не бѣше ли само единъ видъ неволно, неочаквано и незаслужено осияване на този животъ? Любовта не винаги мисли; твърде често не ѝ трѣбва никакво разсждение, никакво възвръщане къмъ себе си, за да може да се наслади отъ всичко, що е най-добро въ мисльта; но онова, що е най-добро въ любовта, не прилича ни най-малко на туй, що е най-добро въ мисльта. Понеже е любила, Епонина виждала само свѣтлия ликъ на своитѣ страдания; но да се размишлява, да се съзерцава, да се гледа по-далеко отъ своето мъчение и да се действува по-весело, отколкото би трѣбвало, съгласно яската заповѣдъ на сждбата — нима всичко това не значи да се върши драговолно и сигурно онова, което любовта прави несъзнателно и по щастливо стечение на случая? Всѣко страдание на Епонина запалвало по единъ факель въ дълбинитѣ на подземieto, а не запалва ли тоже факель на велики утехи всѣко страдание, което възвръща къмъ себе душата, привикнала на усамотение? И — понеже случаятъ съ нашата благородна Епонина ни повръща къмъ времето на гоненията — не бихме ли могли да кажемъ, че нейното страдание прилича на езическия тиранинъ, който, трогнатъ отъ възхищение или нежнось, посрѣдъ мжкитѣ, що налага на своята жертва, коленичи предъ нозетѣ ѝ, нежно я насърдчава, иска да страда заедно съ нея и най-после я запитва съ цѣлувка за пжтя къмъ нейнитѣ небеса?

CIX.

Кждето да отидемъ, рѣката на живота тече изобилно подъ небосвода. Тя преминава между зидоветѣ на затвора — макаръ и слънцето да не огрѣва нейнитѣ вълни — по сщия начинъ, както преминава въ подножието на нѣкой дворецъ на слава и щастие. За насъ нѣма значение ширината, дълбочината и бързината на рѣката, която принадлежи на всички и тече непрестанно, а чистотата и обемътъ на чашата, съ която ще гребнемъ отъ нея. Всичко, което можемъ да почерпимъ въ живота, не-

премѣнно приема вида на тази чаша, а тя отъ своя страна е излѣйна по кължпа на нашитѣ чувства и мисли, съ една дума — по кължпа на нашата вжтрешна сждба, както чашата на нѣкой си ваятель била едно време излѣйна споредъ гърдитѣ на нѣкоя богиня. Винаги имаме такава чаша, каквато сме направили и то почти всѣкога такава, каквато сме свикнали да желаемъ. Ние можемъ да се оплачемъ противъ сждбата само въ едно отношение — че тя не ни е дала мисълта или желанието за една поширока и по-свършена чаша. Да, неравенството е само въ желанието, но това неравенство започва да се чувствува само въ момента, когато то вече клони къмъ изчезване. Да се научимъ, че нашето желание би могло да бжде похубаво, не значи ли, че то вече е таково? Не значи ли то да подигнемъ гърдитѣ на сждбата съ ново възделение и — вследствие на това — да разширимъ идеалната и гввка чаша, чийто металъ окончателно затвърдява само въ студения и неумолимъ часъ на смъртта?

Не трѣбва да се оплаква онзи, който очаква погорещо и по-благородно чувство. Не трѣбва да се оплаква онзи, който очаква желанието за малко по-голѣмо щастие, малко по-голѣма красота, малко по-голѣма справедливостъ. Съ последнитѣ е сжщо тѣй, както и съ блаженството на избраницитѣ. Всѣки отъ тѣхъ е облѣченъ въ радостъ и одежда, която прилича на неговото тѣлосложение. Той не може да желае по-голѣмо блаженство отъ онова, което обладава, защото въ самото желание, съ което би го пожелалъ, той сжщевременно и ще го обладава. Ако благородно завидя на щастieto на онѣзи, които се готвятъ вече да потопятъ въ най-свѣтлото мѣсто на великата рѣка една чаша, по-блѣскава и по-тежка отъ моята, то азъ вече имамъ — и безъ да зная това — превъзходень дѣлъ отъ всичко, което тѣ ще почерпятъ отъ рѣката и моитѣ устни се допиратъ заедно съ тѣхнитѣ на ржбоветѣ на чашата.

СХ.

„Кого можете да любите?“ — питаха преди тѣзи отстжпления жената, за която може би си спомните. За

сжцото нѣщо би могло да се попита Емили Бранте и много други; а има въ свѣта много души съ добра воля, които губятъ най-добритѣ години на любовъта си, поставяйки си подобни въпроси по поводъ бждащето на своитѣ чувства.

Впрочемъ, въ царството на сждбата, все около образа на любовъта, се трупатъ повечето тжги, съжаления, бездѣлни очаквания, суетни страхове и неразумни надежди. Въ всичко това има много гордостъ, много лъжлива поезия и въобще много лъжи. Най-често между души, които най-малко се стремятъ да се разбератъ, се ерѣщатъ най-много неразбрани души. Изобщо, най-слабъ, най-едностранчивъ и най-самоволенъ е онзи идеалъ, който най-изобилно се храни съ боязнь, измами, изисквания и дребнави презрения. Ние особено се боимъ да не се унищожатъ и презратъ онѣзи добродетели, мисли, качества и нравствени красоти, които обладаваме още само въ въображението си. Съ достоинства отъ този видъ е сжцото, както и съ материалнитѣ блага: надеждата най-упорито се залавя за онѣзи отъ тѣхъ, които не ще имаме въ-роятно никога силата да придобиемъ. Така измамникътъ, който мисли да се поправи, се чуди твърде много, че не отдаваме непосредна и особена важность на честността, която се пробудила за мигъ въ сърдцето му. Но когато сме действително чисти, безкористни и искрени, когато нашитѣ мисли по навикъ и естество се издигатъ надъ суетата или инстинктивното самолюбие, тогава ние съвсемъ малко се грижемъ, дали онѣзи, които сж около насъ, ни одобряватъ, разбиратъ и обожаватъ. Епиктетъ, Маркъ Аврелий, Антоний Пий не сж се никога оплаквали, че не ги разбиратъ. Тѣ не сж мислили, че въ тѣхъ има нѣщо нечудо или непонятно. Напротивъ, мислили сж, че най-добрата имъ добродетель лежи именно въ онова, което всѣки би разбралъ безъ всѣкаква мжка. Не току тѣй безпричинно може да не се признава известно нѣщо, защото почти винаги има нѣкакво вѣсше основание въ общата инертность на чувството; онова, което хората не признаватъ, то сж болезненитѣ добродетели, когато имъ придаваме извънредно голѣма важность; а всѣка добродетель е болезнена, щомъ като ѝ даваме голѣмо зна-

чение и изискваме за нея почитъ и внимание. Често болната добродетель е по-гибелна и отъ здравия порокъ; въ всѣки случай тя се отдалечава предварително отъ истината, извънъ която не можемъ да се надѣваме на нищо. Колкото по-добъръ става нашиятъ идеалъ, толкова повече той влиза въ съприкосновение съ действителността; колкото повече расте нашата душа, толкова по-малко се страхува тя, че не би срещнала друга душа, дораснала до нея; защото душата, която расте, е душа, която се приближава до истината, а въ съседство съ последната всичко има дѣлъ отъ величието на самата истина.

Данте, стигналъ третия кръгъ на небеснитѣ свѣтила, почти еднообразни въ своето сияние, невиджайки наоколо си нищо да се мърда, се запиталъ внезапно, дали стои на едно мѣсто или се движи още къмъ Божия престолъ. Тогава той забелязва Беатричи и, тъй като тя му се сторила по-хубава, разбралъ, че се приближилъ до своята цель. Така сжщо е и съ насъ: колкото повече увеличаваме своята любознателность, почитъ, любовь и възхищение спрямо всичко, що ни спжтствува въ живота, толкова повече крачки можемъ да направимъ въ своя пжть къмъ истината.

СХІ.

Обикновено човѣкъ излиза отъ кжщата си, за да дири радостъ, красота, истина и любовь, а се връща напълно задоволенъ само тогава, когато може да каже на децата си, че нищо не е срещналъ. Голѣма гордость е да се наричаме незадоволени и повечето хора обвиняватъ живота и любовьта единствено затова, че мислятъ, какво животътъ и любовьта имъ дължатъ нѣщо повече отъ онова, което тѣ самитѣ могатъ да имъ дадатъ. Наистина, както за всичко друго, така и за любовьта е потрѣбенъ нѣкой колкото се може по-възвишенъ идеалъ; но всѣки идеалъ, който не отговаря на силната вжтрешна действителность е само празна, безплодна и тягостна лъжа. Достатъчни сж два-три такива непостижими идеали, за да направятъ невъзможенъ даденъ животъ. Погрешрно е да се мисли, че възвишеностьта на душата се мѣри съ

възвишеността на нейнитѣ възделения или блѣнове. Обикновено слабитѣ иматъ много по-красиви и по-много-числени блѣнове, отколкото силнитѣ, защото цѣлата имъ енергия и деятелностъ се изпарява въ мечтанията имъ. Обаче когато трѣбва да се измѣри нашата нравствена висина, то висината на известенъ обикновенъ блѣнъ се взима въ съображение само тогава, когато този блѣнъ е продължена сѣнка на вече твърде закрепнали, твърде изпитани, твърде човѣшки по-раншенъ животъ и воля. Позволено ни е тогава да го поставимъ за мигъ срѣдъ полето, облѣно отъ слънцето на външната действителностъ, както поставяме прѣчка до камбанарията, която искаме да измѣримъ по сѣнката ѝ, за да можемъ така да опредѣлимъ отношението между сѣнката на момента и вѣчната кула.

СХІІ.

Изглежда естествено, едно благородно сърдце да очаква велика любовъ, но още по-естествено е то да люби, като очаква и докато люби да не мисли, че очаква. Въ любовта, както въ живота, очакването е почти винаги безполезно; ние се учимъ да любимъ като любимъ, а съ така нареченитѣ разочарования въ обикновената любовъ ние ще подържаме най-просто и най-сигурно неугасимия огънь на великата любовъ, която може би ще дойде да озари останалата частъ отъ живота ни.

Често сме несправедливи спрямо разочарованията. Даваме имъ печаленъ, бледенъ и смиренъ образъ; напротивъ — тѣ сж първитѣ усмивки на истинита. Вие сте човѣкъ съ добра воля, стремите се да бъдете справедливи, полезенъ, мждъръ и щастливъ, но ако ви опечали нѣкакво разочарование, не значи ли това, че вие съжелявате за лъжата, въ която сте били? Предпочитате ли да живѣете въ свѣта на своитѣ заблуждения и блѣнове, отколкото въ тѣзи на действителността? Най-добритѣ часове на най-добритѣ воли много често се губятъ въ борбата на нѣкой хубавъ сънь съ неизбѣжния законъ, чиято красота тѣ забелязватъ едвамъ следъ като хубавиятъ сънь е изтощилъ силитѣ имъ. Ако любовта, напр., ви е нелѣгала, нима мислите, че би било добре за васъ

да върват презъ цѣлия си животъ, какво любовта е това, което не е и което не може да бжде? Нимѣ мислите, че илюзия отъ този видъ не похабява най-важнитѣ въ действия и не засѣнява за дълго частъ отъ истината, която искате да постигнете? И ако се надѣвате да направите голѣми работи, а разочарованието ви постави на мѣстото ви между второстепенни нѣща, справедливо ли е да проклинате до края на живота си пратеника на истината? Въ края на крайщата, вашата илюзия, ако е била искрена, не е ли търсила самата истина? Нека се научимъ да правимъ отъ нашитѣ илюзии цѣла войска отъ таинствени и върни приятели и неподкупни съветници. Ако нѣкоя отъ тѣхъ, по-жестока отъ другитѣ, ни свали за мигъ, не трѣбва да си казваме съ въздишка: животътъ не е тъй хубавъ, като нашитѣ мечти, а нека си речемъ: липсвало е нѣщо на нашитѣ мечти, щомъ като животътъ не ги е одобрилъ. Изобщо цѣлата тъй много хвалена мощъ на силнитѣ души е образувана само отъ разочарования, които тѣ сж съумѣли да посрещнатъ разумно. Всѣка измама, всѣка презрѣна любовъ, всѣка сломена надежда прибавя известна тежестъ къмъ тежестта на вашата истина, та колкото повече илюзии паднатъ около васъ, толкова по-благородно и по-сигурно ви се показва великата действителностъ, както слънцето се показва по-ясно между обезлистенитѣ клоне на зимната гора.

СХІІІ

Ако търсите нѣкоя велика любовъ, върватъ ли, че е възможно да се намѣри душа тъй хубава, като вашитѣ мечти, ако само мечтитѣ ви излѣзатъ да я търсятъ? Справедливо ли е да се даватъ само безформени желанія, купнежи и блѣнове, а да се искатъ въ замѣна на това точни думи и решителни действия? А все пакъ почти всички вършимъ това именно. И ако най-после нѣкой случай много щастливъ и очакванъ, ни събере съ сжществото, което би осществило напълно нашия идеалъ, ще имаме ли право да мислимъ, че нашитѣ лениви и смжтнн въжделения ще останатъ за дълго въ съгласие съ деятелната и точно опредѣлена действителностъ?

Ние ще можемъ да намѣримъ своя идеалъ извънъ себе си само тогава, когато го намѣримъ въ себе си по възможность по-съвършенъ. Надѣвате ли се да познаете и задържите една честна, дълбока, любяща, неизчерпаема душа — една душа широка, жива, искрена, независима, смѣла, благосклонна и великодушна, ако вие не знаете сжщо така, какво е честность, любовь, вѣрность, мисль, животъ, искреность, независимость, смѣлость, благо-склонность, великодушие? А какъ можете да знаето всичко това, ако не сте обичали тѣзи нѣща и живѣли дълго време между тѣхъ, тѣй както тя ги е обичала, тѣй както тя е живѣла между тѣхъ?

Нищо не е по-взискателно, по непохватно, по-слѣпо отъ добротата, красотата и нравственото съвършенство. Ако искате да намѣрите идеалната душа, заприличайте вие самитѣ на идеала, който търсите. Нѣма друго срѣдство за постигането му. Колкото по-истински се приближавате до този идеалъ, толкова по-добре ще виждате, колко справедливо и щастливо е, че той почти винаги се различава отъ онова, което вашитѣ неясни надежди сж очаквали. Колкото повече вашиятъ идеалъ се осществява въ съприкосновение съ живота, толкова повече той ще се разширява, ще става по-приятенъ, по-гъвкавъ и по-добъръ. Вие тогава лесно бихте намѣрили въ онова, което любите, истински хубавото, постоянно доброто, вѣчно истинското въ насъ самитѣ, защото нищо друго не ни осведомява за доброто, което е около насъ, освенъ онова добро, което се намира въ сърдцето ни. И тогава, най-после, вие ще придавате по-малко важность на несъвършенствата, които не ще накърняватъ вече вашата суетность, егоизъмъ или невежество, т. е. несъвършенства, които не ще приличатъ вече на вашитѣ, защото злото, което е въ насъ, понася съ най-малко търпение злото, което се намира въ другитѣ.

СХІV.

Да вѣрваме въ любовьта, както вѣрваме въ живота, понеже сме създадени да вѣрваме; отъ всички нѣща въ свѣта най-мрачна е мисльта, която ни внушава недобъ-

рие въ действителността. Видѣлъ съмъ живота на мнозина, разбитъ отъ любовта; обаче, ако това не бѣше извършила любовта, то вѣроятно приятелството, апатията, неувѣреността, колебанието, равнодушието, бездействието биха разбили живота на сжщитѣ. Любовта разбива въ сърдцето само онова, което е трошливо, а разбие ли всичко, то значи, че всичко е било трошливо. Нѣма човѣкъ, който да не е мислилъ, че животътъ му е бивалъ разбиванъ, обаче онѣзи, чийто животъ е билъ наистина разбитъ, дължатъ често своето нещастие на нѣкаква суета на разрушението.

Сигурно и въ любовта, както и въ останалата частъ на нашата сждба има много щастливи или нещастни случаи. Възможно е, штоо нѣкой, чието сърдце и духъ сж изпълнени съ всѣкаква енергия, съ всѣкакви нежности, съ всѣкакви добри възжеления, още при първото си стжпване въ живота, да срещне, безъ да е търсилъ отъ него, душата, която ще осжществи въ упоението на едно трайно щастие, всички желаня на любовта, най-възвишенитѣ, както и най-скромнитѣ, най-широкитѣ, както и най-деликатнитѣ, най-вѣчнитѣ и най-преходнитѣ, най-буйнитѣ и най-кроткитѣ. Възможно е, штоо той непосредствено да намѣри сърдцето, на което ще може да дава и което ще получава безспирно всичко онова, което е най-хубаво въ него. Възможно е да се случи, штоо той изведнажъ да достигне душата — вѣроятно единствена, винаги пълна съ желаня — душа, която ще умѣе до гроба да получава хилядократно повече отъ онова, което ѝ си дава, и която ще връща съ хиляди пжти повече отъ онова, което е получила. Заштоо любовта, която може да противостои на годинитѣ, се състои отъ тѣзи възхитително нееднакви размѣни; онова, което тукъ даваме, най-после сами го притежаваме, а онова, което получаваме, не го обладаваме само ние.

CXV.

Има понѣкога съвършено щастливи сждбини, обаче ако всѣки човѣкъ има повече или по-малко право да се надѣва за такава; той все пакъ би грѣшилъ, ако затво-

рѣше цѣля си животъ въ тази надежда. Той може само да се приготви за да бжде единъ день достоенъ за такава любовъ, и колкото повече се приготвя за това, толкова по търпеливо той ще го очаква. Еднакво е възможно, щото човѣкътъ, за когото току що говорихъ, да преминава насамъ-нататъкъ, отъ младини до старостъ, надлъжъ покрай зида, задъ който го очаквало въ дълбоко мълчание неговото щастие. Но отъ това, че неговото щастие се намирало отвждъ зида, следва ли, че отсамъ зида е имало само нещастие и отчаяние? Нимà не е щастие това — да придобиешъ право да минавашъ така покрай щастieto? Не е ли по-добре да чувствуваме между себе и великата любовъ, която очакваме, само нѣщо като — тѣй да се рече — прозирна и може би крѣпка случайность, отколкото да бждемъ за винаги отдѣлени отъ него чрезъ всичко онова, което е нечовѣчно, безполезно и недостойно въ насъ самитѣ? Щастливъ е онзи, който може да откъсне и понесе съ себе си цвѣтето, ала не е за оплакване и онзи, който се разхожда до вечеръта срѣдъ благоухания мирисъ на невидимо цвѣте. Нимà е неуспѣшенъ онзи животъ, нимà е загубилъ той всѣка ценность и полезность единствено за това, че не е тѣй щастливъ, както би могълъ да бжде? Онова, което би било най-добро въ любовта, за която скърбитѣ, не бихте ли ѝ го вие самидали, и ако, както е казано по-горе, душата владѣе най-после само онова, което тя може да даде, не значи ли то вече додѣкжде и да владѣешъ, отколкото безспирно да дебнешъ случай да дадешъ? Да, нѣма на тази земя, мисля, по-желателно щастие отъ възхитителната и продължителна любовъ, но макаръ да не намѣрите тази любовъ, то все пакъ онова, което сте извършили, за да станете достойни за нея, не ще бжде изгубено за мира на сърдцето ви и за по-смѣлото и по-чисто спокойствие на останалата частъ отъ жавота ви.

СХVI

А после, човѣкъ може винаги да люби. Любете възторжено отъ ваша страна и вие ще имате почти всички радости на дивната любовъ. Щастieto на двама най-срод-

ни влюбени не е еднакво дори въ най-съвършената любовъ и тукъ сигурно по-добриятъ люби по-добре, а онези който люби по-добре, е и по-щастливъ. Трѣбва да станете достоенъ за любовта не толкова поради щастieto на другия, колкото заради вашето собствено щастие. Не мислете, че въ нещастнитѣ часове на неравната любовъ повече страда най-справедливиятъ, най-мъдриятъ, най-великодушниятъ и най-благородно страстниятъ. Най-добриятъ почти никога не е жертва, която трѣбва да съжالياваме. Човѣкъ е напълно жертва само тогава, когато е жертва на собственитѣ си грѣшки, на собственитѣ си лудости, на собственитѣ си неправди. Колкото и несъвършенъ да сте, вие ще бъдете задоволителенъ за любовта на едно дивно сжщество, но това дивно сжщество не ще бжде достатъчно за вашата любовъ, ако вие не сте още съвършенъ. Желателно би било сждбата да доведе единъ день въ къщата ви жената снабдена съ всички дарове на разсждъка и сърдцето — дарове, на които сте имали случай да се удивлявате мимоходомъ въ историята на великитѣ героини на славата, щастieto и любовта; но отъ всичко това вие нѣма да знаете нищо, ако не сте се научили да познавате и да обичате тия дарове въ действителния животъ, а нима действителниятъ животъ е, въ сжщность, нѣщо по-друго отъ нашия собственъ животъ? Вашата собствена честность ще се разцвѣтява въ честността на любовницата ви; вашата истина ще се омиротворява въ нейната истина и само силата на вашия характеръ ще се наслаждава на силата на нейния характеръ. Но ако добродетельта на любимото сжщество не срещне на прага на нашето сърдце добродетель, която колко-годе ѝ прилича, тогава тя не знае на какви ржце би повѣрила радостта, която носи.

CXVII

Каквато и да бжде вашата чувствена сждба, не губете смѣлость. Преди всичко не вѣрвайте, че щомъ не сте познали щастие въ любовта, нѣма да познаете до края и великото щастие на човѣшкия животъ. Нека щастieto вземе облика на голѣма рѣка, на подземенъ по-

токъ, на порой или езеро — подъ всичкитѣ тѣзи форми то все пакъ винаги ще има единъ и сжщи изворъ въ съкровенитѣ мѣста на сърдцето ни, така и най-нещастниятъ човѣкъ може да си представи най-голѣмото щастие.

Наистина въ любовта има нѣкакво опиянение, което той не ще познае; но това опиянение би оставило въ сериозното и искрено сърдце само голѣма тжга, ако човѣкъ не намѣрѣше въ истинската любовъ и нѣщо по-сигурно, по-дълбоко и по-непоколебимо отъ това опиянение, а онова, което е най-сигурно, най-дълбоко и най-непоколебимо въ любовта е сжщевременно и това, което е най-сигурното, най-дълбокото и най-непоколебимото въ благородния животъ.

Не е дадено на всѣки да бжде героиченъ, дивейъ, победоносенъ, генераленъ или просто щастливъ въ външнитѣ събития; обаче и най-малко благоприятствуваниятъ може да бжде справедливъ, често кроткъ, братски, великодушенъ, и най-слабо надарениятъ може да се приучи да гледа наоколо си безъ злоба, безъ завистъ, безъ ехидство и безъ непотрѣбна скръбъ; и най-обезнаследениятъ може да вземе нѣкакво мълчаливо участие — което не винаги е най-лошото — въ радостта на оиѣзи, що го окръжаватъ, и най-непохватниятъ може да знае, до каква степенъ е въ състояние да опрости обидата, да извини погрѣшката, да се очудва на човѣшкото слово и дѣло; най-малко обичаниятъ може да люби и да почита любовта.

Като постъпва по този начинъ, той се навежда надъ извора, надъ който и щастливитѣ — много по-често, отколкото се мисли — идватъ да се навеждатъ въ горещитѣ часове на щастieto, за да се увѣрятъ, че наистина сж щастливи. Въ дълбочинитѣ на любовното щастие, както и въ дълбочинитѣ на скромния животъ на праведника, комуто случаятъ не е искалъ да се усмихне, непромѣнливи и постоянни сж само справедливостта, довърчивостта, благосклонността, искреността и великодушнето. Любовта придава на тѣзи свѣтли точки малко повече блѣсъкъ и за това трѣбва да я търсимъ. Най-голѣмото преимущество на любовта се състон въ това, че тя ни отваря очиятъ за нѣкои мирни и благи истици. Най-голѣмото преимущество на любовта се състон въ

това, че тя ни дава случай да обичаме и обожаваме въ едно единствено същество това, за което не бихме имали нито мисълта, нито силата да обичаме и обожаваме въ хиляди различни нѣща — обстоятелство, което разширява по този начинъ сърдцето ни за бъдещето. Обаче въ основата на най-дивната любовъ лежи винаги само нѣкакво твърде просто блаженство, нѣкаква достатъчно понятна нежностъ и обожаване, нѣкакво твърде достойно довѣрие, сигурностъ и искреностъ, нѣкакво съвсемъ човѣшко възхищение и преданностъ; и всичко това всѣка добра макаръ и злочеста воля би могла да познае и въ собствения си печаленъ животъ, ако тя имаше колко-годе по-малко горчевина, колко-годе по-малко нетърпение, а повече полетъ, повече енергия.

Корней Василевъ	3
Кавказки пленникъ	4
Първо стъпало	5
Де е изхода	2
Пжструшко	10
Поликушка	10
Детство и юношество	40
Младостъ	35
Що е изкуство	45
За всѣки день	140
Платномѣрь	8
Въ какво е шастие:то	3
Едната заповѣдь	3
Защо се хората упоаятъ?	4
Истински животъ	4
Лъжлива нгука	3
Насилие или любовъ	4
Неизбѣженъ превратъ	4
Не мога да мълча	3
Не убивай!	3
Освобождение	3
Основитѣ на нашето вѣруе	2
Учението на Христа, изложено за деца	8
Ясно-Полянското училище	3
Богъ вижда	3
Божеско и човѣшко	5
Двама старци	3
Дето има любовъ, тамъ е Богъ	3
Карма. Асархадонъ	3
Кръщелникътъ	3
Много ли земя трѣбва на човѣка	3
Молитва	3
Отецъ Василий	3
Хлѣбарътъ	3
Приказка за Иванъ Ахмака	3
Пропуснешъ ли огъня	3
Първиятъ спиртоваръ	5
Съ какво живѣятъ хората	3
Сестри	3

Книги за Левъ Толстой

	лева
Интимния животъ на Левъ Толстой—С. Перски . . .	30
Бѣгството на Левъ Толстой — Чертковъ . . .	25
Животътъ на Левъ Толстой — Роменъ Роланъ . . .	25
Последнитѣ дни на Левъ Толстой — Чертковъ . . .	10
Л. Толстой—живота и учението му—Н Апостоловъ . . .	8
Толстой моралистъ — Булгаковъ	12
Левъ Н. Толстой и Изтокъ — П. Бирюковъ	4
Левъ Толстой и большевизма—В. Булгаковъ	12
Християнска етика — В. Булгаковъ	45
Левъ Толстой като педагогъ — С. Дорилинъ	5
Какъ живѣ, работи и умрѣ Левъ Толстой — Г. С. Шоповъ	95
Левъ Толстой и всемирната истина—И. Горбуновъ—Посаловъ	3
Левъ Толстой и молитвата — В. Г. Чертковъ	5
<hr/>	
Произходъ, развитие и отличителни свойства на Библията — И. Съндерландъ , ...	100

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО

Ясная Поляна

ул. Витошка, № 23 — София

ДОСТАВЯ

всѣ какви бѣлгарски книги.

При поискване поискване изпраща **БЕЗПЛАТЕНЪ КАТАЛОГЪ**

на всички книги, съ които разполага.

Цена 40 лева